

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XIV.-XVI. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNE GÖRE
HÜKÜMDARDA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER VE
OSMANLI'DA YÖNETİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İPEK GÜRBÜZ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Tülay Metin

BOLU, MAYIS – 2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

İpek GÜRBÜZ tarafından hazırlanan “**XIV-XVI. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNE GÖRE HÜKÜMDARDA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER VE OSMANLI’DA YÖNETİM ANLAYIŞI**” adlı tez çalışması Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği / oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 23/05/2022

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Tülay METİN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Mehmet SOLAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAPAR
Düzce Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin 14/04/2022 tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %22 olarak tespit edilmiştir.

.....
İPEK GÜRBÜZ

ÖZET

XIV.-XVI. YÜZYIL SİYASETNÂMELERİNE GÖRE HÜKÜMDARDA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER VE OSMANLI'DA YÖNETİM

ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İPEK GÜRBÜZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

YENİÇAĞ BİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. TÜLAY METİN)

BOLU, TEMMUZ - 2022

XII + 152

Çeşitli ilimleri ve siyaset geleneklerini kapsayan siyasetnâmeler iyi yönetim ilkelerini, devlet adamları ve yöneticilere öğretmek amacıyla yazılan eserlerdir. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde; siyasetnâmelerin tanımı, konusu, genel özellikleri, şekil ve metot bakımından incelenmesi yapıldıktan sonra İslam öncesi ve sonrası siyasetnâme geleneğine dair bilgiler verilmektedir. Birinci bölümde; Osmanlı siyasetnâme geleceğine ışık tutup siyasetnâmeleri sınıflandırdıktan sonra buradan hareketle ve tezimizde ana odak alarak ele aldığımız belli başlı siyasetnâmeler tanıtılmaktadır. İkinci bölümde; bu siyasetnâmelere göre hükümdarda bulunması gereken nitelikleri askerî, yönetici, ahlaki, kişilik ve karakter özellikleri olarak dört başlıkta incelenmektedir. Siyasetnâmelerde hükümdarlar, “*Tanrının yeryüzündeki gölgesi*” olarak görüldükleri için her zaman övülmeye layık ve kutsal kabul edilmiştir. Bu sebeple bu bölümün sonunda müelliflerin hükümdar övgülerine de yer verilmektedir. Üçüncü bölümde ise; siyasetnâmelere göre devlet kavramı ve iyi yönetim ilkelerini inceledikten sonra Osmanlı yönetim anlayışından yola çıkarak yönetimde kararlılık, geleneklere bağlılık, adalet, istişare, liyakat, gözetim, tedbir gibi iyi yönetim ilkelerini incelenmektedir. Bunun yanı sıra bu bölümde yönetim işleyişinde vezirlik kurumunun önemi, reayanın yönetimdeki rolü ve son olarak devlet görevlerinde hizmet edenlerin adab ve usulleri anlatılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Siyasetnâme, Hükümdar, Yönetim, Adalet

ABSTRACT

QUALITIES THAT A RULER MUST HAVE AND THE UNDERSTANDING OF ADMINISTRATION IN THE OTTAMAN MASTER'S THESIS ACCORDING TO XIV-XVI CENTURY

SIYASETNAMES

İPEK GÜRBÜZ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

GRADUATE EDUCATION INSTITUTE

DEPARTMENT OF HISTORY

NEW AGE HISTORY DEPARTMENT

(THESIS ADVISOR: PROF. DR. TÜLAY METİN)

BOLU, JULY - 2022

XII + 152

Siyasetnames, covering various sciences and political traditions, are works written to teach the principles of good governance to statesmen and administrators. Our study consists of an introduction and three parts. In the introduction part of our thesis; after examining the definition, subject, general characteristics, form and method of siyasetnames, information about the tradition of siyasetnames before and after Islam is given. In the first part; after shedding light on the tradition of Ottoman siyasetnames and classifying the politics, the main siyasetnames that we have dealt with in this thesis are introduced. In the second part; according to these siyasetnames, the qualities of ruler were examined under four headings as military, managerial, moral, personality and character traits. Rulers have always been regarded as worthy of praise and holy as they are seen as “the shadow of God on earth” in the siyasetnames. For this reason, at the end of this section, the praises of the authors to the ruler are also included. Finally, in the third part; after examining the concept of state and principles of good administration according to siyasetnames, the principles of good administration such as determination in administration, loyalty to traditions, justice, consultation, merit, surveillance and precaution are examined, starting from the Ottoman understanding of administration. In addition, in this section, the importance of the vizierate in the administration, the role of the reaya in the administration, and finally the manners and procedures of those who serve in state duties are explained.

KEYWORDS: Siyasetname, Ruler, Administration, Justice

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x
TEŞEKKÜR.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
1. OSMANLI'DA SİYASETNÂME	11
1.1 Osmanlı'da Siyasetnâme Geleneği.....	11
1.2 Siyasetnâmelerin Tasnifi	14
1.3 XIV-XV. Yüzyıl Siyasetnâmeleri.....	15
1.3.1 Ahmedî- İskendernâme	15
1.3.2 Şeyhoğlu Mustafa- Kenzü'l Küberâ ve Muhekkü'l Ulema	15
1.3.3 Ahmed B. Hüsameddin Amasi- Mir'âtü'l-Mülûk.....	16
1.3.4 Kasım B. Seydî El-Hafız Ankaravî- Enîsü'l-Celîs	17
1.3.5 Bedr-i Dilşâd- Murâdnâme	19
1.3.6 Abdüsselam El-Amasi- Tuhfetü'l Ümera ve Minhatü'l-Vüzera.....	21
1.3.7 Kâşifi- Gazanâme-i Rum	21
1.3.8 İbrahim B. Muhammed- Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe.....	23
1.3.9 Sultan Murad Han- Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler	23
1.3.10 Tursun Bey- Tarih-i Ebû'l Feth	24
1.4 XVI. Yüzyıl Siyasetnâmeleri	26
1.4.1 Tuhfetü'l-Memlûk.....	26
1.4.2 İdrîs-i Bitlisî- Kânun-i Şehinşahî.....	26
1.4.3 Güvahi- Pendnâme	26
1.4.4 Pir Mehmet Zaif'i- Gülşen-i Mülûk.....	29
1.4.5 Hırz'ül Müluk.....	29
1.4.6 Lütî Paşa- Asafnâme	29
1.4.7 Kadı Hüseyin B. Hasan- Letâifü'l-Efkâr	30
1.4.8 Kınalızâde Âli Çelebi- Ahlâk-ı Alâî	32
1.4.9 İbn-i Fîrûz- Gurretül-Beyzâ	33
1.4.10 Gelibolulu Mustafa Âli- Nushatü's-Selatin	34
1.4.11 Hasan Kâfi Akhisari- Usulü'l Hikem fi Nizami'l Âlem	35
İKİNCİ BÖLÜM.....	38
2. SİYASETNÂMELERDE HÜKÜMDAR.....	38
2.1 Siyasetnâmelere Göre Hükümdarda Bulunması Gereken Özellikler.....	38
2.1.1 Hükümdarda Bulunması Gereken Askerî Özellikler	38
2.1.2 Hükümdarda Bulunması Gereken Yönetici Özellikler	47
2.1.3 Hükümdarda Bulunması Gereken Ahlâki Özellikler	66

2.1.4 Hükümdarda Bulunması Gereken Karakter ve Kişilik Özellikleri	80
2.2 Hükümdarlara Övgü	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	98
3. SİYASETNÂMELERDE YÖNETİM.....	99
3.1 Siyasetnâmelere Göre Osmanlı'da Yönetim Anlayışı	98
3.1.1 Siyasetnâmelere Göre Devlet Kavramı ve İyi Yönetim İlkeleri	98
3.1.2 Adalet	102
3.1.3 Kararlılık	109
3.1.4 Geleneklere Bağlılık	111
3.1.5 Gözetim ve Tedbir	113
3.1.6 Liyakat	121
3.1.7 İstişare	125
3.1.8 Yönetimde Vezirlik	128
3.1.9 Yönetimde Reaya	133
3.1.10 Yöneticinin Hizmetinde Bulunanların Adab ve Usulleri.....	137
SONUÇ	141
KAYNAKLAR.....	144

KISALTMALAR

Age	: Adı Geçen Eser
Agm	: Adı Geçen Makale
C	: Cilt
S.	: Sayfa
Ed.	: Editör
Çev.	: Çeviren
Dü.	: Düzenleyen
TDK	: Türk Dil Kurumu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Haz.	: Yayına Hazırlayan
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.y.	: Basım tarihî yok
Vb.	: Ve benzeri
TÜBA	: Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü
Vs.	: Ve saire
B.	: Bin
Hız.	: Hazreti
Trc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vr.	: Varak
Nr.	: Numara

ÖNSÖZ

Siyaset, toplumların ve bireylerin hayatlarını düzenleyen genel kurallardır. Sözlü gelenekler, yazılı kaynaklar, idarî ve ahlâkî ilkeler ve yönetim tecrübeleri siyasetin zeminini oluşturmuştur. İslam öncesi ve sonrası devlet yönetiminde yöneticiler için başucu kaynağı olan siyasetnâmelerin tarihî değeri oldukça önemlidir. Siyasetnâmeler yazıldığı döneme sağladıkları katkı dışında tarihî vesikalar olarak da bir o kadar mühimdir. Hint, Yunan, Fars ve Çin kültüründen etkilenen siyasetnâmeler, Türk kültürüne İslamî döneme geçişle girmeye başlamıştır. Siyasetnâmeler sayesinde dönemin toplumsal ve sosyal yapısını, askerî, malî durumunu ve gelenekleri öğrenilebilmekteyiz. Bu bağlamda, siyasetnâmeler tarihî birer belge niteliğindedir. Siyasetnâmelerin, öncelikli amacı bir hükümdarda bulunması gereken nitelikleri belirleme, iktidarın devamını sağlama ve halkı refah içerisinde yaşatmaktır. Siyasetnâmelere göre; hükümdarlar askerî olarak, gaza ruhuna sahip olmalı, barış yanlısı, affedici, tecrübeli, sır saklayabilmeli, cesur olmalıdır. Yönetici olarak; adil, cömert, tedbirli, sabırlı, kararlı, akıllı, âlimlere ve ilme saygılı olmalıdır. Ahlaki olarak; şükür sahibi, merhametli, iyiliksever, heva ve nefis sahibi olmayan, sarhoş edici ve bağımlılık yapabilecek şeylerden uzak duran güzel ahlak sahibi olmalıdır. Karakter ve kişilik özellikleri olarak; şefkatli, güler yüzlü, yumuşak huylu, alçak gönüllü, ağırbaşlı, soylu, dürüst ve güvenilir olmalıdır. İnsanlar doğası gereği toplumsal varlıklar oldukları için geçmişten günümüze her dönemde bir arada yaşamaya ihtiyaç duymuşlardır. Bu bir arada yaşama arzusu, toplumu meydana getirmiştir. Oluşturulan bu toplumu yönetmek için de yönetici seçme mecburiyeti doğmuştur. Halka karşı her zaman sorumlulukları bulunan hükümdarlar, tüm dönemlerde yaratıcının yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edilerek konumu kutsal bir yere taşınmaktadır. Siyasetnâmeler siyasî, idarî, hukukî, askerî ve ilmî sahadaki işleyişin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. İnsanların birlikte yaşamaları belli kuralları gerektirdiğinden tarihî ilk dönemlerinden bu yana yönetimin nasıl olması gerektiği her zaman tartışılmıştır. Yönetimde adalet, kararlılık, geleneklere bağlılık, liyakat, istişare, gözetim, tedbir, bunun yanı sıra devlet yönetiminin vezirlik kurumu, reayanın rolü, devlet görevlerinde hizmet edenlerin adab ve usulleri gibi konular devleti ileriye götürecek esas konulardır. Devletin bu iyi

yönetim ilkeleri ile yönetilmesi gerekmektedir. Osmanlı kronikleri de dönemin tarihîni yansıtmak adına oldukça önemlidir. Siyasetnâme ve kronikler basit bir tarih kitabı değildir. Bu eserler, Osmanlı siyasi düşüncesini yansıtmakta ve Osmanlı siyasi tarihînin ana kaynaklarını oluşturmaktadır. Siyasetnâmeler bir hükümdarda bulunması gereken nitelikleri ve Osmanlı devlet yönetimi işleyişinde önemli birer kaynak olurken kronikler de Osmanlı siyasi tarihîni ve olayları kronolojik bir sıra ile bizlere aktarmaktadır. Buna binaen kronikler yaşanan dönemin siyasi tarihîne ışık tutmakta ve çalışmamızda siyasetnâmelerin yanı sıra konu zenginliği oluşturmak adına kroniklerden de faydalandık. Çalışmamızın amacı XIV. ve XVI. yüzyıl siyasetnâmelerinden ve bunun yanı sıra Osmanlı siyasi tarihîne ışık tutan kroniklerden yola çıkarak hükümdar algısını ve dönemin Osmanlı yönetim anlayışını anlatmaktır. Böylelikle, dönemin siyasi düşünce atmosferi ortaya çıkmaktadır.

TEŞEKKÜR

Uzun süredir ciddi bir emek ve özveri ile hazırladığım yüksek lisans tezimi tamamlanın gururunu ve sevincini yaşıyorum. Bu bölümü, bana yardımlarını eksiltmemiş ve bana her daim destek olmuş kimselere teşekkür etmek için ayıracağım.

Öncelikle danışmanlığımı yapan ve gerek tez konumu seçmem de gerek ise tez yazma sürecimde desteğini hiç bir zaman esirgemeyen ve engin bilgilerini benimle her zaman paylaşan hocam Prof. Dr. Tülay METİN'e, tez sürecimde yardımlarını benden esirgemeyen bir diğer kıymetli hocam Doç. Dr. Levent DÜZCÜ'ye çok teşekkür ederim. Bunun yanı sıra hem maddi hem manevi desteklerini benden hiç bir zaman esirgemeyen annem ve babama ve son olarak tez savunmama katılarak kritik noktalarda yapıcı eleştiriler yaparak tezimin son şeklini almasını sağlayan değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Siyasetnâmeler hükümdarlara nasihatlerle yol göstermek, devlet adamlarına siyaset sanatını ve devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken kuralları öğretmek amacıyla yazılan Arapça “*siyaset*” ve Farsça “*nâme*” kelimelerinden oluşan kitaplara denmektedir. Hükümdar veya vezirlere yazılmış olan siyasetnâmelerin bazılarının sayfa sayısı oldukça fazla olup bazılarının ise birkaç sayfadan olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda, hükümdarın milletine hesap verdiği taşlara nakşedilmiş Göktürk yazıtları gibi kitabeler şeklinde de olabilmektedir. Bu eserler “*Nasîhâtü’l-mülûk, Adâbü’l-mülûk, Tuhfetü’l mülûk, Ahlâkû’l-mülûk, Enîsü’l-mülûk*” gibi devlet başkanları için ve “*Nasîhatü’l-vüzera, Tuhfetü’l-vüzera, Mir’âtü’l-vüzera*” gibi diğer devlet adamları için kaleme alınmaktadır.¹ Tarih boyunca siyaset alanında doğu ve batıda birçok siyasetnâme kaleme alınmıştır. Bu eserler, “*Devlet nasıl yönetilmelidir?*” “*Bir devlet başkanı hangi özelliklere sahip olmalıdır?*” “*İyi yönetim ilkeleri nelerdir?*” gibi soruların cevaplarını vermeye çalışmıştır. Arapça, Farsça, Yunanca, Hintçe, Çince, Urduca ve hatta Türkçe birçok siyasetnâme yazılmıştır. İnsan, doğası bakımından sosyal varlıklar olduğu için bir arada yaşamaya meyillidir. Onları bir arada tutmak, düzeni sağlamak ve bu düzeni baki kılmak için bir yöneticiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenin ve yönetimin devamı için siyasetnâmeler dönemin yöneticilerine tavsiyelerde bulunmak ve adalet esaslı yönetimin gerekliliğini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Ahlâki, siyasi ve dini temalı olan bu eserlerde yöneticilerin gerekliliği, vasıfları, görevleri ve sorumlulukları nasihat üslubuyla ele alınıp adaletin gerçekleşmesi ve yerine getirilmesi için yazılmıştır. Siyasetnâmelerde, yöneticilerin iyi bir devlet yönetimi için yapması gerekenler, kendilerinde bulunması gereken özellikler ve diğer devlet atamalarında dikkat edilmesi gerekenlerin neler olduğuna dair bilgiler verilmektedir.² Eski zamanlardan bu yana hükümdarların emri altında bulunan kişileri daha iyi bir şekilde idare etmenin yollarını aramada hak, hukuk ve adalet gibi kavramların etkin kullanımını sağlamada faydalanılmıştır. Siyasetnâmelerde esas konu devlet

¹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “*Siyasetnâme*” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009),7, 304-306.

² İbn-i Fîrûz (2012). *Gurretü’l Beyza (Adaletin Aydınlığında)*, haz: Mücahit Kaçar, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 9.

yönetimi olup Devlet yönetiminin esasları ve şartları üzerine vurgu yapılarak iyi bir yönetimin ilkeleri nasıl olmalıdır sorusunun cevabı aranmıştır. Bu eserlerde ortaya atılan düşüncelerin doğruluğunu pekiştirmek amacı ile anlatımda tarihî hikâyelere, hadislere ve ayetlere yer verilmektedir. Siyasetnâmeler dönemin sosyal, idari, ekonomik, ilmi, dinî birçok durumu hakkında bilgi vermektedir.

Siyasetnâme Nedir?

Siyasetnâmenin tanımını vermeden önce siyaset kelimesinin anlamına bakmak gerekmektedir. Siyaset kelimesi, “*seyislik, at bakıcılığı*”, *devlet yönetme, yönetim*” gibi anlamları ifade etmektedir³ Siyaset, insanların hayatlarını düzene sokan genel kuralları gerçekleştirilmesi ve ekonomik faaliyetin incelenmesidir.⁴ İslam dininde ise, siyasetin biri “*adl*”, diğeri “*meşveret*” olmak üzere iki tanımı vardır.⁵ Hükümdarlar siyaseti, şiddete başvurmaksızın, sert ve zayıflık göstermeksizin yumuşak olmaktan ibaret olduğu hususunda hemfikirdir. Bu bağlamda bazı hükümdarların siyaset tanımları vardır. Örneğin; Nûşîrevân, kendilerine ikramda bulunarak ileri gelenlerin muhabbetini kazanmak ve kendilerine karşı adaletli olarak halkın boyun eğmesini sağlamayı siyaset olarak tanımlamaktadır. Ziyâd b. Ebîhi’ye göre; siyâset halk arasında fitne yaymaya çalışan kimseye karşı sert davranmak, iyi olan kimseye karşı yumuşak davranmak, sözünde durmak, ödemeleri vaktinde yapmak, askerlere ve elçilere izin vermede kolaylık sağlamaktır.⁶

Batı’da ise siyaset, “*politics*” kelimesine eş değer gelmektedir. Siyasetnâme kelimesi eski Yunan kaynaklı olup “*şehir devleti*”, “*polisle ilgili olan*” anlamlarında kullanılmıştır. Pâdişahlara veya devlet adamlarına, halka ve yönetimde adaletli davranmaları yolunda öğüt veren⁷ siyasetnâmeler, hükümdarın niteliklerini belirttiklerinden, dini kurallara göre yaşamının gereğini anlattıkları için nasihatname türü kitaplar olarak da kabul edilebilmektedir. Siyasetnâmeler, siyasi düşünce ve uygulamalarla ilgili tavsiyelerin yer aldığı edebi eser olmakla

³ Fîrûz, *age*, 14.

⁴ Andrew Heywood. (2013). *Siyaset*, (8.Baskı), çev. B. Bekir Berat-Bican Şahin–Mete Yıldız–Zeynep Kopuzlu-Bahattin Seçilmişoğlu-Atilla Yayla, Ankara: Adres Yayınları, 22.

⁵ Abdülaziz Çavuş. (2015). *İslam ve Siyaset*, haz: İlknur Kirenci, çev. Mehmet Akif Ersoy, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 48.

⁶ Anonim. (2016). *Tuhfetü’l Memluk*, çev. Yakup Kara, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 81.

⁷ Ferit Develioğlu. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, haz. Aydın Sami Güneycal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 959; Mehmet Avcın. (2012). “Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsin’i”, Ankara: *Turkish Studies Dergisi*, C:7, S:2, 2012, 157.

birlikte hükümdarın hükmetme gücünü ve iktidarını koruma yollarını gösteren rehber metinlerdir.⁸ Siyasi ahlâki ve idari tavsiyeleri içinde bulunduran siyasetnâmeler, yönetimi elinde bulunduran hükümdarlar ya da yönetimde etkili kişiler için yazılmıştır.⁹ Siyasetnâmeler, genel olarak yöneticilere saltanatın devamlılığı için adaleti vurgulamış ve hükümdarı Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi halkı da hükümdarın kölesi olarak görmüştür. Bu sebeple, hemen hemen bütün müellifler, hükümdarlara ve vezirlere halkına karşı adaletli olmayı öğütlemiştir.¹⁰ Siyasetnâmelerin belirli temel kaynakları vardır. Bu kaynakların ilki devlet yönetimini temellendiren ilkelerin dayanağı olan ayetler ve hadis-i şeriflerdir. İkinci olarak, Hulefâ-i Râşid'in devri başta olmak üzere yapılan siyasî uygulamalar, sözlü rivayetler, siyasî ve idarî mektuplaşmalardır. Bu bağlamda, Hz. Ebu Bekir'in Bizans ve İran ile yapılan ilk askerî mücadelelerde askerlerine adalet ve insafla hareket etmelerini emir ve tavsiye eden sözleri, Hz. Ömer'in devlet idaresinde uyguladığı adaletli politikalar ve bunların İslam tarihi kaynaklarına yansıyan menkıbeleri örnek gösterilebilir.¹¹

Siyasetnâmelerin Konusu ve Genel Özellikleri

Siyasetnâmelerde konuların işlenişi teorik ve pratik yaklaşım olarak iki şekildedir. Konuların işleyişinde, devlet yönetiminin temel dayanakları arasında bulunan ayetler, hadisler ve bunun yanı sıra hikmetli sözler, eski hükümdarların söz ve davranışlarından örnekler verilmektedir.¹² Devlet başkanında bulunması gereken özellikler, iyi yönetimde bulunması gereken ana ilkeler, beytül-mal idaresi, devlet görevlilerinin atama ve denetimleri, devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken hususlar, yöneticilerin Allah'a ve halka karşı sorumlulukları gibi konular işlenmektedir.¹³ Siyasetnâmeler sayesinde yazılan dönemin toplumsal ve sosyal yapısı, askerî, malî durumu, gelenek ve görenekleri öğrenmek de

⁸ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 14; Ömer Dinçer (2018). *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, İstanbul: Klasik Yayınları, 29-30; Zeynep Zengin, "Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmelerin Işığında Türk Hukuk Anlayışı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014), 24.

⁹ Azmi Bilgin. (2006). "XV. yüzyıla Kadar Yazılan Siyasetnâmelerin Türk Kültüründeki Yeri ve Enisü'l Celis Yeri", *Tarih Dergisi*, S:44, 37, Yakup Bulut (2020). *Devlet Yönetiminde İyi Yönetim ve Anlayış İlkeleri*, İstanbul: Çizgi Kitapevi, 15.

¹⁰ Agâh Sırrı Levend. (1963). "Siyasetnâmeler", *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 167.

¹¹ Hasan Hüseyin Adaloğlu. (2017). "Siyaset Kültürü ve Sebüktegin'in Pendnâmesi Üzerine Değerlendirmeler" *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:2, 378.

¹² Adaloğlu, " *Siyasetnâme* ", 304-306.

¹³ Süleyman Özbek. (2007). "Rahatü's- Sudur Değerlendirmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C:9, S: 2, 149.

mümkündür.¹⁴ Siyasetnâmeler, bu açıdan tarihî birer belge niteliğindedir.¹⁵ Siyasetnâmelerin önemli bir bölümü hükümdarları diğerleri ise vezirler veya kamu yöneticilerini kendilerine muhatap olarak seçerler. Konunun merkezine bu kimseleri almaktadırlar. Neredeyse bütün siyasetnâmelerde, hükümdarın sahip olması gereken özellikler, yapması ve yapmaması gereken davranışlar, temel ahlâki konular, hükümdarların bürokratlara ve halka karşı davranışlarına dair tavsiyeler verilmektedir. Yine en çok işlenen konular arasında adaleti sağlama, haksızlık ve zulümden kaçınma, emaneti ehline verme, istişare ederek karar verme, âlimlere dostlara hoşgörölü olma ve ihsan etme gibi hususlar yer almaktadır. Bazılarında ise; hükümdarın gerekliliği iktidarın meşruiyeti devlet yapısı ve işlevi gibi daha teorik konular tartışılmaktadır. Bir kısım siyasetnâmelerde de ganimetler, vergi toplama ve dağıtma, vergi memurlarının seçimi gibi Malî konular; halkın hak ve sorumlulukları, suç ve cezalar, düşmanla savaş yapma ve diplomatik ilişkiler gibi daha ayrıntılı meseleler işlenmektedir.¹⁶ Siyasetnâmeler, esas olarak ahlâki eserler arasında yer alsalar da birçok farklı türü içinde barındırmaktadır. Hemen her çağda ahlâkın temelini din olduğu düşünüldüğü için siyasetnâmeler dini esaslara dayanmaktadır. Bu nedenle eserlerin hemen hemen hepsi Kur'an-ı Kerim'e dayandırılmaktadır. Konular anlatılırken tarihî hikâyelere, ayetlere, hadis-i şeriflere ve nasihatlere yer verilmektedir.¹⁷ Bilgiye dayanan ve ayrıntılara sıkça yer verilen siyasetnâmeler olduğu gibi geliş güzel yazılmış dağınık ve sade olan siyasetnâmeler de bulunmaktadır.¹⁸

Metot ve Şekil Bakımından Siyasetnâmeler

Siyasetnâmelerde, konuların daha da anlaşılır olması için konu anlatılırken hikâyeler ve şiirlerle anlatım zenginleştirilmektedir. Cümleler bazen kısa ve anlaşılır bazen anlaması zor ve bolca tertiplidir. Siyasetnâmeler, Osmanlı

¹⁴ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 18; İbrahim b. Muhammed (2016). *Adâbü'l Hilafe ve Esbabu'l Hilafe (İnceleme-Metin-Tercüme)* haz: Hayrullah Acar, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 15-16.

¹⁵ Mustafa Şen. (1997). "Nasihatü'l Mülûk ve İl Principe'nin Siyasal Sosyoloji Bağlamında Karşılaştırılması", (Yayınlanamamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1997), 36.

¹⁶ Hayrullah Acar, "İbrahim b. Muhammed Âdâbü'l -Hilafe ve Esbabu'l -Hisafe (İnceleme-Metin-Tercüme)", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Ankara, 2008), 1-2.

¹⁷ Halil İnalçık. (1966). *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri*, Ankara: TKAE, 262; Ahmet Uğur (2001). *Osmanlı Siyasetnâmemeleri*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 22.

¹⁸ Agâh Sırrı Levend, *Siyasetnâmeler*, 170.

Türkçesi, Arapça ve Farsça yazılmıştır. Bazı siyasetnâmelerde dil özelliklerine önem verilmemiştir. Bu sebeple, dil özelliklerinde yazanın ilmi seviyesi kolayca görülebilmektedir. Bu eserlerde yalnızca fayda ön planda tutulmuştur. Siyasetnâmelerin genel benzerliği muhalefet amacı taşımaması, hükümdarı eleştirmemesi, ona doğru olan politikaları göstermesi ve halkı mutlu edecek yönetim tarzını öğretme çabası taşımasıdır. Konular tartışılırken idealist veya gerçekçi olarak iki farklı yöntem ve yaklaşımdan söz edilebilir. İdealist yaklaşım; en doğru ve en uygun olanın ahlâki özellikler ve uyulması gereken kurallar olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği, çoğu kez hükümdarların içinde bulunduğu şartlardan toplumun siyasi ve sosyal ortamdan bağımsız olmasıdır. Her halükârda ideal olanı tanımlar ve buna uyulması beklenir. Genellikle, din bilginlerinin ve şairlerin yaptığı tavsiyeler bu kapsamdadır. Gerçekçi yaklaşım ise; şartların gereğine ve önemine inanmaktadır. Onlara göre; fazla idealist ve ahlâklı davranmak başarıyı getirmeyebilir.¹⁹

Siyasetnâmelerde, genellikle kitabın ismi ve besmeleden sonra bir giriş gelmektedir. Bu girişler Arapça, Farsça ama çoğunlukla Türkçe olmaktadır. Burada hamd, salat ve daha sonra kitabın yazılabilmesi için Tanrı'ya dua edilmektedir. Buradan sonra konuya girilmekte ve müellif kendisinin kim olduğu açıklamaktadır. Tarih ve dönemin pâdişahının ismi ve kitaba ne ad verildiği de yine burada verilmektedir. Ardından bu eserin yazılma nedeni ve kaynakları açıklanmaktadır. Bundan sonra kitabın planı verilmektedir. Bu kısım birçok kitaplarda giriş mahiyetindedir. Burada kâinatın yaratılışından ve bazı genel konulardan bahsedilmektedir. Konular iki veya dört başlıktan oluşabildiği gibi bu başlık sayısının farkı 40 veya-50'ye kadar çıktığı da görülmüştür. Konular, “*bab, fasıl, tavr, makale, tarik ve asıl...*” başlıkları ile birbirinden ayrılmaktadır. Bölümler de ayrıca kendi aralarında fasıllara ayrılabilir. Genellikle bunlar, “*babı-ı evvel, fasl-ı sâni*” gibi Farsça terkip olmaktadır. Konular ya tamamen siyaset sanatı ile ilgili ya da dini nasihat şeklinde olmaktadır. Konuların ardından siyaset terimleri açıklanmakta ve konuşma adabı verilip teşrifatın kuralları anlatılmaktadır. Tımar sistemi, sancaklardan, eyaletlerden veya bunların defter ve miktarlarından bahsedilmektedir. Daha sonrasında dua sunulur, öneriler ve tavsiyeler verilmektedir. Bazı yazarlar duayı her konunun sonunda yapabildiği

¹⁹ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 71; Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 37.

gibi takdiri sultana bırakanlar da vardır. Bazen de eserlerde “*neticenin neticesi*” diye ikinci bir netice verilmektedir. Bazı kitaplarda ise bu kısım “*zeyl*” olarak geçmektedir. Sonu yine salat, hamd ve “*âmin*” ile bitmektedir. Başta verilen tarih bazen kitabın sonunda ve bazen yazarın adı yerine müstensihhin adı da verilebilmektedir.²⁰

Siyasetnâmelerin Amacı

Siyasetnâmeler, devrin idaresine ve idarecilerine ışık tutmak, nasihat ve yol göstermek gibi hepsi birer amaca yönelmiştir. Yapılan işlerin şer’i hukuka göre uygulanması hemen her eserde istenmektedir. Eğer uygulanmazsa kötü sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Örneğin; tabiat olaylarının sebebi olarak bir kulun Allah’a karşı görevini yapmaması gösterilmektedir. Eserlerde rüşvet, yalan, zulüm ve haram gibi şeylerin siyasi hayatı kötü etkileyeceği için hem yöneticinin kendisinde hem de devlet yönetiminden uzak tutulması hususunda uyarılmıştır.²¹

Siyasetnâmelerin öncelikli amacı iyi bir hükümdar nasıl olmalı cevabını aramak, iktidarın devamını sağlamak ve halkı refah içerisinde yaşatmaktır. Siyasetnâmeler daha adil ve daha iyi bir yönetim isteği, devlet yönetiminde görülen eksik ve kusurların belirlenip çözüm yollarının üretilmesi, halkın ya da belli bir sınıfın isteklerini devlet büyüklerine iletmesi, halifelik mücadelelerinde bir tarafın haklılığını ortaya çıkarma, ülkedeki huzursuzlukları devlet başkanına iletme gibi amaçlarla kaleme alınmıştır. Ayrıca başka kültür ve medeniyetlerin etkileri, dönemin hükümdarının isteği ve birden fazla şehzade mücadelesinde bir tarafın haklılığını ortaya koyma amacı da taşımaktadır. Siyasetnâmeler hükümdara ulaşmanın bir aracı olarak kaleme alınmıştır. Az da olsa bazı durumlarda yazarın tanınma ve ödül kazanma isteği de siyasetnâmeleri kaleme almak için gerekçe oluşturmuştur. Siyasetnâmelerde, adalet olmazsa olmaz bir kavram olduğu²² için müellifler hükümdarlara halka adaletle davranmalarını bunun yanı sıra huzuru ve güvenliği sağlamayı en temel görev saymıştır. Siyasetnâmelerin yazılması için hükümdar tarafından vazifelendirilenlerin kaleme aldıkları, devletin ileri gelenleri tarafından teklif edilenler, saltanata ve devlete

²⁰ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 78-80.

²¹ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 77-78.

²² M. Hamdullah. (2007). *İslam’da Devlet İdaresi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 44; Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 33-35; Avçın, “Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsin’i”, 157.

karşı bunu bir ödev olarak kabul edenler, kendinden sonrakilere bir tecrübe olarak bırakmak isteyenler, buna manevi bir anlam yükleyenler ve son olarak mevkî kazanma amacıyla olanlar olarak belirli sebepler vardır.²³

İslam Öncesi ve Sonrası Siyasetnâme Geleneği

Doğu’da ve Batı’da siyasetnâme alanında pek çok eser verilmiştir. Batı’da özellikle Platon ve Aristo gibi isimler bu alanda önemli izler bırakmıştır. Siyasetnâmeler sadece Doğu devlet geleneğine özgü eserler değildir. Batı siyasi düşünce tarihinde de siyasetnâmelere benzer eserleri görmek mümkündür. “*Prens/hükümdar*” aynaları olarak isimlendirilen bu tür eserler hükümdara veya üst düzey devlet görevlilerine rehberlik etmek için kaleme alınmıştır.²⁴

Batı’da siyasetnâme örneklerine Aesop, La Fontaine, Fenelon ve Machiavelli gibi birçok müellif öncülük etmiştir. Fenelon’un *Les Aventures de Telemaque* adlı eserini ve Niccolo Machiavelli’nin *Il Principe* adlı eserini Batı siyasetnâmelerine örnek verebiliriz.²⁵ Bunlara ek olarak, *Hükümdar Aynaları* adlı eserlerden Ksenophon’un *Kyru Padeia*’sı, Erasmus’un *Institutio Principis Christiani*’si²⁶ de örnek verilebilir.

Siyasetnâme geleneği esas olarak ise Doğu’da ortaya çıkmış ve gelişmiş diyebiliriz. Doğu geleneği gölgesinde büyüyen siyasetnâmelere Hint, İran, Yunan, Çin ve Uzak Doğu kültürü gibi İslam öncesi birçok kültürün etkisi olmuştur.²⁷ İran kültürünün etkisine; Beydaba tarafından MS. 300 yılında yazılan *Pançatantra*, Arapça ’ya tercümesi olan *Kelîle ve Dimne*, *Hûdaynâme*, *Âyinnâme* ’nin tercümesi olan *Kitâbu’l-âyin*, *Kitab-u Mezdek* ve *Kitâbu’t-Tâc Fi Sîreti Enûşirvân* adlı eserler örnek verilebilir.²⁸ Siyasetnâmeleri etkileyen bir diğer kültür Hint kültürüdür. Hint kültürünün etkisi, ilk dönemlere değin uzanmaktadır.

²³ Za’ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 14; Atmaca, “Hadisleri Bakımın Siyasetnâmeler II”, 366.

²⁴ Lisa Blaydes, Justin Grimmer, Alison Mcquenn. (2018), “Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and İslâmîc Worlds”, *The Journal of Politics*, Vol: 80, Number: 4, 1151.

²⁵ Levend, “Siyasetnâmeler”, 172-173; Cengiz Çuhadar (2007). “Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:12, S: 2, 111-129.

²⁶ Özgür Önder. (2014). *Siyasetnâme Yönetimde Adalet ve Saadet: Bir Nasihatname Geleneği*, 2.Baskı, İstanbul: Lotus Yayınevi, 10.

²⁷ Hasan Hüseyin Adalıoğlu. (2013). “Bir Siyasetnâme Olarak Kutadgu Bilig”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:34, 247; Kadir Canatan. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Kitapevi, 9; Wolfgang Drechsler. (2015), “Paradigms of Non-Western Public Administration and Governance”, *The International Handbook of Public Administration and Governance*, Edit: Andrew Massey and Karen Johnston Miller, Edvard Elgar Publ, pp. 104-131.

²⁸ Hasan Hüseyin Adalıoğlu. (2004). “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 7-8.

Erken dönemlerden bu yana, Hint kıtasına Arap tüccarlar gelmiş ve Müslümanlarla Hintliler arasındaki ilk ilişkiler burada başlamıştır. Hint kültür ve hikmetine dair eserleri tercüme edenler İbnü'l-Mukaffa, İbrahim Fezârî, Muhammed Fezârî, Yakup b. Tarık, Abdullah b. Ali gibi isimlerdir. Hint kültüründen Arapçaya tercüme edilen; *Siddhanta*, *Edebü'l-Hind* ve *Sind*, *Sinbâd-ı Kebir*, *Sinbâd-ı Sağîr*, *el-Bedd*, *Hâbil fi'l-Hikme*, *Hududu Mantık-ı Hint* adlı eserler örnek verilebilir.²⁹ Yunan kültürü, Helenistik, Fars ve Sasani kültürü aracılığı ile dolaylı olarak siyasetnâmelere etki etmiştir.³⁰ Siyasetnâme geleneğine, Arap kültürünün etkisi de oldukça önemlidir. Örneğin; Tarihçi olan Güney Arabistanlı Abid b. Şerye'nin *Hükümdarlar Kitabı* ve *Eskilerin Tarihî* adlı eseri ve Vehbi b. Münebbih'in *Kitâbu'l-mülûki'l-mütevvece min Himyer* ve *Ahbârihim ve kısısıhim* ve *kubûrihim* ve *eş'ârihim* adlı eseri bu kültürün en önemli örnekleridir.³¹ Uzak Doğu kültürünün siyasetnâmelere etkisi ise; XIII. yüzyıl Moğol istilası sonrasında olmuştur. Gazzâlî'nin *Nasîhâtü'l- Mülûk'u* ve Zencânî'nin "*el-Letâifü'l-Âlâ'iyye*" adlı eseri bu kültürden etkilenmiştir.³²

İslam öncesi dönemde yazılan siyasetnâme türü eserlere bakacak olursak; *Dinkerd'in Altıncı Kitabı*, *Hikem li-Behmeni'l-Melik*, *Enderz-i Âzerbâd-i Mihrespendan*, *Yâdgâr-i Bozorgmîhr*, *Enderz-i Oşnâr-i Dâna*, *Enderz-i Pîşînegân*, *Enderz-i Hüsvrev-i Kubâdân*, *Enderz-i Dâna'ken Be Mezdiyesnân*, *Ka'bu'l-Ahbâr*³³ örnek verilebilir. İslam döneminde ilk siyasetnâme örneği ise; ele aldığı konular ve bunları ele alış tarzıyla Hz. Ali tarafından Mısır valisine gönderilen mektuptur.³⁴ İslam döneminde, siyasetnâme tercümeleri ve bu konuda yapılan çalışmaların ilk örneklerine VIII. yüzyılda rastlanmış olsa bile IX yüzyıl Abbasiler döneminde bu eserler daha yoğun bir hâl almıştır.³⁵ İbnü'l Mukaffa'nın *Kelîle ve Dimne* çevirisi ve Feridüddin Attar'ın tasavvufi mesnevilerinden olan

²⁹ Adalıoğlu, "Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları", 109-122.

³⁰ S. Hüseyin Nâsır. (1989). *İslam ve İlim*, çev. İlhan Kutluer, 1.Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 10.

³¹ Adalıoğlu, "Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları", 339-378.

³² Adalıoğlu, "Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları", 14.

³³ Muhammed, *Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları: Âdâbü'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe*, 30-37; Veli Atmaca. (2003). "*Hadisleri Bakımından Siyasetnâmeler*", İlahiyat Fakültesi Yayınları, S:8, 8.

³⁴ Adalıoğlu, "Siyasetnâme", 304-306.

³⁵ H. Bahadır Türk. (2012). *Çoban ve Kral: Siyasetnâmelerde İdeal Yönetici İmgesi*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 26-27.

Pendnâme'si ilk dönem önemli eserler arasında gösterilebilir.³⁶ İslam dönemi önemli siyasetnâmelere bakacak olursak; Mâverdi'nin, *el-Ahkâmü's-Sultânîyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye'si*,³⁷ Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *es-Siyasetü's-Şer'iyye fî Islâhi'r-R'ai ve'r-Ra'iyye'si*,³⁸ İbn Ebu Rendeka et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk'u* ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Misbâhu'l-mudi fî hilâfeti'l-Müstazî'si* örnek verilebilir.

Bunun yanı sıra, Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme'si*, Keykâvus b. İskender'in *Kabusnâme'si*, Gazzâlî'nin *Nasîhâtü'l-mülûk'u*, Ahmed b. Sad b. Mehdî'nin *ez-el-Letâifü'l-Âlâ'iyye fî'l-fezâ'ili's-seniyye'si*, Necmeddin-i Daye'nin *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde ile'l-Me'âd'ı* ve Nizameddin Yahya b. Saîd b. Ahmed'in *Kitâbü Hadâ'iki's-siyer fî âdâbi'l-mülûk* adlı Farsça eseri örnek verilebilir. Celalettin eş-Şeyzeri'nin, *el-Menhecü(en-Nehcü)'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk'u*, Sadi Şîrâzî'nin *Nasihatü'l-Mülûk* adlı risâlesi, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan el-Muradi el-Hadramî'nin *el-İşâre fî tedbîri'l-imâre'si*, Takayyüdün İbn Teymiyye'nin *es-Siyasetü's-şer'iyye fî işlâhi'r- ve'r-ra'iyye'si*,³⁹ Bedreddin İbn Cemâa'nın *Tahrîrü'l-aḥkâm fî tedbiri ehli'l-İslâm'ı* ve Fahreddin Mübarek Şah'ın *Âdâbü'l-ḥarb ve's-şecâ'a'sı* bu dönemde kaleme alınmış eserlerdir. Ayrıca, *Uyûnü'l-aḥbâr*, *İkdü'l-ferîd'i* *Luṭfî't-tedbîr fî siyâseti'l-mülûk*, *Sülvânü'l-müṭâ fî udvânî'l-etbâ*, *Âdâbü'l-mülûk*, *Ravzatü'l-ukûl*, *Aḡrâzü's-siyâse*, *Bezlü'n-neşâ'ihî's-şer'iyye fî mâ'ale's-sultân* adlı eserler de İslam döneminin önemli siyasetnâmeleri arasındadır.⁴⁰

Türk siyasetnâme yazınına etki eden ve temel oluşturan en önemli kaynaklardan bir diğeri Türk geleneğinin bir ürünü olan *Orhun Abideleri*'dir. Göktürk devletinin yeniden kuruluşunu, Tanrı inancını, düşmanlarla ilişkileri ve halkın sorumluluklarını anlatan *Orhun Abideleri* hem Kül Tegin Kitabesinde hem de Bilge Kağan Kitabesinde Türklerin devlet yönetimi ve siyaset düşüncesini

³⁶ Adalıoğlu, “Siyasetnâme”,304-306; Güldane Gündüzgöz- Soner Gündüzgöz. (2007). “Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahdü Mervan Üzerine”, *EKEV Akademik Dergisi*, C: XI, S:31, 218.

³⁷ Ömer Menekşe. (2005). “İslam Düşünce tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizamü'l-Mülk Örneği”, *Dilbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C:5, S:2, 197.

³⁸ Hanifi Şahin. (2013). “İbn Teymiyye'nin Siyaset Anlayışı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S: 6, 615-638.

³⁹ Musa Şamil Yüksel. (2009). “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisinde Sultan” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:28, S:46, 233.

⁴⁰ Adalıoğlu , “Siyasetnâme”,304-306; İhsan Fazlıoğlu. (1997). “Sultan I. Alâeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetnâme: El- Letâifü'l-Âlâ'iyye Fi'l- Fedaili's-Seniyye”, *Divan Dergisi*, C:1, S:3, 225-239.

görebilmek açısından oldukça önemli kaynaklardır.⁴¹ Türklerin Müslüman olmasında büyük rolü olan İranlılar, siyaset ve yönetim anlayışı açısından da etkili olmuştur. İran etkisi baskın gibi görünse de temelde Türk siyaset ve yönetim geleneğini gördüğümüz Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri ilk Türk siyasetnâmesi olarak karşımıza çıkmakta ve bu eserde *Orhun Abideleri*'nin etkilerinin görüldüğünü söyleyebiliriz.⁴²

⁴¹ Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 189-190.

⁴² Adalıoğlu, “Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig”, 242.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI'DA SİYASETNÂME

1.1 Osmanlı'da Siyasetnâme Geleneği

Çoğunlukla ilim adamları, düşünürler, devlet adamları ve sultanlar tarafından kaleme alınan Osmanlı siyasetnâmeleri incelendiğinde ilim adamları ile düşünürler okuma, düşünme ve fikir üretme üzerine odaklandıkları için olmasını istediklerini dile getirmektedir. Olaylara ve konulara ilmî açıdan bakıp idare sanatından ziyade nasihat yönü ağır basan bir anlatımları vardır. Düşünceler, ayet ve hadislerle desteklenip İslam tarihînin önemli kişilerinden örnekler verilmektedir. Devlet adamları, pratikte olanı ileri sürerler. Kendi uygulama ve deneyimlerinden veya önceki yöneticilerin uygulamalarından hareketle eserlerini oluştururlar. Bu çerçevede sundukları fikirlerin hemen hemen hepsi olabilecek şeylerdir. Örnek gösterilen şahsiyetler genel olarak Osmanlı pâdişahları ve devlet adamlarıdır. Bu grubun yazdığı metinlerde idare sanatı üzerinde durulmaktadır. Sultanların kaleme almış olduğu siyasetnâmelere bakıldığında ise; eserlerin bazılarının ahlâki ve sosyal öğütlerden oluştuğu, diğer kısmının ise yalnızca hukuki yaptırımları kapsadığı görülmektedir. Osmanlı siyasetnâmelerinin konuları aslında Doğu siyasetnâmeleri ile oldukça benzerlik göstermektedir. Bu konular; padişahlara nasihatler, veziriazama nasihatler, asker ve sefere yönelik nasihatler, hazine tedbiri ile ilgili nasihatler ve reayaya nasıl davranılması gerektiğine yönelik nasihatlerdir.⁴³

Siyasetnâmelerin Osmanlı coğrafyasına girişinin ilk örneklerini tercümeler oluşturmaktadır. Tercüme eserlerin etkisi ile birlikte telif eserler ortaya çıkmıştır. Bursalı Mehmet Tahir, bu eserlerin sayısının 172 olduğunu tespit etmiş ancak 1999'da yapılan bir araştırmada sadece Türkçe yazılan eserlerin sayısının 220, 2003'deki bir başka araştırmada ise yalnız İstanbul kütüphanelerindeki siyasetnâme sayısının 269 olduğu saptanmıştır.⁴⁴ Siyasetnâme geleneğinin ulaşılan ilk tercüme eseri, *Kelîle ve Dimne*'dir. Osmanlı döneminde yapılan ilk *Kelîle ve Dimne* çevirisi, kimliği belli olmayan ve I. Murad'a sunulan Kul

⁴³ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 67-71.

⁴⁴ Adalıoğlu, "Siyasetnâme", 304-306.

Mesud'un eserinin nazma çevrilmesiyle oluşmuş olan eserdir.⁴⁵ Osmanlı döneminde yapılan diğer bir önemli tercüme Alaeddin Ali Çelebi'nin *Hümayunnâme* adlı eseridir.⁴⁶ Osmanlı döneminde Germiyan beyi Süleyman'ın emri ile Şeyhoğlu tarafından Türkçeye çevrilen bir diğer önemli tercüme eser, Keykavus b. İskender'in *Kabusnâme* adlı çalışmasıdır. Osmanlı döneminde yapılan ilk tercüme eser ise; II. Murad'a sunulan *Kabusnâme*'nin farklı bir tercümesi olan Bedri Dilşâd'ın *Murâdnâme* adlı mesnevisidir. Bu eserden 5-6 yıl sonra Mercimek Ahmed'in tamamladığı tercüme en kapsamlı olanıdır. Sadrüddin Şeyhoğlu tarafından *Marzubannâme* adlı eser de tercüme edilmiştir. Farsça başta olmak üzere birçok dilde çevirileri yapılan Sadi'nin *Bostan* isimli eserinin yanı sıra Sürûrî, Şem'i, Sûdî ve Havâyî adlı eserler Mustafa Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Gazzâlî'nin *Tercüme-i Tiberü'l Mesbuk fi Nesayihî'l Mülûk* adlı eseri de Rüstem Paşa aracılığıyla Sultan I. Selim'e sunulmuş tercüme eserlerdendir. Osmanlı siyasetnâme geleneği aslında İran, Hind ve Yunan tercümeleriyle değil Arapça ve Farsça'dan yapılan tercümelerle başlamıştır.⁴⁷ Osmanlı dönemi tercümeleri metninden birebir yapılan tercüme olmasa da aslına uygun yapılan tercüme, birebir eserin konusunun aktarıldığı tercüme ve genişletilerek yapılan tercümeler olarak dört şekildedir.⁴⁸ Osmanlı siyasetnâme geleneğinde ilk telif edilen eser, 1401'de Şeyhoğlu Mustafa'nın *Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l Ulema* adlı eseridir. Hacı b. İsmail Tebriz'i tarafından II. Murad'ın isteği üzerine Kasım B. Seydî el-Hâfız Ankaravî tarafından 1421-1451 yılında Farsça'dan Türkçeye çevrilen *Enisü'l Celis* adlı eseri, Hacıoğlu Hüsameddin'in *Mifhatü'l-adl*'i, Şeyh İbn İsa'nın *Rumuzü'l Kunus*'ü ve Derviş Mehmed'in *Risale*'si telif eserlere örnek verilebilir.⁴⁹

Osmanlı'da, XV. yüzyılda yazılmış olan siyasetnâmelere bakacak olursak; Musannifek'in Veziriazam Mustafa Paşa adına kaleme aldığı ve onun da II. Mehmed'e sunduğu *Tuhfetü's Selatin*, İdrîs-i Bitlisî'nin *Kanun-ı Şehinşahi'si*⁵⁰ ve

⁴⁵ Beydaba. (1985). *Kelîle ve Dimne*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, 7.

⁴⁶ Uğur, 1992, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 78.

⁴⁷ Orhan M. Çolak. (2003). İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:1, S:2, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 341.

⁴⁸ Avcın, "Bir Siyasetnâme olarak Ahlâk-ı Muhsin'i", 150.

⁴⁹ Ahmet Altay. (2011). "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâmelerine Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, C:6, S:3, 1799-1801.

⁵⁰ Ahmet Akgündüz. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C:3. Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 11.

II. Murad'ın oğlu II. Mehmed'e verdiği ahlâkî ve sosyal öğütlerden oluşan *Nasihat-i Sultan Murad*'ı örnek verilebilir.⁵¹ Aynı zamanda, Ali b. Mecdüddin eş-Şahrudi'nin Mahmut Paşa adına yazdığı *Tuhfetü'l Vüzera* adlı eser de bu dönemin oldukça önemli siyasetnamelerdendir. XVI. yüzyıl, Osmanlı dönemi siyasetnâme geleneğinde en önemli eserlerin kaleme alındığı parlak bir dönemdir. Bu dönemde, lâyhaların artık ıslahatname formuna dönüştüğünü görmekteyiz. Diğer yandan, yöneticiye tavsiyeler bu yüzyıldan itibaren hızla çoğalmıştır. Yüzyılın hemen başlarında yazıldığı tahmin edilen ve Memlük sultanına sunulan *Tuhfetü'l Müluk*,⁵² II. Selim'in oğluna gönderdiği siyasetnâme, Hüsameddin Amasi'nin *Mir'âtü'l Müluk'u*, Kınalızâde Âli Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si*, Lütü Paşa'nın *Asafnâme'si*,⁵³ Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Nushatü's-selâtin'i*, Anonim *Hırz'ül-Müluk*, *Hasan Kâfi Akhisari'nin Usulü'l hikem fî nizamü'l-âlem* adlı eseri bu dönemde kaleme alınmış siyasetnâmelere örnek verilebilir.⁵⁴ XVII. yüzyıl Osmanlı döneminde, Kâtip Çelebi'nin IV. Murad için kaleme aldığı *Koçi Bey Risalesi*⁵⁵ ve *Mîzânü'l Hakk* adlı eseri, müellifi belli olmayan *Kitab-ı Müstetâb* ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Nesayihü'l vüzera ve'l ümera* veya *Kitab-ı Güldeste* adlı siyasetnâmeler kaleme alınmıştır. Siyasetnâmeler sayesinde farklı veya aynı zaman dilimlerinde değişik kesimlerin gözlemleri ve düşünceleri görülebilmektedir. Örneğin; bir eserde kanun-i kadimin gerekliliği savunulurken bir başka eserde kanun-i kadim eleştirilmiştir.⁵⁶ XVIII. yüzyıla kadar eser veren müellifler hep yüksek rütbeli devlet görevlisi olup olayların genelde pratik yönüne odaklanırken bu yüzyılın ortalarına doğru bu durum değişmiş ve teorik yönüne odaklanmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda yazılmış olan eserler arasında İbrahim

⁵¹ Bilgin, "XV. Yüzyıla Kadar Yazılan Siyasetnâmelerin Türk Kültüründeki Yeri ve Enisi'li Celis", 44; Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 259-266.

⁵² Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 266; Erkan Tural. (2011). "Devlet Adamlarından Öğütler: Bizans, "Avrupa ve Osmanlı'da Nasihat Kültürünün Evrimi Üzerine Gözlemler", *Türk Yurdu Dergisi*, S:28, 8-10.

⁵³ Coşkun Yılmaz. (2003). "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahat nameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, 300; Altay, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâmelerine Genel Bir Bakış", 1803-1804.

⁵⁴ Harun Şahin. (2013). "Nasihat-Nâme Literatürüne Göre Osmanlı Devleti'nin Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri" *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S: 36, 4-5.

⁵⁵ Ömer Faruk Akgün, "Koçi Bey", TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002) C:26, 143-148.

⁵⁶ Coşkun Yılmaz, "Siyasetnâme", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 37, 306-308. Erol Özvar. (1999). "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Divan Dergisi*, S:2, 139-141; Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 280-285.

Müteferrika'nın I. Mahmut'a sunduğu *Usulü'l-hikem fi Nizâmi'l-Ümem* adlı eseri örnek gösterebilir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin son yıllarına gelindiğinde siyasetnâme yazarlarının devlet ve toplum yapısının bozulmasını eleştirel bir bakış açısıyla ele alması gerektiği düşünülmektedir.⁵⁸ Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren siyasetnâmelerin yanı sıra devlet düzeninde açığa çıkan olumsuzlukların giderilmesi için tavsiye niteliğinde lâyhalar da kaleme alınmıştır. Bu noktada aslında siyasetnâmeler, lâyhaların kaleme alınması için bir zemin hazırlamış diyebiliriz. III. Selim devri yeni bir düzene geçilmeye çalışıldığı ve kendi isteği doğrultusunda devrin önde gelen devlet adamları tarafından lâyhaların kaleme alındığı önemli bir dönemdir.⁵⁹ Bu lâyihalara; Tatarcık Abdullah Efendi'nin dokuz bent ve bir hatimeden meydana gelen askerî, ilmî, malî ve idarî konulardaki tespit ve teklifleri ihtiva edilen *Lâyiha*'sı örnek verilebilir. Lâyhalar dönemi yalnız II. Selim devri ile sınırlı kalmamıştır. II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid devrinde de devam etmiştir.⁶⁰ Keçecizâde İzzet Molla'nın kaleme aldığı *Lâyhalar*, Ebubekir Ratıp Efendi'nin *Büyük Lâyiha*'sı ve kendi adıyla anılan ikinci sefaretnamesini bu dönemde yazılmış lâyihalara örnek verilebilir.⁶¹

1.2. Siyasetnâmelerin Tasnifi

Siyasetnâmeleri, teorik ve pratik olmak üzere temelde iki sınıfa ayırarak incelemek gerekmektedir.⁶² Teorik nitelikli metinler hayalî teoriler etrafında şekillenirken, pratik nitelikli olanlar gerçekçi teoriler ışığında şekillenmektedir. Teorik nitelikli siyasetnâmeler, yönetimi felsefi açıdan değerlendirmektedir. Toplumsal mutluluğun ortaya çıkabilmesini adalet ile mümkün kılan teorik siyasetnâmeler, büyük ölçekli yönetsel yapıların ideal biçimlerini ele almaktadır. Sosyal gerçekliklerin oluşturduğu pratik siyasetnâmeler ise; yöneten-yönetilen

⁵⁷ Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, TDV İslam Ansiklopedisi (DİA) (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), C:21, 324-327.

⁵⁸ D.Howard. (1988). “The Ottoman Historiography and the Literature of Decline of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asiatic Society*, 1988, S.22, 52-77.

⁵⁹ Fatih Yeşil. (2012). “III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Lâyiha Üzerine Notlar”, *Belleken*, C:76, S:275, 75.

⁶⁰ Çolak, “İstanbul Kütüphanelerde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”, 343-346.

⁶¹ Sema Arıkan. (1994). “Ebubekir Ratıp Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), C:10, 277-278.

⁶² Abdüsselam el-Amâsî. (2012). *Tuhfetü'l-Ümera Minhatü'l Vüzerâ (Siyaset Ahlâkı)*, .haz: A. Mevhibe Coşar, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 20; Necmeddin Daye. (2017). *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd (Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol)*, 1.Baskı, çev. Ş. Severcan, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 33.

ilişkisini kaynak kabul ederek açıklamaktadır. Pratik siyasetnâmeler, toplum ve devleti ana odak alırken teorik siyasetnâmeler bireye odaklanmaktadır. Pratik nitelikli metinler uygulanabilir yönetimle ilgili nasihatleri hükümdarlara ve devlet görevlilerine vermektedir. Aslında her iki ayırım da sosyal alanı tartışmış fakat farklı bakış açıları ortaya koymuşlardır. Örneğin; yönetim olgusuna yaklaşımdaki ayrımlar yöneticilerin varlığına ve niteliklerine yönelik farklı değerlendirmeler ve yönetenin yönetilenle olan ilişkisini de birbirinden ayrı kavramlarla ele almışlardır.⁶³ Farabi'nin *Medinetü'l Fazılası* ve *Siyâsetü'l-Medeniyye'si*, İbn Rüşd'ün *Telhisü'l-Siyase'si* İbn Bacce'nin *Tedbirü'l-Mütevahid'i* teorik siyasetnâmelere örnek verilebilir. Sebüktegin'in *Pendnâme'si*, Nizamü'l-Mülk'ün *Siyerü'l-mülûk'u*, Keykavus'un *Kabusnâme'si*, Cengiz Han'ın *Yasa'sı*, Emir Timur'un *Tüzükat'ı*, Mâverdi'nin *Ahkâmü's-Sulṭâniyye'si*, Şerif er-Radi'nin *Nehcü'l-Belağa'sı*, İbn Teymiyye'nin “*Siyasetü'ş-Şer'iyye'si*”, İmam Gazzâlî'nin *Nasihatü'l-Mülûk'u*, Muhammed b. Ebu Necib Sühreverdi'nin *Nehcü's-Sülûk'u* ve Necmeddin Daye'nin *Mirsadü'l-İbad'ı* ise pratik nitelikli siyasetnâmeler arasında örnek verilebilir. Hem pratik hem teorik siyasetnâmeler ise; sosyal alanları farklı bakış açıları ile ele almıştır. Nasirüddin Tusi'nin *Ahlâk-i Nasiri'si*, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig'i*, İbn Haldun'un *Mukaddime'sinin* üçüncü bölümü hem teorik hem de pratik siyasetnâmelere örnek verilebilir.⁶⁴

1.3 XIV-XV. Yüzyıl Siyasetnâmeleri

1.3.1 Ahmedî- İskendernâme

XIV. yüzyılın meşhur şairlerinden Ahmedî'nin hayatı hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler parça parça olduğu için yetersiz ve tutarsızdır. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de Ahmedî'nin 815 (1412) yılının sonlarında Amasya'da vefat ettiği bilinmektedir.⁶⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinin ikinci cildinde Ahmedî başlığının altında yazarın ismini parantez içinde “*Tâceddîn İbrâhîm bin Hızır*” olarak belirtmektedir.⁶⁶ *İskendernâme*, İskender'in hayatı, aşkları, savaşları ve ölümsüzlüğe kavuşmanın yolları için verdiği çabaların anlatıldığı mesnevi türünde bir eserdir. Bu eser, Türk edebiyatında kaleme alınmış

⁶³ Güldane Gündüzgöz- Soner Gündüzgöz, “Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahdü Mervan Üzerine”, 25-34.

⁶⁴ Kenan Ziya Taş. (2019). “Klasik Dönem Osmanlı İdare Anlayışını Etkileyen Kültür Havzaları”, C:III, *OTAD*, 54-69; Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 37.

⁶⁵ Ahmedî. (2019). *İskendernâme*, 1. Baskı, haz: Yaşar Akdoğan, Türkiye İstanbul: Yazma Eserler Başkanlığı, 74.

⁶⁶ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C: II,10.

ilk İskendernâme olması ile birlikte içinde barındırdığı bilgiler nedeniyle de ansiklopedik özelliğe sahiptir. Eserde, Tevhit ve kelâm akidesine dair konulara yer verilmektedir. Ayrıca eserin Germiyan Beyi Süleyman Şah'a sunulduğu ancak Şah'ın bu mesneviyi beğenmediği veya Yıldırım Bayezid adına yazılıp ona sunulduğu gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁶⁷ Eser, 8250 beyitten meydana gelmekte ve ilk olarak 1390 yılında kaleme alınmıştır. Eser, Bayezid'in oğlu Süleyman'a sığınmasına kadar geçen Osmanlı tarihinin eklenmesiyle tamamlanmıştır. Ancak bazı kaynaklarda hikâye I. Bayezid'in ölümüne kadar devam ettirilmiştir. Diğer kaynaklarda ise; Emir Ahmed' in Tebriz yakınlarında, 1410 yılında yaşadığı mağlubiyeti ile son bulmaktadır. Eserde hem “*Mevlid*” hem de “*Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman*” bölümü önceki nüshalarda da bulunmaktadır.⁶⁸ *İskendernâme* 'nin içeriği İslâm tarihi, Osmanlı tarihi, peygamberler tarihi, eski İran tarihi, ahlâk felsefesi, varlık felsefesi, astronomi, astroloji ve tıp gibi bilimlerden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere eser, farklı bilim dallarına geçtiği için bilim tarihini ilgilendiren bir özelliği vardır. Ahmedî, *İskendernâme*'de İskender ile ruhu, Dârâ ile insan nefsi, Aristo ile akli temsil etmiştir. Eserin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki nüshası faksimilesi ve bir inceleme ile birlikte İsmail Ünver tarafından yayımlanmıştır. Eserin “*Mi'râciye*” bölümü Yaşar Akdoğan tarafından neşredilmiştir. Mehmet Kanar, *İskendernâme* eserini öyküleştirmiştir. Ayrıca eserin *İskendernâme'den Seçmeler*” adıyla halk için yapılmış bir yayımı da vardır.⁶⁹

1.3.2 Şeyhoğlu Mustafa- Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l Ulema

Şeyhoğlu Mustafa, büyük ihtimalle Germiyan ülkesinde doğmuş ve burada yetişmiştir. Ancak, altmış iki yaşından sonraki hayatına dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şairin nerede ve kaç yılında öldüğü ise belli değildir.⁷⁰ Şeyhoğlu, *Hurşîd-nâme*⁷¹ ile *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulema* adlı

⁶⁷ Ahmedî, *İskendernâme*, 157.

⁶⁸ Ahmedî. (2011). *İskendernâme*, haz: Mehmet Kanar, İstanbul: Say Yayınları, 9; Coşkun Üçok. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 11-13; Bulut Devlet Yönetiminde İyi Yönetim Anlayışları ve İlkeleri, 25.

⁶⁹ Günay Kut, “Ahmedî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), C:2, 165-167.

⁷⁰ Şeyhoğlu Mustafa. (2013). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenik Taşı)*, haz: Kemal Yavuz, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 11-12.

⁷¹ Hüseyin Ayaz. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 426.

eserlerinde⁷² belirttiğine göre; 1340-41 yılında doğmuştur. İyi bir eğitim gören müellif, Eski Anadolu Türkçesi ile Germiyan ve Osmanlı saraylarındaki tecrübelerini aktarmak amacıyla *Kenzü'l-Küberâ ve Muhekkü'l Ulema*, adlı eserini kaleme almıştır. Anadolu nesrinin gelişimine dair önemli örnekler sunan bu eser; Kemal Yavuz sayesinde araştırmacılara ve okurlara çeviri yazılı metni, metnin günümüz Türkçe'sine aktarımı, incelemesi ve tıpkıbasımıyla karşımıza çıkmaktadır. Eser hakkında bizlere ilk bilgileri veren yazar ise Bursalı Mehmet Tahir olmasının yanı sıra M. Fuad Köprülü, Kilisli Muallim Rifat, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Ö. Faruk Akün, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık ve Orhan Saik Gökyay gibi isimler de eser hakkında çok önemli çalışmalar yapmışlardır.⁷³ Şeyhoğlu Mustafa, eserinin her iki dünya için de birçok faydalar sağlayacağını altını çizmektedir. Müellif, Ağa b. Hoca Paşa için yazdığı eserinde ona dualar etmiştir. “*Altmış iki yaş ömre âmân bulundu*” diyerek eserini 62 yaşındayken tamamladığını ve “*Recep ayının yirmi üç çarşamba günü öğle vaktinde yolumuz hicretten sekiz yüz üçüncü yılda yazıldı*” bilgisini de bizlere vermektedir. Eserde, Elvan Çelebi'nin, Gülşehir'in, Hoca Dehhânî'nin, Hoca Mesut'un ve Mevlana Celâlettin-i Rûmî'nin şiirlerine yer verilmektedir. Müellif, özellikle Yıldırım Bayezid'i örnek olarak göstermekte ve eserinde ayetlere hadis-i şeriflere, Hz. Ali'nin sözlerine de yer vererek anlatımını zenginleştirmiştir. Eser, dört bölümden oluşmaktadır. Eserde öncelikle Allah'a hamd, peygamber ve dört halifeye salat ve selamdan sonra birinci bölüme geçilmektedir. Birinci bölümde; pâdişâhlar, melikler ve beylerin gidişatı anlatılmaktadır. İkinci bölümde; pâdişâhların iç ve dış halleri ile her bir taifeye nasıl davranmak ve halka nasıl yardım edişlerini kolaylaştırmak gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Üçüncü bölümde; vezirlerin, kalem sahiplerinin ve naiplerin durumundan ve son olarak dördüncü bölümde ise; âlim, müftü, kadı, hâkim ve vaizlerin durumu anlatılmaktadır.⁷⁴

1.3.3 Ahmed B. Hüsameddin Amasi- Mir'âtü'l-Mülûk

Mir'âtü'l Müluk, erken dönem Osmanlı siyaset düşünürlerinden olan Ahmed b. Hüsameddin Amasi tarafından XV. yüzyılda kaleme alınmıştır.

⁷² Kemal Yavuz. (1991). *Şeyhoğlu, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)* Ankara: AKM Yayınları, 152-153.

⁷³ Bilal Çakıcı-Ahmet Karadoğan. (2021). “*Kenzü'l-Küberâ Yayınuna Bazı Katkılar*”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C:25, S:1, 2; Kemal Yavuz, “*Şeyhoğlu* “ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* , (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), C:39,88-89.

⁷⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 23-34.

Müellifin kaynaklarda yaşamı, kişiliği, eserleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. En ayrıntılı bilgi Osmanlı'nın son dönem tarihçilerinden Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihî* eserinde hicri 809-810 yıllarını aktarırken verdiği bilgilerde görülmektedir:

“Bu sene cihanı ateşe veren aksak Timur vefat eylediğinden dolayı ıtlak edilen Amasya'nın medarı iftiharî “Hazret-i Pir İlyas” ve yeğeni “Ahmet Çelebi” bin Hüsameddin Çelebi 809 senesi eva ilinde (1490) Amasya'ya geldi. Gümüşlüzâde Şemsettin Ahmed Çelebi ahlâka dair telif eylediği eserini Çelebi sultana arz ve taksim ederek teveccüh gördü.”⁷⁵

Amasi, eserini Amasya valisi olduğu sırada Çelebi Mehmet adına sunmuş ve⁷⁶ bu sunumu sayesinde iltifat görmüştür. I. Mehmed'in tahta çıkmasıyla ile birlikte 1413 yılında nişancılık, 1419 yılında ise vezirlik görevine getirilmeye layık görülmüştür. Konumunu, II. Murad'ın ilk dönemlerinde de koruyan müellif, 1423 yılında vefat etmiştir.⁷⁷ Adalet fikrini devrin pâdişahına aşılama amacı taşıyan bu eserin, “*Ahlâk eğitimi*” başlığıyla ele aldığı birinci bölümde Aristo'nun “*zoon politikon (siyasal hayvan)*” düşüncesinin izlerini takip etmekte ve üç makaleden oluşmaktadır. İlk makalede, temel esaslar anlatılmakta ve bu alanın konusu, nefsini bilmek, nefis kuvvetleri, insan nefesinin yetkinliği ve yetişkinliğe erişmenin amacı olan iyilik ve mutluluğu açıklama olarak altı fasıldan oluşmaktadır. İkinci makale hedefler hakkındadır ve bu makale huyun aslı, güzel ahlâkı oluşturan erdem cinsleri, adalet erdeminin üstünlüğü ve nefsin hastalıklarının ilaçları olarak dört fasıldan ibarettir. Üçüncü makale yönetim hakkındadır. Yönetim ev idaresi ve şehir idaresi olarak iki başlığa ayrılmıştır. Ev idaresi kendi içinde; insanın eve ihtiyacı, mal, mülk ve yiyecek-içeceklerin yönetimi, ev halkının yönetimi, çocuklar ile ebeveyn ilişkisinin yönetimi olarak dört fasıla ayrılmaktadır. Şehir idaresi ise; insanın topluma ihtiyacı, sultanın yönetimi ve meliklerin adabı son olarak meliklere tabii olmanın siyaset adabı olarak üç fasıla ayrılmaktadır. “*Nasihatler, hikâyeler*” başlığıyla ele alınan ikinci bölüm ise; edebi türün içerisinde yer alan ve Batı'da “*Hükümdar Aynaları*” olarak adlandırılan “*siyasetnâme*” geleneğinin izlerini taşımaktadır. Bu bölüm de

⁷⁵ Ahmed b. Hüsameddin Amâsî. (2016). *Mir'âtü'l-Mülûk (Sultanların Aynası)*, haz: Mehmet Şakir Yılmaz, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları,1-2.

⁷⁶ Önder Dinçer. (2019). *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak: Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce*, 2.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 268-269.

⁷⁷ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 18-19.

hükümdarların nasihatleri, vezirlerin ve filozofların davranış tarzları üç fasıla ayrılarak anlatılmaktadır.⁷⁸

1.3.4 Kasım B. Seydî el-Hafız Ankaravî- Enîsü'l-Celis

Kasım b. Seydî el-Hafız Ankaravî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Eser, yirmi dokuz fasıl ve doksan sekiz beyitten oluşmaktadır. Eserin nüshası da Eski Anadolu Türkçesi dil ve imla özelliklerini yansıtmaktadır. Eserde Türkçe beyit sayısı toplam doksan sekizdir. Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî 1421-1452 yıllarında kaleme aldığı *Enisü'l Celis* adlı eserini, II. Murad'ın zaman zaman okuyup amel etmesini istemektedir. Eserde devlet idaresinin nasıl sürdürülebileceği, saltanat kavramının önemi ve halka karşı davranışlar gibi konular işlenmektedir. Konular işlenirken anlamın pekişmesi adına sık sık ayetlere, hadislerle, geçmiş yöneticilerden örneklerle, hikâye ve şiirlere yer verilmektedir. Hakkın yolu, dünya, ahiret ve nefisten bahsedilen birinci fasılın ardından hükümdarların adaletli olması ve adaletin faziletleri kapsamlı bir şekilde incelenmektedir. İkinci fasılda, saltanat kavramı işlenmektedir. Üçüncü fasılda, pâdişahlara itaatin zorunluluğu ve öneminden bahsedilmektedir. Dördüncü fasılda, takva sahibi olunmanın ve dinin gerekliliklerini yerine getirilmenin öneminden bahsedilmektedir. Beşinci fasıldan on beşinci fasıla kadar pâdişahlık ve Allah inancı ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. On beşinci fasılda, istişarenin önemine değinilmektedir. On altıncı fasılda, Hz. Âdem'in ve zürriyetinin yaratılışını anlatmaktadır. On yedinci fasılda kötü arkadaşların zararı anlatılmakta ve öğütler verilmektedir. On sekizinci fasıl, devlet hazinesi hakkındadır. On dokuz, yirmi ve yirmi birinci fasıllar âlimlerle ilgilidir. Yirmi ikinci fasılda, ahiret ve dünya hayatının bir karşılaştırılması yapılmaktadır. Yirmi üçüncü fasıl, Allah'ın kudreti ile ilgilidir. Yirmi dördüncü fasıl, müneccimler ve yıldız falları ile ilgilidir. Yirmi beşinci fasılda da Allah'ın kudretinden bahsedilmektedir. Yirmi altıncı ve yirmi yedinci fasılda da yine müneccimlerden ve onların fallarından sakınılması gerektiği anlatılmaktadır. Yirmi sekizinci fasılda, meleklere ve peygamberlere iman anlatılmaktadır. Yirmi dokuzuncu fasılda, sultanlara hükmetmenin gerekliliğinden ve sultan için yazılmış on yedi beyitlik bir methiyeden bahsedilmektedir. Eser, yarı tercüme yarı telif ve dini temelleri esas alarak adalet fikrini hükümdarlara öğütlemiştir. Agâh Sırrı

⁷⁸ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 307.

Levend yalnızca eserin mütercimi ve adı hakkında bizlere bilgi vermektedir. *Enîsü'l-Celîs*'in biri Azmi Bilgin'in özel kütüphanesinde, diğeri ise Berlin Kraliyet Kütüphanesinde olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Arapça olarak kaleme alınan eser Hacı b. İsmail Tebriz'i tarafından Farsça'ya, Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî tarafından II. Murad'ın isteği üzerine da Farsça'dan Türkçe 'ye çevrilmiştir.⁷⁹

1.3.5 Bedr-i Dilşâd- Murâdnâme

Bedri Dilşâd, *Murâdnâme* 'nin sebebi telif kısmında doğum tarihini babasının ilmi kişiliğine de hatime bölümünde değinmiştir. Dini ilimlerden başka şiir, musiki, astroloji gibi bilimlere aşina, Arapça ve Farsça bilen kabiliyetli bir şahsiyettir. 15. yüzyıl şairinin eserinden anlaşılıyor ki; Hanefî mezhebine mensup ve yaşadığı çevreye uyumlu biridir. Eser çeşitli ilim ve sanatlarına dair bilgi veren bölümlerinde sade, heyecanlı konular anlatılırken üslup lirik ve coşkundur Dilşâd, *Murâdnâme* 'yi Keykavus'un *Kabusnâme* adlı Farsça eserini tercüme ettiğini söylemeden, II. Murad'a te'lif bir eser gibi takdim etmiştir. Ayrıca eserinde İslami hükümlere aykırı bazı bölümler olduğundan dolayı sultanın öfkesine maruz kalmamak için gerçek isim ve yaşını gizlediği düşünülmektedir. Bu sebeple, hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.⁸⁰ Otuz üçüncü bölümün bahirlere dair örnekleri dışında on altı çeşit vezin kullanıldığı görülen eserde, eski Anadolu Türkçesi hususiyetleri taşınmakta ve pek çok arkaik kelime kullanılmıştır. *Murâdnâme*, nasihatnâme türüne dâhil olan ahlâkî, devlet idaresine, pâdişahlık, vezirlik, nedimlik, subaşılık şartlarına dair tavsiyeler, öğütler içeren civanmertlik adabından bahseden, bazı ilim ve sanat dallarıyla ilgili bilgi veren bölümleri gibi birkaç türün özelliğini içinde barındırmaktadır.⁸¹ Eserin beyit sayısı müellifin ifadelerine göre; on bin dört yüz on, bölüm sayısı da elli birdir. Eser, Allah'a hamd ifade eden O'nun varlığına, birliğine kâinatı delil gösteren, insan ve yaratılışının hikmetlerinden bir tevhitte başlamaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber'in bazı fazilet ve mucizelerine işaret edilerek övülmektedir. Kitabın tasnif sebebinin anlatıldığı bölüm II. Murad'ın methiyle başlamaktadır. Bunun

⁷⁹ Kasım b. Seydî el-Hâfız Ankaravî. (2017). *Enîsü'l-Celîs*, haz: Azmi Bilgin, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 27-37.

⁸⁰ Âdem Ceyhan, "Bedri Dilşâd'ın Muradname'si", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994), 13-17.

⁸¹ Âdem Ceyhan. (1997). *Bedr-i Dilşâd' ın Murâdnâme'si I-II*, C:I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanı Yayınları, 14, 19, 43, 49, 64, 66.

ardından kitabın yazılış sebebi detaylıca anlatılıp bölümlerinin mevzuları sayılmaktadır. Birinci bölümden itibaren eserde asıl konuya geçilmektedir.⁸² Eserde anlatılmak istenen fikirler ve düşünceler ayet, hadis, atasözü ve vecizelerle desteklenerek zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Eser, nasihatnâme türüne dâhil olduğu için vezin ve kafiye zorunluluğu taşımakta ve bazı atasözlerinin kelime düzeyinde bazı değişiklikler yapılmıştır.⁸³

1.3.6 Abdüsselam el-Amasi- Tuhfetü'l Ümera ve Minhatü'l-Vüzera

Abdüsselam el-Amasi'nin eserinde sebep-i telif ve hatime bölümü dışında yaşadığı devir ve mahlasına dair bilgi bulunmamaktadır. Tarihî kaynaklarda kendisiyle ilgili araştırmalar yapılsa da yaşadığı devir ve mahlası dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yazarın eserinde kullandığı, “*Pâdişahımız Hazret-i Sultan Süleyman bin Selim Han bin Beyazid bin Mehmed bin Murad bin Mehmed bin Bayezid bin Murad bin Orhan bin Osman*” ifadesinden kendisinin Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır. Eserinin son kısmında yer alan şiirde “*Selami*” mahlasını kullanan müellif *Tuhfetü'l-Ümera ve Minhatü'l-Vüzera* eserinden yola çıkarak Arap diline hâkimdir. Eserin aslı Cizri Mahmud b. İsmail b. İbrahim tarafından yazılan *ed-Dürretü'l-Garra fi Nesayihî'l Müluk ve'l-Vüzera* adlı eserdir. Sultan ve vezirler için tercüme edilebilmiş bir eserdir. Eserin adı “*Emir ve Vezirler için Hediye*” anlamına gelmekte ve bu eseri Türkçeye tercüme eden Abdüsselam el-Amasi tarafından *Tuhfetü'l-Ümera ve Minhatü'l-Vüzera* olarak adlandırılmıştır. Eserin tek nüshası İngiltere British Library’de yer almakta ve 166 sayfa olup çevrilmiş önemli bir eserdir. Kaynak eserden ve yöneticilerin nasıl olması gerektiğini anlatması sebebiyle eser siyasetnâme ve aynı zamanda bir ahlâk kitabı olarak değerlendirilebilmektedir.⁸⁴ Eserin, hilafetin halkı idare etmek olduğunu ve Hz. Peygamberin makamında oturmak anlamına geldiğini anlatan birinci bölümünde imamet/liderin gerekliliği, seçimi ve lider olma kuralları anlatılmaktadır.

Adab-ı imamet olarak adlandırılan ikinci bölümde, imamet, imamlığın ve yöneticinin kuralları izah edilmektedir. İmamet/yöneticiliğin kuralları ve hallerinin anlatıldığı üçüncü bölümde, yöneticiliğin Allah’ın yeryüzünde gölgesi

⁸² Ceyhan, “Bedri Dilşâd’ın Muradname’si”, 31.

⁸³ Nesrin Feyzioğlu. (2018). “Mûrâdnâme’de Yer Alan Türk Atasözleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C:12, S:2, 351.

⁸⁴ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir’âtü'l-Mülûk*, 18.

olduğu vurgulanmaktadır. Dördüncü bölüm, sultanın kavaid-i ecnad ve adab-ı huddam yani askerlik kuralları detaylıca anlatılmaktadır. Son bölümde ise; yöneticilere verilen nasihatler yer almaktadır.⁸⁵

1.3.7 Kâşifi- Gazanâme-i Rum

Hangi şehirde doğduğu ve asıl adının ne olduğu bilinmemekle beraber, İran asıllı olduğu bilinen Kâşifi, eserinin çeşitli yerlerinde sadece mahlasını vermektedir. Yazdıklarından anlaşıldığına göre; uzun süre pâdişahın yanında sarayda görev yapmıştır. Ne zaman öldüğü ise bilinmemektedir.⁸⁶ *Gazanâme-i Rum*, Fâtih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'a gelen İranlı şair Kâşifi tarafından, II. Murad'ın savaşlarını anlatmak üzere kaleme alınmıştır. Kâşifi'nin ailesinden, sevenlerinden ve memleketinden ayrılıp Arap memleketine gittiği maddi sıkıntılar çektiği ve Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'a gelerek burada nükteler ve şiirler söyleyerek şöhret kazanmıştır. Ahmed Paşa'nın tavsiyesi üzerine pâdişahla tanışmak için Vezir Mehmed Paşa'ya gitmiştir. İran asıllı şairin nerede ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir. Kâşifi'nin tek eseri Ahmed Paşa'nın teşvikiyle kaleme aldığı *Gazanâme-i Rum* isimli Farsça mesnevisi 1053 beyit olup eksiktir. İlk olarak Felix Tauer'in bahsettiği eserin Adnan Erzi ve Ahmet Ateş neşredeceklerini bildirmiş fakat bu gerçekleşmemiştir. *Tevarih-i Ali-i Osman* ismiyle kayıtlı olan eser, İbrahim M. Esmail tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁸⁷

Allah'a uzun bir hamd, Peygambere ve Fatih Sultan Mehmed'e övgüyle başlayan eser, Allah'a yalvarış ile devam etmektedir. Ardından II. Mehmet'in doğumu ve eğitiminden de bahsettikten sonra yine güvenilir birinden alıntı ile ilk cülûsundan söz etmektedir. Ardından II. Mehmed'in Varna savaşı için babası Sultan Murad'ı çağırmasını ve savaşın safhalarını bizlere aktarmaktadır. Daha sonra babasıyla çıktığı seferlerden ve bu arada 1448 Kosova savaşından söz etmektedir. 1444 Varna ve 1448 Kosova savaşları anlatılırken sayfa yirmi beşten itibaren Varna savaşına tekrar dönülmüştür. Eserde Hızır adında birinden, meçhul birinden, Anadolu beylerbeyi Karaca Bey ve Dayı Karaca Bey'in

⁸⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 32.

⁸⁶ M. Ebrahim M. Esmail, "Kâşifi'nin *Gazanâme-i Rum* Adlı Farsça Eseri ve Türkçe 'ye Tercüme ve Tahlili", (Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005), 4.

⁸⁷ Gürol Pehlivan. (2008). "Varna Savaşı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak *Gazavatnâmeler* (Varna Savaşı ile İlgili Yeni Bir Yayın Münasebetiyle)", *Turkish Studies*, C:3, S:4, 601-602.

kahramanlıklarından alıntılar yapılmıştır. Sultan Mehmet'in düğünüyle son bulan eserde son söz ve feragat kaydın bulunmaması yarım kalmış olduğu fikrini aklımıza getirmektedir. Varna savaşı ve Kosova savaşının anlatıldığı bölümde her iki tarafın savaş taktiklerinden kullandıkları malzemelere kadar detaylı bilgiler verilmiştir.⁸⁸

1.3.8 İbrahim B. Muhammed- Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe

X.-XV. yüzyılları arasında Azerbaycan'da çeşitli hanedanlıklardan biri olan Derbendiler hanedanlığı döneminde yaşamış olan İbrahim b. Muhammed hakkında, hiçbir bilgi bulunamamıştır. Müellif, *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe* adlı eseri bir giriş, on dört bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Eserini yazarken Gazzâli'den oldukça etkilendiğini dile getiren müellif eserinin en önemli kaynağının Kur'an, ikinci önemli kaynağının ise Hz. Muhammed'in hadisleri olduğunu belirtmektedir.⁸⁹ Eser Allah'a hamd, Peygamber'e ve ashabına salât, sultanın ismi ve ona övgü, eserin ve yazarın ismi verildikten sonra bölümlerin içeriğinin verilmesi ile başlamaktadır. Giriş bölümünde, insanların imama ve sultana İhtiyacı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, imamet ve sultanlığın fazileti anlatılmaktadır. İkinci bölümde, devlet yönetiminde imam yani halifenin atanmasının gerekliliği, bunun şartları ve yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde, imama ve emirlere her koşulda itaat etmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Dördüncü bölümde, vezirlik ve emirlik hakkında bilgi vermektedir. Beşinci bölümde, adalet kavramı detaylıca işlenmektedir. Altıncı bölüm, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak üzerinedir. Yedinci bölümde, ilmin erdemi anlatılmaktadır. Müşavere etme ve bunun faydalarına dair olan sekizinci bölümden sonra dokuzuncu bölüm güzel ahlâk, yumuşak huyluluk ve bağışlama gibi konularla ilgilidir. Onuncu bölüm, şecaat ve faydaları hakkındadır. On birinci bölümde, cömertlik ve faydaları anlatılmaktadır. On ikinci bölüm, dilin korunması ve belalarına dairdir. On üçüncü bölümde, söz taşımanın zararları ve bunun insana ve toplum hayatına getirdiği afetler üzerinde durulmaktadır. On dördüncü bölümde, ana-babaya ve akrabalara iyi davranmak ve onun faydaları hakkında bilgi verildikten sonra hâtime bölümüne geçilmektedir. Bu bölümde ise, geçmiş hükümdar ve filozofların sözlerinden bazılarının zikri ve

⁸⁸ Esmail, "Kâşif" inin *Gazanâme-i Rum* Adlı Farsça Eseri ve Türkçe'ye Tercüme ve Tahlili", 6-7.

⁸⁹ Muhammed, *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 108.

onların nasihatlerinin pek çok faydayı içerdiğine dair bilgiler ve İslam öncesi İran ve Yunan filozoflarıyla beraber peygamberler, Müslüman devlet adamları ve mutasavvıflardan bazılarının nasihat ve sözleri bizlere aktarılmaktadır.⁹⁰

1.3.9 Sultan Murad Han- Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler

Eser, önsözünde Osmanlı pâdişahlarının kılıç, ahlâk, ilim, edep, terbiye ve adaletleri ile ünlü olduklarını ve bu yöndeki faziletlerinin gün geçtikçe arttığını ifade ederek başlamaktadır. II. Murad döneminde pâdişahın sarayına giren eser, Venedik elçisi Andrea Coscolo tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Marino de Cavallo adlı bir başka Venedik elçisi tarafından 1559 yılında Tercüman Murad Bey'e tercüme ettirilerek devrin pâdişahı Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur. İstanbul kütüphanelerinde iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki yazmadan biri Topkapı Sarayı Kütüphanesinde, diğeri Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. *Nasihat-i Sultan Murad*, Sultan Murad'ın oğlu Fâtih Sultan Mehmet'e onun anlayabileceği sade bir dille verdiği nasihat kitabıdır. Kitapta Fâtih, babası II. Murad'a öncelikle yiğitlikle ilgili sorular sorar ve sonucunda değeri oldukça yüksek ders niyetinde cevaplar almaktadır. Baba-oğul arasındaki karşılıklı konuşmaların bir üçüncü kişi ağzından anlatıldığı eserde, pâdişah zaman zaman pâdişah olacak kişinin taşıması gereken özellikler hakkında nasihat vermektedir. Özellikle ülkenin yönetiminde akıl ve tecrübenin önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Eserde, genel olarak olaylar anlatılırken yumuşak bir anlatım kullanılmaktadır. Öğütlerin hemen hepsinde ahiret düşüncesi ve bu dünya ile öteki dünyanın birbirinden ayrılmayacak şekilde birbirine bağlı olduğunun altı çizilmektedir. Hatta eserde öbür dünya kaygısının çok daha fazla olması gerektiği ve önemli olan şeyin bu dünya değil öbür dünya olduğu her zaman vurgulanmaktadır.⁹¹ Biz bu çalışmamızda, hem o günün konuşma dili özelliğini göstermek için metni aynen alan hem de herkesin anlayabilmesine imkân olmayan XIV. ve XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi ile yazılmış fakat orijinalitesi olan bu eserden, Abdullah Uçman tarafından bugün ki dille hazırlanmış *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler* adıyla faydalandık.

⁹⁰ Acar, “İbrahim b. Muhammed Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)”, 82.

⁹¹ Sultan Murat Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, haz: Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, t.y, 13-15.

1.3.10 Tursun Bey- Tarih-i Ebû'l Feth

Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmayan Tursun Bey'in babası, I. Murad döneminin kumandanlarından Hamza Bey'dir. Muhtemelen 1426 civarında doğan ve eserinde verdiği bilgilerden tımar sahibi olduğu bilinen müellif, iyi bir eğitim görmüştür. Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth* adlı eserini muhtemelen 1496 yılından önce yazmıştır.⁹² Tursun Bey'in mevcut olan tek eseri ana konu olarak Fâtih Sultan Mehmed'in gazâ ve fetihlerini anlatmaktadır. Eser, 1444'de Fatih'in ilk cülûsu ile başlayıp Hadım Ali Paşa'nın 1488'de Memluk seferiyle toplam kırk dört yıllık olayları anlatarak son bulmaktadır. Tursun Bey, eserini yazma amacı olarak devlet kademelerinde bulunduğu mevkilerden dolayı minnet borcunu ödemek olduğunu belirtmektedir. Eser önsöz, giriş ve metin kısmı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Ülkelerin fizikî coğrafyasından, askerî ve iktisadî bakımdan önemli olan birçok mevki ile ilgili bilgiler verilmektedir. Müellif eserinin önsözünde, Allah'a hamd ve sena, peygambere ve ailesine salat ve selamdan sonra eserin kalem alınış sebeplerine yer vermiştir. Giriş bölümünde, pâdişahlık makamının yüce bir konum olduğu, pâdişahın gerekliliğinin sebebi ve pâdişahlarda bulunması gereken özellikler anlatılmaktadır. Asıl metin kısmında ise Fatih Sultan Mehmet dönemi askerî ve siyasi olayları ve II. Bayezid devrinin ilk yedi yılı anlatılmaktadır. Eserin dili kendi dönemindeki eserlere göre ağır ve süslüdür. Müellifin gözlemleri ve Kıvamî'nin *Fetihname-i Sultan Mehmet* isimli eseri *Tarih-i Ebu'l-Feth* adlı eserin kaynakları arasında yer almaktadır. Mehmet Arif Bey tarafından 1981 yılında *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* ilavesi olan bu eser, 1977'de Mertol Tulum, 1978'de ise Halil İnalcık ve Rhoads Murphey tarafından yayımlanmıştır. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde toplam beş nüshası bulunmaktadır. Dört nüsha da aynı dönemde yazıldığı için eserler arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Eser, aynı zamanda Kemalpaşazâde başta olmak üzere pek çok kişiye de kaynak teşkil etmiştir.⁹³

⁹² Coşkun Üçok. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 29; Ayşe Bedir. (2019). Kınalızâde Âli Çelebi'nin Ahlâk -ı Alai'si ve Tursun Bey'in Tarih-i Ebû'l Fethi'nde Pâdişah Anlayışı, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C:6, S:3, 1225-1226.

⁹³ Mertol Tulum, "Dursun Bey" TDV İslam Ansiklopedisi (DİA) (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994) C:10, 6-7; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C:III, 149.

1.4 XVI. Yüzyıl Siyasetnâmeleri

1.4.1 Tuhfetü'l-Memlûk

Müellifi belli olmayan eser bir giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Eserin her bölümü kendi içerisinde fasıllara bölünmekte ve Allah’a hamd, Resulüne salât ve selâm ile başlamaktadır. Müellif, eserini Kansu Gavri’ye sunduğunu ve kitabının siyaset hakkında olduğunu belirtmiştir. Eserinin adını *Tuhfetü'l-Memlûk* ve *Umdetü'l-Mülûk* koymuştur. Bir giriş ve dört fasıldan oluşan eserin birinci bölümü “*Sultanların Şanının Yüceliği, Onlara Duyulan İhtiyacın Büyüklüğü ve İnsanların Onlara İtaat ve Ta’zîmde Bulunmalarının, Ulviliklerini Tanımalarının Gerekliliği*” başlığını taşımaktadır. Filozoflar, düşünce adamları ve halkın dilinde dolaşan hükümdarlarla ilgili atasözlerinin anlatıldığı ikinci bölüm “*Halkın ve Aydınların (Hassa) Dilinde Olan, Hükümdarlar ve Sultanlar Hakkındaki Atasözlerine Dair*” başlığını taşımaktadır. Bir giriş ve üç bölümden oluşan üçüncü bölüm “*Hükümdarların Sözleri Hakkında*” başlığını taşımaktadır. Dört fasıldan oluşan dördüncü bölüm, “*Siyaset, Hükümdarların ve Diğer Bilginlerin [Siyaset Hakkındaki] Sözleri ve Siyasetin Gereklerini Yerine Getirme Hususunda Filozofların Hükümdarlara Olan Nasihatleri*” başlığını taşımaktadır. Sekiz fasıldan oluşan beşinci bölüm, “*Hükümdarların Huyları, Âdetleri, Siyaset ve Diğer Konularda İyi ve Kötü Gelenekleri*” başlığını taşımaktadır. “*Hükümdarların Vezir Seçimi*” başlığını taşıyan altıncı bölümün giriş kısmında vezirlik kurumunun devlet için önemli olduğu ve her kudretli hükümdarın ardında onu destekleyen bir vezirin olduğuna dair örnekler verilmektedir. Bu bölüm, iki fasıla ayrılmaktadır. Müellif, son olarak “*siyaset*” kelimesiyle kitabına son vermektedir. Eserde bütün bölüm ve fasıllarda konular ayetler, hadisler, rivayetler, hikâyeler, geçmiş büyüklerin ve filozofların sözleri ile pekiştirilmeye çalışılmıştır. Müellife göre; başarılı bir hükümdar kamu otoritesinden sorumlu, fitne ve kargaşaya müsaade etmeyen, halkı güvende hissettiren, adil ve kudretli olmalıdır.⁹⁴

1.4.2 İdrîs-i Bitlisî- Kânun-i Şehinşahî

İdrîs-i Bitlisî’nin eski kaynakların ve kendisinin çoğu eserlerinde “*Bidlisî*” şeklinde yazılan soyadı muhtemelen Türkçenin tesiri ile “*t*” şekline dönüşerek

⁹⁴ Anonim. (2016). *Tuhfetü'l-Memlûk Siyasetnâme (İnceleme - Çeviri – Tıpkıbasım)*, haz: Yakup Kara, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 39.

“*Bitlis-i*” şeklinde telaffuz edilmiştir.⁹⁵ Kaynaklar İdrîs-i Bitlisî’yi anlatırken; “*Kâmil Mevlâna Hüsameddin oğlu İdrîs-i Bitlisî*” diye bahsetmektedir. Soylu bir aileden gelen müellifin eserlerinde herhangi bir lakap kullanılmamış ancak bazı kaynaklarda çeşitli lakap ve sıfatların kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin; “*Hâkim, Hâkimüddin, Hükmüddin, Kemâlüddin, Mevlâ, Mevlâna ve Molla*” gibi lakap ve sıfatlar kullanılmıştır.⁹⁶ İranlı bir aileden gelen İdrîs-i Bitlisî XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başından önce Osmanlı-Akkoyunlu, ardından Osmanlı-Memlûk ve Osmanlı-Safevi çekişmesinin sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. 1503-04 yılında Rum’a gelerek II. Bayezid’in himayesine girmiş ve İstanbul’da kaldığı süre içinde İran-İslam yüksek kültürünün bir temsilcisi olarak Acem dünyasına ait bilgi ve pratikleri paylaşmıştır. Osmanlı patronajı altında iken çeşitli kültürel ve siyasi projeler içinde yer al alan müellif bütün hayatını Şiraz’dan Şirvan’a oradan Sofya’ya güneyde ise Kahire ve Mekke’ye kadar uzanan geniş bir coğrafya içinde seyahat ederek geçirmiştir. Osmanlı tarihçilerinden genç “*Şeyh Hüsameddin Ali Bitlis-i*” hazretlerinin oğlu İdrîs-i Bitlisî, *Kanun-i Şehinşahi* adlı eserini hayatının sonlarına doğru kaleme almıştır. Müellif eserini Manisa Sancakbeyi olan şehzade Süleyman’a takdim etmiştir. Bu eser, tarz ve üslup bakımından da *Mir’âtü’l-Cemâl* tarzında Farsça yazılmıştır.⁹⁷ Eser, yer yer tasavvufî nükte ve teşbihlerle süslenmiştir. Eski bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde kayıtlı bulunan kitap üzerinde Hasan Tavokkoli doktora çalışması olarak çalışmış ve Türkçeye çevirmiştir.⁹⁸ Senaî, Firdevs’i, Hafız ve Sadi gibi şairlerin söz ve şiirlerinden aktarmalar yapan *Kânun-ı Şehinşahi* adlı eserin bir diğer önemli yanı dönemin kamu idare hukukunu değerlendirmesidir.⁹⁹ Eserin içeriği tamamen bir yasa özelliği taşıdığı için Osmanlı hukukuna dair en önemli kaynaklardan biridir.¹⁰⁰

⁹⁵ Hasan Tavokkoli, “İdrîs-i Bitlisî’nin Kanun-i Şehinşâhîsi’nin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1974), XII.

⁹⁶ M. Törehan Serdar. (2018). *Mevlana Hâkimüddin İdrîs-i Bitlisî*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 13-18.

⁹⁷ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C:II, 68-69.

⁹⁸ İdrîs-i Bitlisî. (2001). *Selim-Şah-nâme*, haz: Hicabı Kırlangıç, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 18; *Üçok Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 54.

⁹⁹ Ömer Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 268.

¹⁰⁰ Ahmet Akgündüz. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri*, İstanbul: Fey Vakfı Yay, C: III, 13-40.

1.4.3 Güvâhi- Pendnâme

Mehmed Süreyya, Güvâhî' nin ticaret erbabından olduğunu, Mehmed ölüm tarihinin 1520 yılı olduğunu ve I. Selim adına *Kenzü'l Bedayi*'yi tercüme ettiği bilgisini vermektedir.¹⁰¹ Ağâh Sırrı Levend ise eserin manzum, manzum atasözleri ve deyimlerle dolu olduğunu ve 1519 yılını ölüm tarihi olarak vermektedir.¹⁰² Güvâhî, eserinde 1520 yıllıda tahta çıkan Kanuni Sultam Süleyman'dan, o dönemde yaşanan olaylardan ve kişilerden bahsetmektedir. Ulaklarla ilgili bir olayı anlatırken kendisinin sipahi sahibi olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

“Dimediler sipâhidür bu kişi

Değül ednâlara benzer gidişi”¹⁰³

1891 beyti içinde bulunduran “*Pendnâme-i Güvâhî*” adında ahlâk ilmine dair bir manzumesi olan Güvâhî, muhtemelen eserin tamamlanış tarihi olan 1526 yılından sonra Geyve'de vefat etmiştir.¹⁰⁴ Eser, Kanuni'nin dönemine denk gelmesine rağmen bazı eserlerde Yavuz Sultan Selim adına yazıldığına dair görüşler de mevcuttur. Örneğin; Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Latifi, Beyanî Tezkirelerinde, Ali'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında ve Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmani*' sinde bu görüşler vardır. Yavuz'un Mısır Seferi'ne katılan Güvâhî'nin, Yavuz Sultan Selim'in ölümü üzerine *Pendnâme*'yi Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuş olabileceği düşünülmektedir.¹⁰⁵ Eserde toplam 60 hikâye, 2133 beyit ve fıkra vardır. Eserde kısa hikâye, latife, fıkralar, deyimler, atasözleri ve nasihatlere yer verilmektedir. Ayrıca eserde bol sayıda imale vardır. Güvâhî, eserini özellikle Türkçe yazmaya çalışmıştır. Atasözlerine bolca yer verdiği eserinde birçok beyit ve dizelerde “görk” (güzel) “urgı” (hırsız), “uçmak” (cennet), “tamu” (cehennem), “salaca” (tabut), “sin” (mezar), “yazuk” (günah) gibi Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan sözcüklere sık sık rastlanmaktadır. Güvâhî'nin ayrıca

¹⁰¹ Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani*, haz: Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 350.

¹⁰² Ağâh Sırrı Levend. (1963). “Ümmet çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Belleten*, Ankara: TTK, 102.

¹⁰³ Güvâhî. (1983). *Pendnâme*, haz: Mehmet Hengirmen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 132.

¹⁰⁴ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C:II, 130.

¹⁰⁵ Güvâhî, *Pendnâme*, 15.

117 beyittik *Gurbet-nâme* ve 396 beyitlik *İbret-nâme* adlı mesnevi tarzında iki küçük eseri daha vardır.¹⁰⁶

1.4.4 Pir Mehmet Zaif'i- Gülşen-i Mülûk

Pir Mehmed Zaif'i, Rumeli'ndeki Karatova kasabasında doğmuş ve medrese öğrenimi bittikten sonra Müftü Ali Çelebi'den teğmen olmuştur. Müderrisliği kendisine meslek olarak seçen Zaif'i' nin 1553 sonrasında öldüğü bilgisi dışında elimizde herhangi bir bilgi yoktur.¹⁰⁷ Müellifin kaleme aldığı *Gülşen-i Mülûk* adlı eserinde pâdişaha, vezirlere ve diğer devlet erkânına öğütler yer almaktadır. Eser mensur olarak kaleme alınmış ve içeriğinde anlaması güç sanatlı söyleyişler ön plandadır. Eser, besmele ile başlamakta ve daha sonrasında şükür ile devam etmektedir. Şükür bölümünde, pâdişahı başlamak üzere her insanın şükretmesi gerektiğinin sebepleri detaylıca anlatılmaktadır. Allah'a dua, Peygamber Efendimize salât ve selâm getirilip daha sonrasında yazılış sebebine geçilmektedir. Müellif, eserin telif edilme sebebini anlattığı bölümünde, Sofu Mehmet Paşa'nın teklifi üzerine bu eseri kaleme aldığını ve Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğunu anlatmaktadır. Konular, “*işaret, nesâyih, temsil, hikmet, tenbih, nükte, hulk, haslet, azimet, âdet, adap, lu'b-ı nerd, şikâr, remz, fazilet, isabet, nasihat, hikâyet, terbiye, tezkire, siyaset*” gibi başlıklar altında anlatılmaktadır. Konular anlatılırken anlamı zenginleştirmek adına ayetlere, hadislerle, beyitlere ve çeşitli şiirlere yer verilmiştir. Meselâ açgözlülüğün zararları ile ilgili eserinde müellif bizlere şu şiiri aktarmaktadır:

“*Tama' üç harfdür üçü dahi boş*

Tama'sız kişi dâyim hoşdur hoş”¹⁰⁸

Siyasetnâme ve nasihatname özelliğine sahip olan eser, ideal bir devlette kimlerin nasıl davranmaları gerektiği, hangi siyaseti uygulamanın doğru olacağı, her mevki ve makamdaki kişilerin görevlerini ve davranışlarını detaylı bir şekilde anlatmaktadır.¹⁰⁹

1.4.5 Hırz'ül Müluk

Hırz'ül Müluk eserinin müellifi bilinmemekle beraber eserin III. Murat'a sunulduğu bilinmektedir. Pâdişahın, vezirlerin, beylerbeylerin, askerlerin,

¹⁰⁶ Latifi. (2000). “*Tezkiretü'ş-Şuara*”, haz: Rıdvan Canım, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 471.

¹⁰⁷ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 3.

¹⁰⁸ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 61.

¹⁰⁹ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 19-24.

ulemanın, şeyhlerin ve seyitlerin durumunu inceleyen eserin müellifini en çok rahatsız eden konu kanunların işlememesi sonucunda ortaya çıkan rüşvetin yayılmasıdır. Bunun sonucu olarak hazinenin durumu kötü bir duruma düşmüş ve yavaşlamıştır. Problemlerin çözümü için sultanların kanun gücünden faydalanması gerektiğini düşünen¹¹⁰ müellif, görüp yaşadıklarını çevresinde olup bitenleri not alarak uzun bir süre içinde eserini tamamlamıştır. Özellikle eserini bazı devlet düzeninin sarsılıp bozulmasına yol açan sebepleri pâdişaha bildirmek amacıyla kaleme almıştır. Bu işi bir görev sayan müellif ayrıca pâdişaha: “*Bu bende-i kemterleri mutasarrıf olduğum dirliğüm helâl olsun diyü vâkf hâli icmâlen hâk-pây-i şeriflerine flâm eyledüm*” diyerek kendisiyle ilgili olarak önemli bilgileri ortaya koymaktadır. Eserin yazıldığı tarihte, müellifin dirlik sâhibi olduğu bilirse de kimliği, görevi, durumu ve bu dirliğin mahiyetinin ne olduğu ve kendisine niçin verildiği belli değildir. İçerdiği bilgiler arşiv belgeleri ile teyit edilen *Hırzû'l-Mülûk*'u neşreden Yaşar Yücel, eserin sekiz fasıldan oluşması gerektiği düşünülürken elde olan nüshanın dört fasıldan ibaret olduğunu belirtmektedir. V ve VIIL fasılların metin içinde yer almamasının ise sebebi belli değildir. Eser, ilk olarak pâdişahın durumunu ardından vezirlerin, beylerbeylerin, diğer ümeranın, askerlerin, ulemanın, şeyhlerin ve seyitlerin, defterdarların, nişancının, reîsü'l-küttâbın ve defter-i hakan emininin durumları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Son fasıllarda reîsü'l-etıbbâc, şehremini, aşçıbaşı, matbah emini, helvacıbaşının durumu, İstanbul'un diğer bayındır şehirleri, tersane-i amirenin durumu ve kâfirlerin durumu anlatılmaktadır. Eserde, devletin bütün bölümlerindeki uygulamalar, ilim ehline ilişkin yararlı bilgiler ve bunların eserin yazıldığı zamandaki durum ve görüşlerini belirleyen gözlemler yer almaktadır.¹¹¹

1.4.6 Lütî Paşa- Asafnâme

Kanuni Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden Lütî Paşa'nın, doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte getirildiği görevlerden hareketle 1488 yılı civarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Arnavut kökenli bir devşirme olarak II. Bayezid'in saltanatı sırasında saraya alınmış ve

¹¹⁰ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 57; Mehmet Öz. (1997). *Osmanlıda Çözülmeğe Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 19.

¹¹¹ Yaşar Yücel. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, Ankara: TTK, 147-150.

Enderun’da iyi bir tahsil görmüştür.¹¹² Osmanlı devletinin kuruluşundan XVI. yüzyıla kadar yazılmış siyasetnâmeler bağlamında Türk siyasetnâme geleneğinde bir milat oluşturan Lütfi Paşa’nın *Asafnâme* adlı eseri, dönemin vezirlerine yol göstermek ve yardımcı olmak için kaleme alınmış ve kendisinden sonraki çalışmalara örnek olmuştur.¹¹³ Bu siyasetnâmede vezirlerin davranış ve hareketlerinin nasıl olması ve pâdişah ile olan ilişkilerini nasıl yürütmesi gerektiği anlatılmaktadır. Lütfi Paşa, deneyim ve tecrübesi ile özellikle hak ve hukuka vurgu yaparak hükümdarların hukuka sadık kalarak iş yapmalarını ve devlette meydana gelen bozuklukları tespit ederek bir takım tavsiyeler vermek istemiştir.¹¹⁴ Paşa, ilk olarak eserde saraya girişini ve daha önceki hizmetlerini anlatmaktadır. Daha sonrasında devlet teşkilâtını karışık bulduğu, kanun ve nizamların eski dönemlerden farklı uygulandığı için iş başına gelecekler adına bu risâleyi kaleme aldığını anlatmaktadır. Örneğin; kitabının giriş kısmında bu eseri yazma amacını şöyle dile getirmektedir:

“Şimdi pâdişahımız olan, sultanların en büyüğü, hakanların en şereflişi, Allah’ın kullarının yardımcısı ve Allah’ın ülkelerini koruyan, Allah için gaza eden, Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere hizmet götüren, Sultan Süleyman Han -Allah Onun kudretini daim kılsın- bu fakire veziriazamlık makamını verdiği zaman, bazı töre ve yasaları, Divan-ı Hümayun’ un kanunlarını evvelce gördüklerime aykırı olarak perişan hâlde bulduğumdan, veziriazamlık adabını ve veziriazamlığa gerekli olan önemli şeyleri toplayıp bu kitapçığı yazıp ona Asafnâme adını verdim. Ta ki veziriazamlığa getirilen kardeşlerim okudukça bu fakire dua ederler.”¹¹⁵

Eser, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde veziriazam tedbiri ikinci bölümde sefer tedbiri ve hazine tedbiri üçüncü bölümde malî konular işlenmiştir. Son olarak dördüncü bölümde, halkın korunmasının öneminden ve tatarlar, seyit ve şerifler gibi bazı zümrelerin durumlarından bahsedilmektedir.¹¹⁶ Lütfi Paşa, eserinde Osmanlı toplumunun en büyük sorunu olarak işe alımlarda “işe göre adam” yerine “adama göre iş” politikasının

¹¹² Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C:III, 92.

¹¹³ Lütfi Paşa. (1991). *Lütfi Paşa Asafnâmesi*, haz: Mübahat Kütükoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 49-62.

¹¹⁴ Bulut, *Devlet Yönetiminde İyi Yönetim Anlayışları ve İlkeleri*, 25.

¹¹⁵ Lütfi Paşa. (2017). *Asafnâme*, haz: Ahmet Uğur, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 26.

¹¹⁶ Levend, “Siyasetnâmeler”, 185; Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 29-37; Lutfi Paşa, *Asafnâme*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, no: 3737), vr.147b.

benimsendiğini belirtmiş ve eleştirmiştir. Eserini anlatırken Arap, Acem ve diğer milletler üzerinden örnek vermek yerine bizzat Osmanlı yöneticilerinden verdiği örneklerle farkını ortaya koymuştur.¹¹⁷

1.4.7 Kadı Hüseyin B. Hasan- Letâifü'l-Efkâr

Kadı Hüseyin b. Hasan'ın hayatına dair ayrıntılı bilgiler bulunmamasına rağmen bilinen tek konu Osmanlı kadısı olduğudur. Bu bilgi, müellifin eserinde kadılıkla ilgili değerlendirmelerini yaptığı kısımdan anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Osmanlı kadısı Kadı Hüseyin b. Hasan'ın 1529 yılında kaleme aldığı eser *Letâifü'l-Efkâr*, İbrahim Paşa'ya sunulan bir risaledir. Birbirinden farklı birçok konuyu bir arada ele alan eserin, Osmanlıların âlem tasavvurunu bir bütün halinde vermeyi hedeflediğini ve bu sebeple ansiklopedik özelliğe sahip bir başucu kitabı olarak tasarlandığını söyleyebiliriz. Beş bölüm, altmışaltı fasıldan ve içerdiği konuların çeşitliliği sebebiyle ansiklopedik niteliği olan eser, inceleme kısmı, metnin Türkçe tercümesi ve üç farklı nüshayı esas alan Arapça tahkikli neşirden oluşmaktadır. *Letâifü'l-Efkâr*'ın bölümleri; “Siyaset”, “Hz. Âdem'den 935 Yılına Kadar Haremeyn-i Şerîfeyn'deki Halifelerin Tarihî”, “Edebiyat”, “Övülen ve Yerilen Huylar” ve “Mahlûkatın Acayibine ve Mevcudatın Garaibine Dair” olarak beş başlığa ayrılmaktadır. Eserde, siyasi-fıkî hükümler, havi kitapların ana konuları, Osmanlı tarihini dünya tarihine ekleyen tarih bilgisi, Osmanlıların edebiyat, ahlâk ve coğrafya birikimi ayrı başlıklar altında detaylıca anlatılmaktadır. Eserin, bazı fasıl başlarında ele alınan başlıklarla ilgili ayet, hadisler ve hikmet ehline ait sözler aktarılmaktadır. İslâm öncesi dönemde yaşamış olanların da bulunduğu Eflatun ve Aristo'dan Râşit Halifelere, Calinus ve Büzürçmihr' den Hasan el-Basri ve Ömer b. Abdülaziz'e, Hipokrat ve Erdeşîr'den, Hz. Âişe ve Abdullah b. Mesud'a, İbn Mu'tez'den Mütenebbî'ye kadar yüz civarında kişiden nakillerin yer aldığı eser bu yönüyle oldukça dikkat çekmektedir. Eserin, özellikle tarihî malumatı aktardığı kısmında; *Târî-hu'l-Yemînî* adlı eserin yazarı Ebu Nasr Muhammed Utbî, İbn Asâkir, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbn Hallikân, Dârânî ve İbn Kesir gibi önemli tarihçiler yer almaktadır. Bu kısmın dışında bulunan Zemahşerî, Harizmî, es-Semerikandî ve Taşköprîzâde gibi müellifler kendisinden nakilde bulunmaktadır. Eserde, özellikle Şâfiî ve Hanefî mezhebine ait görüşler, “*furu-i*

¹¹⁷ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C:III, 92.

¹¹⁸ Kadı Hüseyin b. Hasan. (2018). *Letâifü'l-Efkâr ve Kaşifü'l-Esrar*, haz: Özgür Kavak, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 20.

fıkıh” kitapları ve Mısırlı edip ve âlim Cemâleddin Vatvât’ın *Gurerü’l-Hasâ’isi’l-Vâzıha* ve *Urerü’n-Nekâ’isi’l-Fâzıha* adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır.¹¹⁹

1.4.8 Kınalızâde Âli Çelebi- Ahlâk-ı Alâî

1510 yılında Isparta’da doğan Kınalızâde, müderrislik ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. II. Selim’in maiyetinde Edirne’de muhtemelen bir sefer hazırlığı esnasında nikris hastalığından 1572 yılında vefat etmiştir. Müellifin kaynaklarda üç dilde şiir söyleyebildiği ve sözcükleri de yerinde kullandığı anlatılmaktadır. Kaside ve gazel tarzında epeyce şiir yazan müellifin çok sayıda başka manzumesi de bulunmaktadır.¹²⁰ Kınalızâde’nin asıl adını oğlu Kınalızâde Hasan Çelebi *Tezkiretü’ş-şuarâ*’sında, Kınalızâde adıyla meşhur Ali Çelebi İbn Emrullah olarak vermiştir. Fakat muhtelif kaynaklarda değişik isimlerle de anılmaktadır.¹²¹ *Ahlâk-ı Alâî* adlı eser, Kınalızâde Âli Çelebi tarafından Türkçe yazılmış ahlâk kitapları arasında önemli bir yere sahiptir. Kitabın üçüncü kısmında geçen, “*Yetişmiş devlet başkanı bilgili doktora benzer. Halk da beden gibidir. Doktorun beden hastalıklarının neler olduğunu bilmesi gerekir. Hastalığın sebepleri ve tedavi çarelerini de doktor bilmelidir*”¹²² sözlerden görüldüğü gibi müellif olmasını istediği şeyleri kaleme almıştır. Eserin ilk bölümü Osmanlı zamanında defalarca kez basılmış ve okullarda okutulan ahlâk derslerinde esas kaynak olarak görülmüş olmuştur. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, bu siyasetnâmenin “*ahlâk kitabı*” özeliği daha ağır basmaktadır. Müellif, ahlâkı insan bilgileriyle ilgilenen kuramsal ve insan faaliyetleri ile ilgili uygulamalı hikmet diye ikiye ayrılmaktadır. Kurumsal hikmette başarılı olmak bizi nazari kemale, uygulamalı hikmette ise başarılı olmak ameli kemale götürmektedir. Tam ve hakiki saadetin gerçekleşmesi için hem kurumsal hem de uygulamalı hikmetin aynı şahısta toplanması gerekmektedir. Kınalızâde, konularını işlerken ideal insan, ideal aile ve ideal toplum konularını ana odak alarak incelemektedir. Eserin sistemi, tasnifi, bölümleri ve bölümlerin açıklamaları felsefî birikime dayalı olması ile birlikte

¹¹⁹ Özgür Kavak. (2012). “Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü’l Efkâr Ve Kaşifü’l Esrar Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:42, 98-100.

¹²⁰ Hasan Aksoy, “*Kınalızâde Âli Efendi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), C:25, 416-417.

¹²¹ Kınalızâde Hasan Çelebi. (1989). *Tezkiretü’ş-şuarâ (Tezkire)*, C: II, haz: İbrahim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 654.

¹²² Kınalızâde Âli Efendi. (2020). *Ahlâk-ı Alâî ve Devlet Ahlâk ı*, 1.Baskı, Ed. B. Güneş, İstanbul: Çağdaş Kitapevi, 389.

felsefî temellendirmeler sürekli dinî metinler ve kültürle anlatılmaktadır. Müellif, eserde felsefe ile din arasında bir uzlaştırma çabasına girmiştir. Ahlâk, kişinin ne şekilde olgunluğa ulaşacağını göstermektedir. Eserde, adalet dairesi gibi Türk devlet geleneğinin önemli unsurlarına yer verilmektedir. Adalet, yönetimde merkezi ve önemli bir yere sahiptir. Ona göre; adalet, esasların esasıdır.¹²³ Eserin sonunda Platon ve Aristo'ya ait olduğu söylenen bazı öğütlere yer veren müellif kitabının sonunda, sekiz ögeli bir adalet dairesi vermiştir. Bu sekiz öge ise şu şekildedir:

*“Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Cihan bir bağdır dîvarı devlet
Devletin nâzımı şeriattır
Şeriata olamaz hiç hâris illâ mülk
Mülk zapt eyleyemez illâ leşker
Leşkeri cem edemez illâ mal
Malı cem eyleyen râiyettir
Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl.”¹²⁴*

Kınalızâde, yazdıklarının başkalarıyla beraber kendisine de fayda sağlamasını, kendisini itidale döndürmesini ve günahlardan kurtarmasını ummaktadır.¹²⁵ Eserinin kesin bitiş zamanını ise kitabın sonunda yer alan 25 Safer 973/21 Eylül 1565 Cuma günü olarak belirtmektedir.¹²⁶

1.4.9 İbn-i Fîrûz- Gurretül-Beyzâ

Yazarın doğum tarihi ve hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla beraber elimizdeki tek eseri olan *Gurretül-Beyzâ*’ da asıl adının Mehmet Bey olduğu ve kendisini “*Eş-Şehir be-İbn-i Fîrûz*” olarak tanıtmaktadır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan müellif, 1609’da taun hastalığından vefat etmiştir. Fakat defnedildiği yer hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. İbn-i Fîrûz eserini II. Selime sunmuş ve uzun cümlelerle

¹²³ İsmail Hakkı Eraslan-Şaban Kızıldağ-Âli Erdi Karabalık. (2021). “Medeniyeti Devlet Geleneği ve Diğer Felsefi Görüşlerin Analizi Çerçevesinde Sosyal Hukuk Devlet Modeli Yapılanmasına Yönelik Temel Yaklaşımlar” *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:6, S:11, 141-142.

¹²⁴ Ahmet Karaman, “*Ahlâk -ı Alâî*”, Türkiye Diyanet Vakfı V İslam Ansiklopedisi(DİA), (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1989),C: 2,15-17.

¹²⁵ Kınalızâde Âli Efendi. (2016). *Ahlâk -ı Alâî*, haz: Murat Demirkol, Ankara: Fecr Yayınları, 15.

¹²⁶ Hüseyin Öztürk, (1990). *Kınalızâde Âli Çelebi’de Aile Ahlâkı*, İstanbul: T.C. Aile ve

Başbakanlığı Yayınları, 66.

kendisini övmüştür. Bu da eserin en azından II. Selim'in ölüm yılı olan 1674'ten önce yazıldığını göstermektedir. *Gurretü'l Beyzâ*, Arapça kökenli “aklık, parlaklık”, “atın altındaki beyazlık” ve “arabi ayın birinci gecesi ve günü” anlamına gelen Gurre kelimesi ile Arapça kökenli “daha ak, çok beyaz” anlamına gelen Beyzâ kelimesinden oluşan bir tamlamadır. Eserin Süleymaniye kütüphanesinde 5 tane nüshası ve diğer Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur. Eser yedi bölümünden oluşmakta ve ilk beş bölümü sultan için yazılmışken altıncı bölüm vezirlik ile ilgilidir. Orjinali, on bölümden oluşan *Dürretü'l Garra Fi Nesayihü'l Müluk ve'l Vüzera* tercümesi olan eser, İbn-i Fîrûz tarafından, yedi bölüm olarak düzenlenmiştir. Ayrıca orijinal metnin, “*Kavaidü'l-imfunet ve ahvalihi*” adlı dördüncü babı, “*Kavaid-i-imfunet ve alıval-i imamet*” şeklinde iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Dolayısıyla orijinal metinde yer alan “*el-Mesailü's-şer'iyye, el-Hiletü's-şer'iyye, Tenbihu'l-mucib, el-Mesailü'l-müteferrika*” bölümleri tercüme edilmemiştir.¹²⁷ Eserde, yönetici seçmenin zorunluluğu, aynı anda iki yöneticinin seçilemeyeceği, yöneticinin özellikleri, yöneticilerin seçilme usulleri, sahabelerin faziletleri, yöneticilerin uyması gereken kurallar, yöneticilerin kendilerine, halka ve Allah'a karşı sorumlulukları gibi konular işlenmiştir. Eserde yöneticinin görevleri dışında vezirlerin görev ve sorumlulukları, vezirin Allah'a, pâdişaha ve halka karşı sorumlulukları, yönetimde görevli memurların görev ve sorumlulukları da detaylıca anlatılmaktadır. Müellif eserin son kısmında ise; adalet kavramını işlemiştir. Adalet kavramına ayrı bir parantez açıp bir bölümde incelenmesi müellifin adalet konusuna verdiği önem de aşikâr ortaya koymaktadır. Eserin, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Abdüsselâm b. Şükrullâh tarafından kaleme alınan *Tuhfetü'l-Ümera ve Minhatü'l-Vüzera* isimli başka bir tercümesi daha bulunduğu bilinmektedir.¹²⁸

1.4.10 Gelibolulu Mustafa Âli- Nushatü's-Selatin

1541 yılında Gelibolu'da doğan ve muhtemelen 1600 yılında Cidde sancak beyi iken ölen Gelibolulu Mustafa Âli, edebî faaliyeti ve tarihçiliği ile kendinden

¹²⁷ Recep Cici. (2000). “İbn-i Fîrûz ve El-Gurretü'l- Beyda Adlı Eseri”, *Uludağ üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:9, S:9, 302-304.

¹²⁸ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 21-45.

*Eserin bilinen tek nüshası İngiltere'de British Library'de bulunmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız nüshanın, eserin ilk halinden yaklaşık 50-60 sene sonra yazıldığını söyleyebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 21-45.

söz ettirmiş ve¹²⁹ altmışa yakın ilmî ve edebî eserin içinde hükümdarlardaki gerekli nitelikleri anlatan *Nushatü's-Selatin*¹³⁰ adlı eserini 1581 yılında Halep'te Tımar Defterdarlığı yaparken yazmıştır. Çeşmî mahlasını kullanan müellif on yedi yaşından itibaren ise Ali mahlasını kullanmaya başlamıştır.¹³¹ Bir başlangıç, dört bölüm ve bir sonuçtan oluşan eserin başlangıç ve birinci bölümünde, pâdişahların yapmakla yükümlü olduğu işler anlatılmaktadır. İkinci bölümde, kanun dışı meydana çıkan devrimler yer almaktadır. Üçüncü bölümde, yakışsız bazı hallerden dolayı cümbüşün aczi anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde, yazar karşılaştığı haksız olaylardan bahsetmektedir. Sonuçta ise Faysal'a bazı nasihatler verilmektedir¹³² Müellif, eserini Türkçe kaleme almış ancak eserini Arapça ve Farsça ağdalı terkîblerle süslemiştir. Eserde ayet ve hadislerle başvurulmuş bunun yanı sıra çok sayıda Türkçe ve Farsça şiiere yer verilmiştir. Selahattin Eyyubi'ye sunulduğu sanılan Abdurrahman Şîrâzî adında birinin eserinden tercüme ve değiştirme suretiyle yazılan eser, daha çok somut olaylara odaklanmış ve yönetimdeki bozukluklar ile ilgilenmiştir. Hak etmeyen insanların göreve gelmesini toplumsal adaletin çöküşüne sebep olarak gören müellif, eserinde Osmanlı toplumunu ve yönetimini¹³³ adaletsiz iş dağılımını eleştirmiştir. Eserin İstanbul Kütüphanelerinde birçok nüshası mevcuttur. Eserin amacı, bu eleştirdiği bozuklukların düzeltilmesine yönelik çareler aramaktır. Bu sebeple, eser müellifin yaşam öyküsünü, XVI. yüzyıl sonlarının tarihini, reform mantığını kavramayı, Osmanlı taşra ve malîye bürokrasisinin temel özelliklerini incelemek için önemli bilgiler içermektedir.¹³⁴

1.4.11 Hasan Kâfi Akhisari- Usulü'l Hikem fi Nizami'l Âlem

1544-1616 yılları arasında yaşamış olan Hasan Kâfi Akhisari, kadılık görevlerinde bulunmuştur. Arapça olarak dil, mantık, kelâm, fıkıh, biyografi ve siyaset gibi birçok alanda toplam on sekiz eseri olan Akhisari'nin ayrıca Türkçe,

¹²⁹ Bekir Kütükoğlu, “*Gelibolulu Mustafa Âli*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), C:2, 414-416.

¹³⁰ İÜK TY 4098.

¹³¹ Aysun Sungurhan, “Beyanî Tezkiresi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994), 91-92.

¹³² Levend “Siyasetnâmemeler”, 185.

¹³³ Gelibolulu Mustafa Âli. (2015). *Nushatü's-Selatin (Siyaset Sanatı)*, haz: Farisi Çerççi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 55.

¹³⁴ Ahmet Uğur. (2001), *Osmanlı Siyasetnâmemeler*, 57; Ağâh Sırrı Levend (1987). “Siyaset-nâmemeler II”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S:28,40; Yücel, , *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk VII*.

Arapça ve Farsça dillerde şiirler yazdığı bilinmektedir.¹³⁵ Hasan Kâfi, eserinin son bölümünde verdiği bilgiye göre öğrenim hayatına on iki yaşında iken Akhisar'da başlamıştır.¹³⁶ Eser, bir giriş, dört kısım ve bir hatimeden oluşmaktadır. Müellif, eserini 1596 yılında Eğri kalesinin fethi ve Haçova zaferinden sonra bazı devlet ve ordu ricaline sunduktan sonra Türkçeye çevirmiş ve açıklamalı tercümesini yapmıştır. Eser, bazı tanınmış kimselerin sözlerinden ve verdiği örneklerden de anlaşıldığı üzere Bosna havalisine ait bir iki örnek dışında Osmanlı öncesi hatta İslam öncesi, Yunan ve Sasani devirlerinden alınmıştır. Mukaddimede, erkân-ı erbaa denilen klasik toplumsal sınıfı; devlet adamları, yöneticileri, ulema sınıfı, ziraat erbabı, sanat ve ticaret erbabı olarak dört sınıfa ayırmaktadır. Müellife göre; bir devlet düzeni bu sınıfların düzenini sağlamakla sürdürülebilir. Bu husustaki en büyük tehlike, bazı insanların bu dört sınıfın dışında kalması ile haktan bazı kimselerin askerî sınıfa girerek ordunun düzenini bozmalarıdır. Ülke yönetiminde yapılan ihmaller; devlet idaresinin temel prensiplerden meşveretin ihmali, askerî alandaki düzensizlikler ve harp aletlerinin kullanılmasında gösterilen ihmal olmak üzere üç ana noktada toplamaktadır. Eserini kaleme alırken Beyzavi'nin *Envarü't-Tenzil* isimli tefsiri ile Zemahşeri'nin *Rebiü'l Ebrar* isimli kitaplardan yararlanan müellif, 1572-1573 yılından beri İnebahtı hezimetine denk gelen felaketlerin huzuru bozduğunu belirtmektedir. Bu sebepler üzerine düşünen müellife göre; iç ve dış sebepler devleti zaafa düşürmüş ve devlet düzeni bozulmuştur. Bu düzenin bozulmasının sebeplerini; adaletin ihmal edilmesi, işlerin başına ehil olmayanların geçmesi, rüşvetin yayılması, askerî teknolojiye Avrupa ordularının öne geçmeye başlaması ve devlet adamlarının âlimlerin görüşlerine değer vermemesi olarak görmektedir.¹³⁷

¹³⁵ Muhammed Aruşi, “*Hasan Kâfi Akhisari*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), C:16, 326-329.

¹³⁶ Hasan Kâfi Akhisari, *Nizamü'l- Ulema ila Hatemi'l Enbiya*, V. 292.

¹³⁷ Mehmet İpşirli (1979-80). “Hasan Kâfi el-Akhisar ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Âlem” *İÜFTD*, S.10-11, 242-43; Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hurz'ül-Mülûk XVII; Akhisari Usulü'l Hikem fi-Nizami'l Âlem*, 23-24.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SİYASETNÂMELERDE HÜKÜMDAR

2.1 Siyasetnâmelere Göre Hükümdarda Bulunması Gereken Özellikler

2.1.1 Hükümdarda Bulunması Gereken Askerî Özellikler

2.1.1.1 Barış Yanlısı, Affedici Olma

Hükümdarların bağışlayıcı ve taraflar arasında da affediciliği teşvik edici yöntemler geliştirmesi gerekmektedir.¹³⁸ Eğer ihlaslı bir kimsenin pek ağır olmayan affedilir bir hatası olursa pâdişah, onu hemen affedip konuyu kapatmalı, her şeye hemen öfkelenmemeli ve siyasetin sınırlarını zorlamamalıdır.¹³⁹ Bir hükümdarın, farklı fikir ve düşünceler karşısında her daim uzlaşmacı bir bakış açısı ile konuya yaklaşması devlet yönetiminin temellerini sevgi ve barışçıl politikalarla daha sağlam atılmasını sağlayacaktır.¹⁴⁰ Örneğin; *Neşri Tarihi*'nde Sultan Mehmet'in İnal oğlu ile savaşmak yerine ona bir mektup yazarak barışçıl tavrını ortaya koyduğu anlatılmaktadır: “Allah’ın emaneti olan reayayı sebepsiz yere incitmek, mallarını yağma etmek, Müslümanların durumlarını şiddetlendirmekte meşgul olmak İslam ehline yakışmaz. Şu halde uygun ve doğru olan halkınla ve askerle bu memlekette çekip gitmen mazlumlara da zulmetmemen kimseye zarar etmemendir. Bunun tam aksine eğer bu sözüme itimat etmeden inatçılığı eyler bu vilayeti boş tasavvur edip İslam ehline gadretmek istersen zulüm etmek maksadını güdersen Allah Teâlâ’nın yardımı ile zafer çehreli ordu ile üzerine varırım, aramızda cenk mukarrerdir.”¹⁴¹ İshak Çelebi, *Selmnâme* adlı eserinde, Sultan Selim’in hassas, merhametli ve kan dökmekten hoşlanmayan bir pâdişah olduğunu ve her daim içte ve dışta barış siyasetini takip ettiğini anlatmaktadır.¹⁴²

¹³⁸ Sıbğatullah Kaya. (2016). *Üç Gelenekte Devlet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 53; Sadi Şîrâzî. (2016). *Nasihatü’l Mülûk (Hükümdarlara Öğütler)*, çev. Turgay Şafak, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 58.

¹³⁹ Daye, *Mirsâdü’l-İbâd Mine’l-Mebdei İle’l-Me’âd*, 170.

¹⁴⁰ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 94

¹⁴¹ Mehmet Neşri. (1984). *Neşri Tarihi I*, haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 185.

¹⁴² Ahmet Uğur, “İshak Çelebi ve Selim-Nâmesi”, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1986), 43.

Keyhüsrev'in, "*Hataların en büyüklerinden birisi sulh ve eman talep eden kimse ile muharebe etmektir*" sözüne yer eserinde yer veren Hasan Kâfi Akhisari, hükümdarların her daim sulh yanlısı olması gerektiğini düşünmektedir.¹⁴³ Kınalızâde'ye göre; akıl ve tecrübe sahibi olan devlet reisi gururlu olmamalıdır. Devlet reisinde gururun mevcut bulunmadığının işaretini zorunlu sebepler olmadıkça harbe başlamamasını gösteren müellif harpte riskin büyük, zararın ise fazla olduğunu vurgulamaktadır. Harpte ya taarruz ya da savunma pozisyonunda olunur.¹⁴⁴ *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserde, sulh yanlısı olmanın faydasını Muaviye'nin sözleri ile şu şekilde vurgulanmaktadır: "*Ben, yeryüzünde hoşgörümün galip gelmeyeceği bir cahillik, affımın galip gelmeyeceği bir suç ve cömertliğimin galip gelmeyeceği bir ihtiyaç olmasını hiç istemem.*"¹⁴⁵ Müellife göre; affetmek büyük hükümdarların sahip olduğu en güzel huylardan olup hem bu dünyada hem de ahirette onlara fayda sağlayacak hasletlerden sayılmıştır.¹⁴⁶ Ahmet b. Hüsameddin Amasî'ye göre; sıcak çatışma ve savaşa başlamadan son raddeye kadar düşmanlarla barış yolları aranmalıdır ve onların gönülleri kazanılmaya çalışılmalıdır.¹⁴⁷ Siyasetnâmelere göre; hükümdarların affedici olması gerekmektedir. Osmanlı müelliflerinden Şeyhoğlu Mustafa, 1401 yılında yazdığı *Kenzü'l Küberâ ve'l Mehekkü'l Ulemâ* adlı eserinde affedici ve barış içerisinde olmanın faydasını bir şiir ile bizlere açıklamaktadır:

*"Ey yüce kişi! Suç işleyen suçunu bilince onu affet;
Çünkü Tanrı affedicidir ve affedeni sever."*¹⁴⁸

Bağışlayıcılığı ve affediciliği hak sıfatı olarak kabul eden müellif, güç sahibi kişilerin suçunu bilen kişilere karşı affedici olması gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁴⁹ Keykavus b. İskender, oğlu Gilan Şah'ın hataları yüzünden halkın cezayı hak ettiğini düşünmemesini ve eğer birisi hata işlerse onun tövbe etmesini sağlayıp bağışlamasını öğütlemektedir.¹⁵⁰ Müellif, oğluna her bir suç için kimseyi cezalandırmamasını ancak eğer birisi suç işlerse, büyüklük gösterip suçun özrünü istemesini uygun görmüş ve bu konuda her zaman tavsiyeler vermiştir.

¹⁴³ Akhisari, *Usulü'l Hikem fi-Nizami'l Âlem*, 97.

¹⁴⁴ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 461.

¹⁴⁵ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 76.

¹⁴⁶ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 89.

¹⁴⁷ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, , 377.

¹⁴⁸ Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 75.

¹⁴⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 415.

¹⁵⁰ Keykâvus b. İskender. (2020). *Kabusnâme*, çev. S. Günbal Bozkurt, İstanbul: Kapı Yayınları, 160.

Çünkü müellife göre; o suçlu âdemoğludur, âlemde suçu önce Âdem atamız işlemiştir.¹⁵¹ Oğlunu hırsızı bağışlamanın halkın zararına sebep olacağı ve kanlının da bağışlanmasına sebep olmayı doğru görmemesi gerektiği hususunda uyarmaktadır.¹⁵²

Bedri Dilşâd, eserinde ceza hukukuna dair olan bölümde önce hükümdara suçluları ve günah işleyenleri affetmeyi tavsiye etmektedir. Ona göre; ne kadar günah işlese de çok uzun zaman içinde meydana gelen ve akıl sahibi olan bir insanın bir anda mahvedilmesi uygun düşmez.¹⁵³ Savaş sonrası zafer kazanan yöneticinin bölge halkını öldürmek yerine bağışlamasının gerektiğini düşünen Ahmed b. Hüsameddin Amâsî de eserinde Aristoteles'in söylediği rivayet edilen, “*Hükümdarların affetmesi diğer insanların affetmesinden daha iyidir çünkü güç ve kudret sahibi kişinin affetmesi daha güzeldir*” sözlerine yer vermektedir.¹⁵⁴ Birinin günahını kapatmayı sevap olarak nitelendiren Pir Mehmet Za'îfi ise; ölçüsünde olduğu ve devamlılık arz etmediği sürece yöneticilere elinin altında bulunanları affetmesini tavsiye etmektedir.¹⁵⁵

2.1.1.2 Gaza Ruhuna Sahip Olma

Hükümdarların gaza ruhuna sahip olmaları, devletin genişlemesi ve hâkimiyetin güçlenmesi açısından oldukça önemli görülmüştür. İmarat, mescit, tekke, köprü, su sarnıçları ve yol kenarlarındaki kuyular inşa etmek memleket işlerinin en önemlilerindendir.¹⁵⁶ Gaza, sözlüklerde “gazve”, “düşman-ı dîne cihat”, “cenge gitme”¹⁵⁷, “din uğruna savaş”¹⁵⁸; anlamlarına gelmektedir. XV. asrın başlarında Ahmedî, Konya sultanlığına bağlı uçlardaki faaliyetleri şerefli bir itibar olarak gösterirken; uçlarda Osman Bey'den, Orhan Bey'den ve etrafındakilerden gazi, gaziler ve gâziyân diye bahsetmektedir. Ahmedi, eserinde, gazi olanın hak dininin aracı ve hakkın kılıcı olduğunu vurgulayarak Osmanlı sultanlarını ulu gaziler, yeryüzünü kötülükten temizleyip arıtan, Hakk'ın kılıcı

¹⁵¹ Keykavus b. İskender, *Kabusnâme*, çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmed, haz: Atilla Yıldırım, C:II, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y, 19.

¹⁵² Keykavus, *Kabusnâme*, C:I, 122.

¹⁵³ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd'ın Muradname'si*”, 55-56.

¹⁵⁴ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 379.

¹⁵⁵ Za'îfi, *Gülşen-i Mülûk*, 35.

¹⁵⁶ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 48.

¹⁵⁷ Ferit Develioğlu. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 159, 326.

¹⁵⁸ Sir James W. Redhouse. (1996). *Turkish And English Lexicon*. Beirut: Librairi edu Lebanon, 134.

olan, dinin dayanağı kahramanlar olarak nitelendirmektedir.¹⁵⁹ Sultan Murad'ın önce Rum'u sonra Kayseri'yi ve ardından Ankara'yı zapt ettiğinden bahseden müellif, Ankara savaşından sonra yine savaşlar yapıp birçok ili aldığını anlatmaktadır.¹⁶⁰ Muhiddin Cemalî'nin *Tevârih-i Âli-i Osman* adlı eserinde, Sultan Mehmet'in, Edirne'de Eski Cami'yi tamamlattırdığını ve ardından Bursa'da bir imaret yaptırdığından bahsedilmektedir.¹⁶¹ Sultan Murad'ın ise; Yeni Cami'yi yaptırdığını ve ardından 1438 yılında Ungurus vilayetine sefere gittiğinde Tuna'ya göçüp altı pare kaleleri fethettiğinden bahsetmektedir.¹⁶² Ardından, Sultan Bayezid'in çevre illere hükümler gönderip Rumeli'den, Anadolu'dan Berna'dan ve Irgat'tan seksen bin asker ile İstanbul'un kalesinin tamirine başladıklarını da anlatmaktadır.¹⁶³ Orhan Gazi'nin İzni'ni fethedip kliselerini yaktıktan sonra yerine medreseler ve mescitler yaptırdığını, Süleyman Paşa'nın Taraklı Yenicesini ve Mudurnu'yu fethettiğini,¹⁶⁴ Sultan Murad'ın Bilecik'te bir cami, bir ali medrese ve bir imaret yaptırdığını da sözlerine eklemiştir.¹⁶⁵ *Nişancı Tarihi*'nde, Yıldırım Bayezid Han'ın, Edirne'de bir cami ve imaret, Bursa'da bir cami, zaviye ve medrese, Balıkesir de Karaferye'de ve Dimetoka'da bir cami ve fethedilen birçok yerde mescit ve zaviye yaptırdığı anlatılmaktadır. Ayrıca, Bursa'da kaplıca da bir imaret, medrese ve cami yaptırdığını 1361 yılında Bilecik'te bir cami yaptırdığını ardından Yenişehir'de de cami yaptırdığı anlatılmaktadır.¹⁶⁶ 1495 beyitten oluşan Hadidi'nin *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde, II. Mehmed'in Kâbe, Medine, Kudüs, Şam gibi memleketlerde yaptığı hayırlardan bahsedilir ve sözü İstanbul'da yaptırdığı imar faaliyetlerine özellikle de su yollarının yapılmasına getirilir.¹⁶⁷ Solakzâde Mehmed Hemdemi, eserinde Ali Paşa'nın savaşa teşvik için toplantı esnasında Şehzade Yıldırım Han'a söylediklerini aktarmaktadır. Konuyu anlatırken Kuran-ı Kerim'in Tevbe

¹⁵⁹ Ahmedi, 2019, *İskendernâme*, 161-162.

¹⁶⁰ Nihat Sami Banarlı (1939). "Ahmedi ve Dasitan-ı Tevârih-i Mülûk -i Âl-i Osman", *Türkiyat Mecmuası*, C:6, 71.

¹⁶¹ Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Muhiddin Cemalî'nin Tevârih-i Âli-i Osman'ı", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul,1990), 55.

¹⁶² Adaloğlu, "Muhiddin Cemalî'nin Tevârih-i Âli-i Osman'ı", 67.

¹⁶³ Adaloğlu, "Muhiddin Cemalî'nin Tevârih-i Âli-i Osman'ı", 116.

¹⁶⁴ Adaloğlu "Muhiddin Cemalî'nin Tevârih-i Âli-i Osman'ı", 10-12.

¹⁶⁵ Adaloğlu "Muhiddin Cemalî'nin Tevârih-i Âli-i Osman'ı", 21.

¹⁶⁶ Mehmet Neşri, *Neşri Tarihi I*, 92.

¹⁶⁷ Hadîdî. (1991) *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, haz: Necdet Öztürk, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 228.

Suresinin yetmiş üçüncü, “*Ey Peygamber! Kâfirlere ve münaфіklara karşı cihat et.*” ayetine yer vermektedir.¹⁶⁸

Kemalpaşazâde eserinde, “*Sultan’ın Edirne’de Tunca kenarında 1483’te temelini attığı binalar 1487’de tamam oldu. Bir cami, bir darüşşifa bir medrese, bir misafirhane, bir de aşhane vardı. Gökçek hayır olup mahallini buldu*” sözleri ile binalardan, yapıları tamamlananın açılışından, temizletilen camilerden, kiliseden camiye çevrilen binalardan bahsetmektedir.¹⁶⁹ Hoca Sadeddin Efendi, eserinde Sultan Murad Han’ı, “*Ülkeler açan pâdişah*” olarak tanımlamıştır. Bütün puthaneleri virane ettiğini, hayır yapılarını onardığını ve faydalı binaları arttırdığından bahsetmektedir. Aynı zamanda, Bosna’da cami ve mescitlerin sayısını arttırdığını, ibadethane ve imaretleri yeniden ele almak ve âlimlerin konaklayacağı binalar yapılması için harekete geçtiğinden de bahsetmektedir.¹⁷⁰ *Peçevi Tarihi*’nde Sultan Süleyman’ın birçok fetihler gerçekleştirdiği ise şöyle anlatılmaktadır: “*Uç boylarında ise durmadan akınlar yapılır, bu çeşit ganimetler hiç eksik olmazdı. Her defasında beşer, onar, kırkar, ellişer hatta yüzü aşkın tutsak düşerdi.*”¹⁷¹ Matrakçı Nasuh, Sultan Selim’in 1492 yılında Arnavutluk’a yöneldiğini,¹⁷² İnebahtı kalesinin içindeki kiliseleri mescide çevirip oraya İslam’ı getirdiğini, yıkılan gemileri onardığını, orayı savaş ve vuruş aletleriyle donatıp yüksek burçlarına toplar kurdurduğundan bahsetmektedir.¹⁷³ *Neşri Tarihi*’nde ise; Osman Gazi’nin ortaya çıkış adlı bölümde ulu bir gazi olduğu anlatılmaktadır. Aynı zamanda nereye gitse yolunu bulduğunu ve her tarafa ordu salıp fetihler yaptığını ve bu fetihler sonucunda da kâfirleri yıkıp İslam dinini yaydığını anlatılmaktadır.¹⁷⁴

Abdüsselam el-Amâsî eserinde, hikmet sahiplerinin yerine getirilmesi gereken üç şeyden bahsetmektedir. İlki; şehrin imar edilmesine gayret etmek, ikincisi; halka şefkatle muamele etmek ve aralarında adaletle hükmetmek son

¹⁶⁸ Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi. (1297). *Solakzâde Tarihi*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 46; Kuran-ı Kerim, Tevbe Suresi, 73.

¹⁶⁹ Ahmet Uğur. (1987). *İbn-i Kemal*, İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 38.

¹⁷⁰ Hoca Sadeddin Efendi. (1979). *Tacü’t-Tevârih*, haz: İsmet Parmaksızoglu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 128-129.

¹⁷¹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, 10.

¹⁷² Matrakçı Nasuh. (2015). *Tarih-i Sultan Bayezid*, çev. Mertol Tulum, Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 68.

¹⁷³ Nasuh, *age*, 72.

¹⁷⁴ Neşri, *Neşri Tarihi I*, 43.

olarak ise; büyük işleri layık olan kimseye vermektir.¹⁷⁵ Pir Mehmet Za'îfi'ye göre; sultanların mescit ve tekkeleri yaşatmaları ve vakıfların ihtiyaçlarını karşılamaları gerekmektedir.¹⁷⁶ Hasan Kâfi Akhisari, Kur'an-ı Kerim'den Nisa Suresi yüz ikinci, "*Seninle beraber namaz kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar*"¹⁷⁷ ayetinden alıntı yaparak bizlere savaşmanın gerekli olduğunu anlatmaktadır. Savaş esnasında koruma ve savaşma gereğlerinin her birini edinmenin ve kullanmanın mühim bir farz olduğunu ifade eden müellif savaş esnasında savaşı terk etmenin caiz olmadığını da sözlerine eklemektedir.¹⁷⁸ Buradan da anlaşılıyor ki, hükümdar savaşçı bir ruha bir sahip olmalı ve yeni yerler fethederek topraklarını genişletmelidir. Kınalızâde Âli Çelebi'ye göre; gazadaki amaç yalnız ülkenin sınırlarını genişletmek, ganimet elde etmek ve şöhret kazanmak olmamalıdır. İslâm dinini cihana yaymak, kâfirlere karşı zafer elde etmek gibi ulvî hedefler belirlenmelidir.¹⁷⁹

2.1.1.3 Cesur Olma

Devletin bekası için hükümdarlar cesareti ile halkına güven vermeli ve düşmanına korku salmalıdır. Ancak, devlet düzenini zayıflatmayacak zorluğa düşürmeyecek şekilde olursa civanmertlik uygun görülmüştür.¹⁸⁰ Bu özellikleri taşımayan aciz ve korkak hükümdarların halkına liderlik edemeyeceği hususunda tüm müellifler ortak fikirdedir. Örneğin; Şükrullâh, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın hem şecaat hem sahavet ehli olduğundan ¹⁸¹ bahsetmektedir. Seyyid Lokman *Hünernâme* adlı eserinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Halkalı civarında bir su sığırını attığı oklarla devirdiğini, saray bahçesine getirilen bir ayıyı yere serptiği gibi anlattığı av hikâyelerinde ne kadar cesur bir pâdişah olduğunu bizlere anlatmaktadır. Müellif, Sultan Süleyman'ın Tebriz yolunda Zol şehri dağlarında bir çift kaplanı kılıçtan geçirdiğini, Eski Saray bahçesindeki avlakta iri bir dağ sağanını öldürdüğünü de sözlerine eklemektedir.¹⁸² *Neşri*

¹⁷⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 80.

¹⁷⁶ Za'îfi, *Gülşen-i Mülûk*, 87.

¹⁷⁷ Kur'an-ı Kerim, Nisa/102

¹⁷⁸ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 79-80.

¹⁷⁹ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 461.

¹⁸⁰ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 46.

¹⁸¹ Hüseyin Nihal Atsız (2011). *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Bey Tarihi Ahmedi: Dasitan ve Tevarih-i Mülûk-ı Âli-i Osman- Şükrullâh: Behçetü't Tevarih)* İstanbul: Ötüken Yayınları, 143.

¹⁸² Zekerîya Eroğlu, "Şehnameci Lokman'ın Hüner-nâme'si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1998), 191.

Tarihî'nde, Orhan Gazi'nin temiz yüzlü, eli açık, mürüvvet sahibi ve şecaat ehli bir pâdişah olduğu anlatılmaktadır.¹⁸³ Gelibolulu Mustafa Âli, Sultan II. Selim'i heybetli, korkusuz, sert görünüşlü, sağlam pazulu olarak tasvir etmiştir.¹⁸⁴

Hükümdarların düşmanla savaşıma imkânı yoksa bile savaşıacak ve sınırları koruyacak bir ordu hazırlaması da bir cesaret göstergesi kabul edilmiştir.¹⁸⁵ Kınalızâde'nin eserinde, yer verdiği erdem türlerinden biri cesarettir. Cesaret; nefsin olağanüstü ve büyük durumlarda sabır ve soğukkanlılık göstererek korkaklık yapmaması, kendine yakışır bir tavır sergilemesidir.¹⁸⁶ Temel erdemlerin dört tür olduğunu açıklayan müellif bilgisizlik, korkaklık, fücür ve zulmü ise erdemsizlik türü olarak sınıflandırmaktadır.¹⁸⁷ İbrahim b. Muhammed'e göre; cesaret yüce mertebelere ulaşılabilmenin anahtarı olan beğenilmiş bir sıfat ve seçkin bir özellik olarak överken korkaklığı kınanmış ve beğenilmemiş bir sıfat olarak nitelemektedir.¹⁸⁸ Müellife göre; cesaret şartlarından biri de savaş hilesidir. Tedbir almak ve seyrini değiştirmek için bir takım hileleri düşünmek lazımdır. Bedri Dilşâd'a göre; barış iyidir fakat zulmü ortadan kaldırmak, adaleti hâkim kılmak, dini yaymak, düşman saldırısına karşılık vermek, ülkenin sınırlarını korumak veya genişletmek gibi sebeplerle savaşmak gerektiğinde sultanın tembellik etmesi çok tehlikedir. Harp zamanı işrete dalmak ihmalkâr ve korkakça davranmak umumi felaketsel sebepler olacaktır. Düşmana karşı kuvvet toplayarak yürümeden önce daha çevik ve süratli hareket edip cesaretle karşı çıkmak lazımdır.¹⁸⁹ Lütfi Paşa ise; hiç eksiltmeden on beş bin kişiye her yıl maaş yetiştirmeyi yiğitlik olarak nitelendirmektedir.¹⁹⁰ Eserini takdim ettiği Sultan III. Mehmed'in yüceliğinden ve cesaretinden oldukça bahseden Hasan Kâfi Akhisari'ye göre; cesaret, pâdişahta bulunması gereken en önemli ve gerekli özelliklerdendir.¹⁹¹ Keykavus b. İskender'in *Kabusnâme*'sinde, hükümdarın

¹⁸³ Neşri, *Neşri Tarihî I*, 85.

¹⁸⁴ Gelibolulu Mustafa Ali (2000). *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbâr'a göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği*, C: II, neşreden: Faris Çerçi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 4.

¹⁸⁵ Fîrûz, *Gurretü'l-Beyza*, 29.

¹⁸⁶ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 88.

¹⁸⁷ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî, (Günümüz Türkçesiyle)*, 101.

¹⁸⁸ İbrahim b. Muhammed, *Devlet ve Siyaset Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 218.

¹⁸⁹ Ceyhan, "*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*", 55.

¹⁹⁰ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 43.

¹⁹¹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 83.

düşmanı güçlü bile olsa onlara karşı cesur, kahraman ve kuvveti olmalıdır.¹⁹² Civanmertliğin aslını bir söz verildiğinde o verilen sözün yerine getirilmesi, ardından başka söz söylenmemesi, her işte sabrın adet edinilmesi gerektiği gibi üç fasıla ayıran müellif oğluna civanmertlik sıfatının birçok türü olduğunu ancak buna ulaşmak için her sıfatın bu üç sıfatın altında bulunduğunu anlatmaktadır.¹⁹³ Korkaklığın da tıpkı cesaret gibi yaratılıştan geldiğini düşünen Kadı Hüseyin B. Hasan, konu ile ilgili Ali b. Ebî Tâlib (r.a) sözlerine eserinde yer vermektedir: “*Sakınmak, kaderin elinden kişiyi kurtarmaz. Kuşku yok ki sabır, zafere ulaştıran yollardandır.*”¹⁹⁴

2.1.1.4 Sır Saklama

Sırlarını güvende tutmak yöneticinin en önemli özellikleri arasında sayılmaktadır.¹⁹⁵ Yöneticilerin, akıllı ve saygıdeğer kişiler dışında başka kimseyle devlet meselesi hakkında konuşmamalıdır.¹⁹⁶ Devlet yönetiminde tedbirli ve uyanık olmak isteyen yönetici sır saklamasını bilmek zorundadır. Sır saklayabilen insanların akıllı kişiler oldukları ve sır saklandığı sürece sahibinin esiri iken yayıldığında ise sahibi onun esiri olacağı düşünüldüğü için sır saklamak tüm yöneticiler için zorunlu bir erdemdir.¹⁹⁷ Bu sebepten dolayı siyasetnâmelerde hükümdara sır saklaması gerektiği ile ilgili bolca nasihatler verilmiştir. Hükümdar sırrını düşmanından gizlemek istiyorsa onu dostuna dahi açmamalıdır.¹⁹⁸ Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserde sır saklamanın önemi ile ilgili Hz. Ömer'in “*Kim sırrını gizlerse o şey hakkındaki tasarruf onun elinde olur*” sözü bizlere aktarılmaktadır.¹⁹⁹ Bedri Dilşâd Hz. Peygamber'in, “*Sırrını saklayan işine sahip olur*” hadis-i şerifine eserinde yer vererek sır saklamanın hikmetini vurgulamaktadır. Müellif, *Murâdnâme* adlı eserinde konuyla alakalı büyüklerin şu on huya sahip olanın felaketlerden kurtulacağına değinmiştir:

¹⁹² Keykavus, 2020, *Kabusnâme*, 225.

¹⁹³ Keykavus, *Kabusnâme*, C:II, 39; Keykavus b. İskender. (2015). *Kabusnâme*, haz: Orhan Şaik Yılmaz, Ankara: Kabalcı Yayınevi, 234.

¹⁹⁴ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l Efkar*, 352.

¹⁹⁵ İbnü't-Tıktıka. (2016). *El-Fahrî Fi'l-Âdâbi's-Sultaniyye ve'ddevleti'l-İslâmiyye (Devlet İdaresi, Halîfeleri, Vezirleri tarihi)*, 1.Baskı, çev. R. Şeşen, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 55.

¹⁹⁶ Yusuf Has Hâcib. (1996). *Kutadgu Bilig*, trc. Fikri Silahdaroğlu, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı, 177-194.

¹⁹⁷ İmam Gazzâlî. (2019). *Yöneticilere Tavsiyeler*, 6.Baskı, çev. O. Arpaçukuru, İstanbul: İlke Yayıncılık, 110-111.

¹⁹⁸ Feridun Attar. (2015). *Pendnâme*, 1. Baskı, haz: M. Sait Mermutlu, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 115.

¹⁹⁹ Anonim, *Tuhfetü'l Memlûk*, 97.

- “1- Kendinden büyüklerle çekişme,
- 2- Sert adama karşı inat etme,
- 3- Çok kıskanç olanla konuşma,
- 4- Bilginizle münakaşa etme,
- 5- Çok yalan söyleyenle alışveriş etme,
- 6- İkiyüzlü dalkavuk kimseyle dost olma,
- 7- Cimriyle arkadaş olma,
- 8- Yüzsüzden uzak ol,
- 9- Kadınlarla çok oturma,
- 10- Sırrını sakla.”²⁰⁰

Pir Mehmet Zai’fi’ye göre; devlet sırları hiç kimseyle paylaşılmamalıdır. Yöneticiler devlet sırlarına kendi içlerindeki sandıktan başka mahzen ve ağızından başka kapı bırakmamalıdır.²⁰¹ Lütfi Paşa’ya göre; pâdişahla veziriazamı arasındaki sırları değil dışarıdan olanlar diğer vezirler dahi bilmemelidir.²⁰² Müellif, eserinde konuyla alakalı bir hikâyede Sultan Selim’in saltanatı döneminde veziriazam Piri Paşa’nın gizli bir konuyu görüşmek için ikinci vaktinde pâdişahın yanına gidip pâdişah ile uzun süre görüştüktan sonra vezirlerden Mesih Paşa’nın divanda ne konuşulduğunu merak edip kendisine sorduğu için Mesih Paşa’nın makamından azlini pâdişaha sunduğu anlatılmaktadır.²⁰³ Yöneticilerin, akıllı ve saygıdeğer kişiler dışında başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere kimseyle devlet meselesi hakkında konuşmasını uygun bulmayan Ahmed b. Hüsameddin Amâsî yöneticilerin sırlarını gizli tutabilen, güvenilir kişilerden olması gerektiğini belirtmektedir.²⁰⁴ Hasan Kâfi Akhisari’ye göre; halkın üzerinde otorite kurmak isteyen pâdişahlar mutlaka güvenilir ve sır saklamasını bilmelidir.²⁰⁵ “Sırrını tutan kişi kendi durumuna hâkim olur” diyen Kadı Hüseyin B. Hasan’a göre; sultanda bulunması güzel olan işler arasında sır tutmayı bilmek yer almaktadır.²⁰⁶

²⁰⁰ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd ‘ın Muradname’si*”, 94.

²⁰¹ Za’îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 39.

²⁰² Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 29; Uğur, 2001, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 108.

²⁰³ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 29-30.

²⁰⁴ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir’âtü’l Mülûk*, 371.

²⁰⁵ Akhisari, *Usulü’l-hikem Fî Nizami’l-Âlem*, 62.

²⁰⁶ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâîfü’l Efkar*, 62.

2.1.2 Hükümdarda Bulunması Gereken Yönetici Özellikler

2.1.2.1 Hükümdarın Gerekliiliği

Siyasetnâmelerde, genel olarak hükümdarın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu anlayışı hâkimdir. Hükümdarların Allah'ın bir gölgesi olarak görülmesinin sebebi onun koruyucu özelliğe sahip olmasıdır. Bu şekilde hükümdar ve gölge arasında bir benzerlik kurulmuştur.²⁰⁷ Hükümdara, “*Kut veren Tanrı*” hâkimiyeti ilahî bir kaynaktan verilmiştir. Hakanlar kutlu kişiler oldukları için onlara Tanrı tarafından kendisine devlet ve idare yetkisi bahşedilmiştir.²⁰⁸ Neredeyse bütün siyasetnâmelerde, toplum içerisindeki adaleti tesis edip zulmü kaldıracak kargaşayı giderecek bir yöneticinin bulunmasının âlemin nizamı için zorunlu görülmüştür. İnsanlar doğaları gereğince tarihin her döneminde toplu halde yaşamaya meyillidir ve bu toplu halde yaşamak belli bir düzenle mümkün olacaktır. Bu düzen fikri toplumun örgütlenmesini ve bu örgütlenme ise zamanla devlet anlayışını ortaya çıkarmıştır. Hâkimiyeti kimin ele alacağı ve nasıl kullanacağı örf adet ve gelenekler tarafından belirlenen belli düzende veya kanunlarla tespit edilebilmektedir.²⁰⁹ Aynı zamanda, iyi bir yönetimin izleri bu yönetimin temel aktörleri olarak görülen yöneticilerin iyi olmasında görülmektedir.²¹⁰ Siyasetnâmelerde, itaat zorunluğuna en temel nakil dayanak olarak Kur'an-ı Kerim'den Nisa Suresi elli dokuzuncu, “*Ey iman edenler Allah'a itaat ediniz. Resul'üne itaat ediniz, sizden olan ulülemre (emanet sahibi idarecilere) de...*” ayetini örnek verilmektedir.²¹¹ Allah'ın sultanlara itaat edenin sevap kazanacağını çiğneyenin ise cezalandırılacağını farzlar mesabesine koyan *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserin müellifine göre; Allah yüce hikmeti ve bol nimeti gereği mülkü sultanlara vererek geniş imkânlar sağlamıştır.²¹² Keykavus, hükümdarın Allah'ın kötülüğü ortamdan kaldırmak için bir vasıta olarak görmektedir.²¹³ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; insanlar doğrulukla yönetilmek için yöneticiye ihtiyaç duyar. Bu yönetici; Allah'ın hükümlerini bilen doğrulukla

²⁰⁷ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 339.

²⁰⁸ Mehmet Yetişgin-Toroshan Özdamar. (2016). “Türk Devlet Yönetme Geleneği: Osmanlı Devleti ve Azınlıklar” *OTAM*, C: 40, 169-170.

²⁰⁹ Süleyman Özbek. (2007). “Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi” *Sosyal Bilimler Dergisi*, C: IX, S: 2, 148.

²¹⁰ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 34.

²¹¹ Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 85; Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 93; Çavuş, *İslam ve Siyaset*, 74; Kur'an-ı Kerim: Nisa 4/59.

²¹² Anonim, *Tuhfetü'l Memlük*, 61.

²¹³ Keykavus, 2006, *Kabusnâme*, 31.

hükümlerini veren ve adil davranan biri olmalıdır. Müellif, konuyu zenginleştirmek için eserinde şu beyite yer vermektedir: “*Ey pâdişah! Güneşin yaktığı, sıkıntı verdiği, o kimselerin üstüne gölgeni atıp yay.*”²¹⁴ Hükümdarın Allah’ın gölgesi olmasını gerçek varlığa bağlayıp bunu hükümdarın özellikleri arasında gören müellif, eserinde konuyla alakalı bir şiire de yer vermektedir:

“*Ey sultan sana “Tanrı gölgesidir” dediler;*

Ey pâdişah sen Allah huyu ile huylan.

Yok, eğer sen Hakk’ın zıddına iş işlersen;

İşte o zaman şeytanın gölgesi olursun.”²¹⁵

Ahmed b. Hüsameddin Amasî’ye göre; halkın her birinin mutluluğu sultan ile mümkündür. Bu yüzden halk sultanı benimsemeli ve itaat etmelidir.²¹⁶ Tursun Bey, eserinde bu konu hakkında, “*Ben yeryüzünde hükümlerimi yerine getirecek bir halife yaratacağım*” hükmünü delil olarak göstererek her asır ve her zaman namı bir pâdişahın var olacağını vurgulamaktadır.²¹⁷ Müellife göre; pâdişahların tedbirleri olmazsa insanların hayatı olduğu gibi mükemmel kalmaz. Belki tamamen kötüleşir veya yok olur. Pâdişahların, şerefli vücudu his ve akılla malumdur. İnsanlar takdir edilen nimete şükür etmelidir.²¹⁸ İdrîs-i Bitlisî’ye göre; pâdişahıtan itaatten kaçan herkes şeytanın yükünü çekecektir.²¹⁹ Abdüsselam el-Amasî’ye göre; imamlık, hilafet de halkı idare etmek demektir. Aslında imam olmayı Hz. Peygamberin makamında oturmaya benzeten müellif, dini kuralların ve uygulamaların yürütülmesinde Müslümanların korunmasında ve güvenliğin tesisinde bütün insanlar idareciyi desteklemek ve benimsemek zorundadır. İnsanlar başlarına bir idareci tayin etmek ve sonra da ona uymak zorundadır. İdareci, mazlumları zalimlerden korur, zorbaları hırsızları ve yol kesicileri cezalandırır. Sınırları korur ve insanların bir arada yaşamasını sağlar.²²⁰ Müellif, imamın yani yöneticinin üç şekilde seçilebileceğini anlatmaktadır. Birincisi; önceki imamın karar ve tayini ile gerçekleşir. İkincisi; mevcut imam öldüğünde ileri gelenlerin toplanıp ortak bir kararla lideri seçmeleri ile gerçekleşir. Son

²¹⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 59.

²¹⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 85.

²¹⁶ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 351.

²¹⁷ Tursun Bey, *Fetih Babası Fatihin Tarihi (Tarih-i Ebü'l-Feth)*, 27.

²¹⁸ Tursun Bey. (2013). *Tursun Bey'in Kaleminden Cihan Fatihî*, çev. Aysel Aktaş, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 13.

²¹⁹ İdris-i Bitlisî, *Selim-Şah-nâme*, 209.

²²⁰ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 49.

olarak üçüncüsü ise başta olan kişinin ölümünden sonra görevi hak eden kimse asker gücüyle İslam ülkesi üzerinde zafer kazanıp başa geçmesi ile mümkündür.²²¹ Hasan Kâfi Akhisari, âlemin nizâmının sebebini açıklarken pâdişahlığın insanlığın idare ve kontrolündeki önemine değinmektedir.²²² İbrahim b. Muhammed'e göre; hiçbir grup ve hiçbir topluluk hâkimsiz ve idarecisiz istikrar ve devamlılığa kavuşamaz. Hâkimsiz ve yöneticisiz hiçbir memleket de düzene kavuşmaz.²²³ İbn-i Fîrûz'a göre; haksızlığa uğrayanların hakkının zorbalardan alınması, fakir ve yetimlerin evlendirilmesi, insanlar arasındaki çekişmelerin giderilmesi, sınırların korunması, vergilerin hakkıyla toplanıp gerekli yerlere harcamalar yapılması, suçluların cezalandırılması, askerlerin silahlarının temin edilmesi ve savaş ganimetlerinin korunması gibi mühim işlerin yapılması için adil ve güçlü bir yöneticiye ihtiyaç vardır. Bu işlerin yürütülmesinin vacip olduğu vurgulandığı için bir yönetici seçmenin zorunluluğu üzerinde durulmaktadır. Yönetici seçmenin aklen vacip olduğunu düşünen müellife göre, hadisler ve sahabelerin uygulamalarıyla da sabittir.²²⁴ Kemalpaşazade'ye göre bir memlekette bir idareci olmalıdır. Bu idareci adaletli, iyiliksever, affedici, hürmet sahibi ve saygılı olmalıdır.²²⁵ Kınalızâde'ye göre; geçimi imkânsız ve zulüm yapan insanlar pâdişah gelmeden bastırılamayacaktır. Anlatımlardan yola çıkarsak; yöneticinin varlığı adaletin var olması için mecburi görülmüş ve bütün eserlerde hükümdarlık her yönüyle inceleme konusu olmuştur.²²⁶ Müellif, iyi ve kötü inanış esaslar üzerine kurulmuş bulunan şehirleri anlattıktan sonra bu şehirlerin idarecisi ve bütün işlerin düzenleyici olarak gördüğü hükümdarların hangi yolları izlemeleri gerektiği üzerinde durmaktadır.²²⁷ Hükümdarların idare ettikleri şehirlerin iyi ve ahlâklı şehirler olması gerektiğine vurgu yapan müellif, Sultan Süleyman döneminden şu şekilde bahsetmektedir:

“Allah’a hamd olsun ki, bizim şehirlerimiz adaletli, dirayetli ve din yönü tam; dinin ve mülkün koruyucusu büyük pâdişah Sultan Süleyman Han’ın

²²¹ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 50-51.

²²² Yusuf Has Hâcib. (1996). *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Ahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 43-45.

²²³ Muhammed, *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme- Metin-Tercüme)*, 155.

²²⁴ Fîrûz *Gurretü'l-Beyza*, 27.

²²⁵ Uğur, *İbn-i Kemal*, 84.

²²⁶ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk -ı Alâî (Günüümüz Türkçesiyle)*, 472.

²²⁷ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 187.

*mübarek ve mesud elinde, değerli devlet adamlarının da gayret ve yardımları ile iyilik ve fazilet şehirleri olmuştur.”*²²⁸

2.1.2.2 Adil Olma

Adalet sözlükte, “*hak ve hukuka uyma, herkesin hakkını gözetme, doğruluktan ayrılmama, hakkaniyet*”, anlamına gelmektedir.²²⁹ Adalet, dirlik ve düzenliği sağlayan erdem, hukuk ilkesi ve dinî açıdan yasak olan şeylerden sakınarak doğru yolda olmaktır. Adalet, huzurlu ve istikrarlı bir toplumun temel dayanağıdır.²³⁰ Adalet, gizli ve açık her şeyini Allah’a göre işlemektir. Pâdişah, hükümeti hak ve adaletle yönetmelidir. Duygularıyla davranıp kimseye zulüm etmemeli yani adil olmalıdır.²³¹ Neredeyse incelediğimiz bütün siyasetnâmelerde yönetici adil, ihsanlarda bulunan, alçak gönüllü, kanaatkâr, Allah’a şükreden, doğru yolu bulan, terbiyeli ve ilahi kanunlara uyan kimse olmalı ve üzerine düşen görevi adaletli yerine getirip halkını mutlu etmelidir.²³² Osmanlı siyasi düşüncesinin temelinde, “*hükümdar-ordu-hazine-reaya*” ve bu konumdakilerin birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları üzerine kuruludur. Bu ilişkilerin kökü eski Hint siyasi felsefesine dayanmakta ve İslam siyasi düşüncesine ünlü Kelîle ve Dimne ile “*daire-i adliye*” terimi çerçevesinde etki etmektedir. Bu formülü XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî* isimli kitabında Aristo’ya atfen şöyle ifade etmektedir: “*Adalet dünyanın kurtuluşunu sağlar, dünya duvarı devlet olan bir bağdır. Devleti düzenleyen şeriattır, mal olmadan şariat korunamaz, askersiz hükümdar duruma hâkî olamaz, mal olmadan hükümdar asker toplayamaz, malı toplayacak olan halktır. Halkı pâdişaha kul eden ise adalettir.*”²³³ Adalet dairesinin dönüp dolaşıp geldiği yer yine adalettir. Zincirin bozulmasına sebebiyet veren diğer bütün bozulmalar adaletsizlik olarak kendini göstermektedir. Eserlerin ortak tespitlerine göre; hükümdarın kamuya yönelik görevleri, dilin korunması adaletin sağlanması güvenliğin temini yaygın refah ve şehirlerin imarı şeklinde genelleştirilebilmektedir. Devletin uzun ömürlü, huzurlu

²²⁸ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı* 176.

²²⁹ Kubbealtı Lugatı, “Adalet”, (Erişim 1 Şubat 2022).

²³⁰ Mustafa Kara. (2013). “Kur’an’da ‘Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:34, 139-140; Amâsî, Mir’âtü’l Mülûk, 233.

²³¹ Daye, *Mirsâdü’l-İbâd Mine’l-Mebdei İle’l-Me’âd*, 137; Hüseyin b. Hasan es-Semerkandî, *Letâifü’l-efkâr ve kâşifü’l-esrâr*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, no: 698), vr.20b, 22a, 24b, 26a, 28a-b, 30a, 33b, 37a, 39a-b, 41b, 42a-b, 46a, 52a, 53b, 54a, 59a.

²³² Attar, *Pendnâme*, 47; Sadi Şîrâzî. (2000). *Bostan*, çev. Yakub Kenan Necefzade, Bedir İstanbul: Yayınları, 198-200.

²³³ Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: tarihî Temeller ve Ana İlkeler”, 80.

ve başarılı bir yönetim isteniyorsa adalet olmazsa olmazdır. Siyasetnâmelerde adalet konusu anlatılırken tarihî olaylar, ayet, hadis ve geçmişte yaşanmış hikâyelerle konuya açıklık getirilmektedir. Örneğin; hükümdarların adaletli olması gerektiği hakkında siyasetnâmelerde Kur'an-ı Kerim'in Sad Suresi yirmi altıncı, “*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır*”²³⁴ ayeti sıkça karşımıza çıkmaktadır. Fudayl b. İyâz'ın, “*Eğer Allah katında mutlaka kabul edilecek bir tek duam olsaydı adil sultandan başkası için dua etmezdim, zira o kullarının kurtuluşu ve ülkelerin emniyetidir*” sözüne eserinde yer veren Amasi'ye göre, adil yönetici toplumun en temel dayanaklarından birisidir.²³⁵ Müellif, *Mira'tül Müluk* adlı eserinin birinci bölümünde, adaleti merkez konuma alarak hükümdarda bulunması gereken özellikleri anlatmaktadır. İkinci bölümde ise; adalet erdeminin faydası ve önemi üzerinde durmaktadır. Adaletin üstünlüğüne delil göstermek için Hz Resulullah'ın Enûşîrvân hakkında söylediği rivayet edilen, “*Ben adil bir hükümdar döneminde dünyaya geldim*” sözüne atıfta bulunmaktadır.²³⁶ Toplumsal yaşamda adaletin sağlanması için ilahi yasa, bilge insan ve türlü hainlikleri şart koşan müellife göre; adalet ancak akli yetkinliklerin kazanılmasıyla mümkündür.²³⁷ Pâdişahların, halkın halini değerlendirecek onlara karşı adaletli davranmayı bir ilke olarak benimsemelerini ve hükümdarlığın direğini adalet ve pâdişahın toplumun tüm kesimlerine eşit davranması gerekmektedir.²³⁸ İbn-i Fîrûz'a göre; pâdişah adil olmalıdır. ²³⁹ Ayrıca, pâdişahın ne kadar adaletli olması gerekiyorsa, diğer devlet erkânı da o kadar adaletli olmalıdır. Bu dünyada yapılan her adaletli iş ve şâlih amellerin ebedi hayatta da bir karşılığı olacaktır. Pâdişahların yapmakla emir olundukları şeyin adalet iyilik ve yakınlarla yardım etmek olduğunu ifade eden müellif, yasaklandıkları üç şeyin hayâsızlık, fenalık ve azgınlık olduğunu da sözlerine eklemektedir. Pâdişah eğer adaletten yüz çevirirse kendi tebaası da ona

²³⁴ Kübra Naç, “Âgehî'nin Fetih-Nâme-i Kal'a-i Sigetvar'ı (İnceleme-Tenkidli Metin)”, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013), 180; Kur'an-ı Kerim: Sad 38/26.

²³⁵ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 96.

²³⁶ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 407.

²³⁷ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 241.

²³⁸ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 355.

²³⁹ Fîrûz, *Gurretü'l Beyzâ*, 355.

yüz çevirecektir.²⁴⁰ Sultan Murad Han, sultanları ellerinde terazi tutan kişilere benzetmiştir. Böylece, bir hükümdarın adalet konusundaki rolünün ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.²⁴¹ Tursun Bey, hak ve insafın adaletten ibaret olduğunu ve hükmedenlerin sahip olması gereken nitelikleri hikmet, şecaat, iffet ve adalet olarak sıralamıştır.²⁴²

XIV. asır müelliflerinden Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; adalete saygı gösteren bir devlet, yöneticileri ve halkı kâfir bile olsa varlığını sürdürebilir; fakat adalete saygı göstermeyen, zulme göz yuman bir devlet, yöneticileri ve halkı Müslüman bile olsa, ayakta kalamaz.²⁴³ “*Adalet hükümdara ikiz kardeş gibidir*” anlayışını benimseyen müellif, hükümdarın adaleti terk ederse âlemin yıkılacağını ve bunun tek sorunlusunun da yine hükümdar olacağını konusunda uyarmakta ve yapılan her zulümün bir hesap günü olacağı hususunda uyarmaktadır.²⁴⁴ Müellif, pâdişahın tebaası ve askerî ile adaletli olması ve insaf etmesi gerektiğinin altını çizmektedir.²⁴⁵ Zalimleri zulümden fasıkları kötü ve haram işleri yapmaktan men etmelidir. Güçsüzlere arkalarında bulunduğunu bildirmeli, kuvvetlileri terbiye altına almalıdır. Bilginleri vakarlı ve üstün tutarak şariat bilgilerini öğrenmeleri için hırslandırmalıdır. Salih kimseleri üstün kutlu bilerek onları ibadet emniyet ve huzurda daha fazla teşvik etmelidir.²⁴⁶ İbrahim b Muhammed'e göre; adaletli olmak, iyilik yapmak ve iyi kullukta bulunmayı Allah'ın bir emridir.²⁴⁷ Müellif eserinde, Platon'un, “*Eşyanın devamlılığı adalet ile ve yok oluşu da zulüm ve cevr ile*” sözleriyle de konuyu pekiştirmektedir.²⁴⁸ Kadı Hüseyin b. Hasan'a göre; Allah fuhuş, uygun olmayan haller ve zalimliği yasaklarken adaleti, ihsanı akrabaya yardım etmeyi emretmektedir.²⁴⁹

Kınalızâde, pâdişahın adil olması gerektiği hakkında eserinde şu sözlere yer vermektedir:

²⁴⁰ Fîrûz, *Gurretü'l Beyzâ*, 31-33.

²⁴¹ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, 132.

²⁴² Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth (Fatih Babası Fatih'in tarihi)*, 24,25.

²⁴³ Cengiz Buyar-Mehmet Kıldıroğlu-Muratbek Kocobekov. (2016). *Türk Devlet Yönetim Geleneği*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 217-220.

²⁴⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 36

²⁴⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 91.

²⁴⁶ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 69.

²⁴⁷ İbrahim, *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Adâbü'l Hilafe ve Esbabu'l Hisafe (İnceleme-Metin -Tercüme)*, 177, Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 59.

²⁴⁸ İbrahim, *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Adâbü'l Hilafe ve Esbabu'l Hisafe (İnceleme-Metin -Tercüme)*, 179.

²⁴⁹ Kadı Hüseyin, *Letâifü'l Efkar*, 64.

“Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Cihana bir bağıdır dîvar-ı devlet
Devletin nâzımı şeriattır
Şeriata olamaz hiç hâris illa mülk
Mülk zapt eylemez illa leşker
Leşkeri cem’ idemez illa mal
Malı cem’ eyleyen râiyettir
Râiyeti kul ider pâdişah-ı âleme adl.”²⁵⁰

Müellife göre; birinci şart bütün yaratılmışları eşit tutmaktır. Çünkü yaratılmışlar âleme nispetle dört unsurdur. İnsan insana nispet edildiğinde unsurlar gibi eşit olmazsa mizacı doğru olmaz. Aynı şekilde fertler eşit tutulmazsa dünyanın da mizacı doğru ve uyumlu olmaz. İnsan bedeninin unsurlarını kalem sipahileri, kılıç sipahileri, meslek erbabı ve sanatkârları ve çiftçiler ve ekinciler olarak dört gruba ayırmaktadır. Bu topluluklardan birinin diğerine göre üstün gelmemesini savunan müellif aynı şekilde bu topluluklardan bazısı diğerinin işini yapmaya kalkışrsa da toplumda bozulma meydana geleceği konusunda uyarılmaktadır.²⁵¹ Türk yönetim ve siyaset anlayışında adalet kavramı ahlâk ile birlikte ele alınarak olgunlaştırıldığından müellif de adalet konusunda ki görüşlerini belirtirken temel vurguyu ahlâklı olma düşüncesi üzerine yapmaktadır.²⁵² Müellif, adaleti Hak Teâlâ’ya kulluk borcunu yerine getirme, insanlarla ve çevresiyle olan ilişkilerini ve geçmişlerin haklarını gözetme olarak üç kısma ayırmaktadır.²⁵³ İyilik ve yardımın da pâdişah tarafından eşit şekilde uygulanması gerektiğine vurgu yapan müellif, her şahsa hakkı olanı vermek ve bu hususta kusur edilmemesi gerektiğinin altını çizmektedir.²⁵⁴ Ahmedî’nin *İskendernâme*’sinde, Aristoteles İskender’e zulmü terk etmesini adaleti hâkim kılmasını söylemiştir.²⁵⁵ Abdüsselam el-Amasî’ye göre; adil hükümdarın âlim ve şâlih kişilerin nasihatlerini dinlemeli, kibir ve gazaptan uzak durmalı, halkına

²⁵⁰ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, haz: Ahmet Kahraman, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y, 282-283.

²⁵¹ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günüümüz Türkçesiyle)*, 446

²⁵² Alper Özmen. (2017). “Yönetim- Ahlâk İlişkisi Bağlamında Ahlâklı Yönetim Arayışı: Kınalızâde Âli Efendi’nin Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Türk İdare Dergisi*, S: 484, 257.

²⁵³ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk -ı Alâî (Günüümüz Türkçesiyle)*, 141.

²⁵⁴ Öztürk, *Kınalızâde Âli Çelebi’de Aile*, 91.

²⁵⁵ Ahmedî (2011). *İskendernâme*, Öyküleştiren: Mehmet Kanar, İstanbul: Say Yayınları, 16.

zulmetmemeli ve emri altındaki yöneticileri gözetmelidir.²⁵⁶ Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l Memluk* adlı esere göre; adalet devletin temeli ve siyasetin ana esası, fazileti en büyük siyaset ve en yüce erdemdir.²⁵⁷ Müellife göre; pâdişah insanlar arasında ayırım gözetmeksizin herkese adil, eşit ve merhametli davranmalıdır. Çünkü devlet ancak böyle ayakta duracaktır.²⁵⁸ “*Saltanat söz beşiğindeki uzun ömürlü çocuktur. Lalası himmet, annesi insaf, babası ise adalettir*” sözüyle saltanatı söz beşiğindeki uzun ömürlü çocuğa benzeten Pir Mehmet Za'îfî ise; adaleti baba figürünün üzerine oturtmaktadır.²⁵⁹ Gelibolulu Mustafa Âli adaletsiz iş dağılımını, “*Yandaşları olan soysuzları isteklerine uygun olan yüksek dereceli makamlara tayin ederler. Onlar, halka açıktan açığa düşmanlık eden melek yüzlü ve melek huylu rezil insanları her fırsatta kendi halinde insanlarla aynı kefeye koyarlar. Belki tecrübe ve birikim yönünden onları tercih ederler. İlm-i kıyafeden, yani yüzüne bakarak iç dünyası ile ilgili sonuç çıkarma yolunu terk edip, hata ve kusurlarına göz yumarak, uğursuz ve asık suratlıları, eşi benzeri olmayan kâmil insanlara tercih edip, hata ve kusurlar göz yumarak uğursuz ve asık suratlıları, eşi benzeri olman kâmil insanlara tercih edip, bu liyakatsiz insanları yüksek maaşlı kadrolara layık görürler*” diyerek eleştirmektedir. Müellife göre; hak etmeyen insanların göreve geldiklerinde kendi yakınlarını çevresinde toplaması toplumsal adaletin çöküşüne sebep olacaktır.²⁶⁰ “*Adalet etmek dindendir, ayrıca pâdişahın kuvvetindendir*” hadis-i şerifine eserinde yer veren Hasan Kâfi Akhisari de mülkün devamının ancak adalet ile sağlanabileceğini düşünmektedir. Müellif, eserinde pâdişahın adaletli olması ile ilgili Erdeşir Babek isimli sultanın sözlerine yer vermektedir: “*Bir pâdişah adaletten yüz çevirdiğinde, onun idaresindeki halk da ona itaatten yüz çevirirler.*” Bu sözlerden de anlaşılıyor ki; pâdişahlık ancak adaletli yönetim ile mümkündür.²⁶¹ XV. yüzyıl tarihçilerinden İbn-i Kemal, eserinde iyi bir yöneticide bulunması gereken nitelikleri Enuşirvan'ın sözleri ile anlatmaya çalışmıştır.²⁶² Osmanlı dönemi müelliflerden Tursun Bey, Sultan Bayezid'in saltanatı boyunca hakkın ve adaletin kılıcı olduğundan ve zulüm kendine boyun eğdirdiğinden

²⁵⁶ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 94-96.

²⁵⁷ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 87; Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 239.

²⁵⁸ Şîrâzî, *Nasihâtü'l Mülûk*, 53-57.

²⁵⁹ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 96.

²⁶⁰ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 55.

²⁶¹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 53-54.

²⁶² Öztürk, *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal, Selatin-Nâme*, 106-107.

bahsetmektedir.²⁶³ Lütfi Paşa, döneminin pâdişahları Sultan Selim Han'ı ve Sultan Süleyman Han'ı adaletli yöneticiler olarak tanımlamaktadır.²⁶⁴ Hoca Sadeddin Efendi'ye göre; Osmanlı pâdişahları genellikle iyi niyetleri temiz yaşantıları ile tanınmış, sertlik ve kötülüklerden uzak ve adaleti hakkı kollayan kişilerdir. Kendilerine adalet törelerini amel edinmişler ve huzur ve güven kurmak istemişlerdir. Osmanoğulları'nın ulaşmış oldukları yüce mertebeye ne kimse yükselebilmiş ne de bu devlete verilen güç başka bir devlete verilmiştir. Fethettikleri yerleri İslam ülkelerine dâhil edip, barış ve buraları adaletin geçeri olduğu bölgeler haline getirmişlerdir. Müellife göre; Ertuğrul Gazi ve Sungurtekin varlıklarını din yolunda harcamayı öngörmüşlerdir.²⁶⁵ Kâşifi *Gazanâme-i Rum* adlı eserinde, Sultan Mehmed'in sayesinde Rum tarafları ve her diyarın cennet gibi olduğunu ve cihanın emniyete kavuştuğunu anlatmaktadır.²⁶⁶ Seyyid Lokman ise; *Hünernâme* adlı eserinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın adaletine örnek verecek hikâyeler anlatmaktadır.²⁶⁷

Kemalpaşazâde eserinde, Yıldırım Bayezid'in adil bir pâdişah olduğunu şöyle anlatmaktadır:

“...Geçüp atası tahtına oturdu
Olan zulm ı il üstünden götürdi ²⁶⁸
Yürütdi ‘adlile dâdın cihâne
İşi ‘adl oldu halka câvidhâne
Şu resme mülkü Osman’ı kıldı âbâd
Şanasın oldu âlem yeni bünyâd
Gelüp tahta geçecek şâh-ı devran
Eder halk-ı cihâna dürlü ihsân
Üleştürdi şu denli halka genci
Bay oldu herkes kalmadı hergiz dilenci
İli içre şöyle kurdı ‘adl-ü dâd ı
Cihânda kalmadı hiç birinün adı...”²⁶⁹

²⁶³ Tursun Bey, *Tarih-i Ebû'l-Feth (Fetih Babası Fatihin tarihî)*, 26-27.

²⁶⁴ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 29.

²⁶⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 81.

²⁶⁶ Esmail, *Kâşif'inin Gazanâme-İ Rum Adlı Farsça Eseri Ve Türkçe 'ye Tercüme ve Tahlili*, 10-11.

²⁶⁷ Eroğlu, “Şehnameci Lokman'ın Hüner-nâme'si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük”, 136-138.

²⁶⁸ Necdet Öztürk. (2001). *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selatin-Nâme*, Ankara: TTK, 189.

Oruç Bey, Osman Gazi'nin Yenişehir'i adalet ve insafla zaptettiğini belirtmektedir.²⁷⁰ Ayrıca fesatlık eden kadılardan ne kadar kadı varsa Yenişehir'de bir eve koyup hapsedtirdiğini de sözlerine eklemektedir.²⁷¹ Âşıkpaşazâde, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'yı Tarakçı yenicesine gönderdiğinde o memleketteki herkes Orhan Gazinin adaletini işitmiş ve bu sebeple Hisarı anlaşılarak verdiğini ve alınan yerlerde adalet gösterdiklerini belirtmektedir.²⁷² Aynı şekilde, Osman Gazi'nin Yenişehir'e gelince kâfirlerin onunla uğraştığını fakat sonunda hepsinin ülkesini zapt edip, orayı adalet ve iyilikle mamur ettiğini anlatmaktadır.²⁷³ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Ali-i Osman* adlı eserinde Sultan Selim'in, "ümmü'l-kıyas" denen yerde bir köşk yaptırıp, halka adaletle davrandığını belirtmektedir.²⁷⁴ İdrîs-i Bitlisî eserinde Selim Han için, iyi niyetli ve cesur diye bahsetmektedir.²⁷⁵ Matrakçı Nasuh, Sultan Selim'in adaleti konusunda, Rumeli'ye geçtiği zaman orada adaletin gölgesinde halkın durumunun iyi olduğundan, haksızlık ve zorbalığın ise tamamen ortadan kalktığından bahsetmektedir.²⁷⁶ Müellif, Sultan Selim'e Teke ili verildiğinde çok uzun süre halkının onun adaleti altında huzurlu yaşadığını da sözlerine eklemektedir.²⁷⁷ İdrîs-i Bitlisî, Sultan Mehmed dönemi zamanında hiç kimsenin rüyasında bile tefrika ve perişanlık görmediğini, hiç kimsenin zulüm veya adaletsizlikten yakınmadığını ve adaleti dünyadaki bütün herkese dokunduğundan bahsetmektedir.²⁷⁸ Şükrullâh ise Orhan Bey'in adaletini bizlere şöyle anlatmaktadır:

“... Çünkü Hak, Orhanı etdi pâdişâh

Oldu ol din ehline peşte penâh

Oldu ‘âli câvidân âyât-ı din

Oldu zahir ta ebed ayat-ı din

²⁶⁹ Necdet Öztürk, *age*, 190.

²⁷⁰ Oruç Bey. (2016). *Oruç Bey Tarihi*, haz: Hüseyin Nihan Atsız, Ankara: Ötüken Yayınları, 31.

²⁷¹ Oruç Bey, *age*, 53.

²⁷² Âşıkpaşazâde. (1970). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz: Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 52.

²⁷³ Âşıkpaşazâde, *age*, 34.

²⁷⁴ Kayhan Atik. (2001). *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Âli-i Osman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 125.

²⁷⁵ İdris-i Bitlisî, *Selim-Şah-nâme*, 139.

²⁷⁶ Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, 88.

²⁷⁷ Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, 94.

²⁷⁸ İdrîs-i Bitlisî. (2013). *Heşt Behişt VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, haz: Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 34.

Munsif idi Orhan-ü dâdger
Unudıldı-anun ile ‘adl-i Ömer
Kanda kim “Osmaniler” adl-i ola
Orada adl-i Ömer nişe-anıla?
Mescidi mihrâb bünyâd eyledi
Bunca dârı hayr âbâd eyledi
Her yere kim berbidi ol bir çeri
Yıkıban yakdılar oda kâfiri...”²⁷⁹

2.1.2.3 Âlim ve Bilgin Kimselerin Sözlerini Dinlemeli

Siyasetnâmeler, ilmin önemini, pâdişahların da ilme giden yolda âlimlerin, salihlerin ve dua ehlinin kalplerini kazanması ve onları kendine çekmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Pâdişah, mutlaka onların dualarından, görüşlerinden, tedbirlerinden faydalanmalı ve onların sözlerine herkesten daha fazla önem vermelidir.²⁸⁰ Örneğin; Kadı Hüseyin B. Hasan, ilmin faziletini büyük ve kadrini yüce görmektedir. Ona göre; ilim gerçeklerin bilgisine ve yaratıcının rızasına ulaşmaya vesiledir. Aklın kullanımıyla ulaşılabilecek olan en faziletli ve en üstün neticeler ve akılla ulaşılan ayrıntılı bilginin en değerlisi ve en iyisi ilimdir. İlim, ilim sahibi olanı asla yok etmez, muhtaç duruma düşürmez ve mertebesi alçaltmaz. *Neşri Tarihî*’nde, Orhan Gazi’nin ilim ehlini ve hafızları sevdiğini ve onlara ulufe tayin ettiği anlatılmaktadır. Hatta kimseden bir şey almasınlar diye kadılarına ulufe tayin ettiği, âlimlerin ve fakihlerin onun zamanında refah olduğu da anlatılmaktadır. Burada Orhan Gazi’nin ilim ehlini sevdiği ve saydığı anlaşılmaktadır.²⁸¹ Kınalızâde *Tezkiretü’ş-Şuara* eserinde, Sultan Beyazıt’ın Belgrad’ı aldığını ve uğurlu dönemlerinde bilginlerin ve şairlerin her birine nice hediye ve bağışta bulunup, onurlarını yükselttiğini kendisinin de bilgin ve ölçülü söz söyleme yetisi olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde Şehzade Sultan Mustafa’nın bilgin şairlerle düşüp kalktığı için ölçülü söz söyleme yetisi olduğunu da sözlerine eklemiştir.²⁸² *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*’nde, Sultan Mehmed Han Gazi’nin oğullarına sünnet düğünü yaptığını ve düğüne ilk olarak ulemayı daha sonra

²⁷⁹ Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Bey Tarihi, Ahmedî: Dasitan ve Tevârih-i Mülûk-ı Âli-i Osman- Şükrullâh: Behçetü’t Tevârih)*, 141.

²⁸⁰ Akhisari, *Usulü’l-hikem Fî Nizami’l-Âlem*, 62.

²⁸¹ Neşri, *Neşri Tarihî II*, 92.

²⁸² Kınalızâde Ali Çelebi, (1981). *Tezkiretü’ş-Şuara*, İbrahim Kutluk (Dü.), C:2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 26-27.

fukara tayfasını son olarak beyleri davet ettiği anlatılmaktadır.²⁸³ Buradan da Sultan Mehmed Han'ın ilim adamlarına verdiği hürmet ve öncelik açıkça görülmektedir. Benzer şekilde, Kanunî Sultan Süleyman'ın, tarih yazımının hem politik hem de kültürel anlamda yararlarının farkında olduğu ve dönemin yazarlarını da teşvik edip kendi döneminin kayda geçirilmesine özen gösterdiğinden bu sebeple, kendi imgesinin de yaratılması konusunda ciddi bir çaba harcadığı ve ilme olan saygısı vurgulanmaktadır.²⁸⁴

Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; pâdişah âlim ve bilginleri kendinden uzaklaştırmamalı ve herhangi bir konuda yardıma ihtiyacı olduklarında onlara yardım etmelidir.²⁸⁵ Kadı Hüseyin b. Hasan, pâdişahın mertebelerine göre komutanlara âlimlere ve insanların saygısına layık olan dindarlara yardımda bulunmaları hususunda uyarmaktadır.²⁸⁶ İbn-i Fîrûz'a göre; pâdişahlar âlimlerin tarikat şeyhleri gibi Allah'a yakın olanların sohbetlerini can kulağıyla dinlemeli ve sürekli ilimle uğraşmalıdırlar.²⁸⁷ Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; ulemanın tam olarak yükselmesi ve saygı gösterilmesi gerekmektedir.²⁸⁸ Padişahın çevresinde sürekli alim ve fazıl kişilerin bulunması gerektiğini ve bu kişilerin padişahın görür gözü, yürür ayağı ve tutan eli mesabesinde daima ona yardımcı olmaları gerektiğini belirtmektedir.²⁸⁹ İbrahim b. Muhammed konuyla ilgili, Hz. Peygamber'in, "*Âlimin abide üstünlüğü, benim sizden en basitinize olan üstünlüğüm gibidir*" sözlerine eserinde yer vermektedir.²⁹⁰ Müellif, böylelikle âlimlerin üstünlüğünü nakli delillerle temellendirmektedir. Benzer düşünceler taşıyan Şîrâzî ilim ehlini koruyup gözetilmesini, din bilginlerine saygılı davranılmasının ve hürmet edilmesinin önemini vurgulamaktadır.²⁹¹ Abdüsselam el-Amasî'ye göre; ülke ve saltanat yönetmek isteyen kişi âlim, ulemaya sevgi ve saygı gösteren, yanlarında bulunmaya özen gösteren, âlimlerin kıymetli sözlerini

²⁸³ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihî*, 154.

²⁸⁴ Christine Woodhead. (1995). *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, Edited by Metin Kunt-Christine Woodhead, New York: Longman, 164-190.

²⁸⁵ Za'îff, *Gülşen-i Mülûk*, 36.

²⁸⁶ Kadı Hüseyin, *Letâîfü'l Efkâr*, 62.

²⁸⁷ Fîrûz, *Gurretü'l-Beyza*, 34.

²⁸⁸ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 101.

²⁸⁹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nasihatü's-Selatin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 311, v.7a-7b.

²⁹⁰ İbrahim, *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Adâbü'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 194-195.

²⁹¹ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 35.

ve nasihatlerini dinleyen biri olmalıdır.²⁹² Ahmed b. Hüsameddin Amasî'ye göre; pâdişahlar ulemaya saygı göstermeli ve onların öğütlerini dinlemelidir. Ancak burada kastedilen âlimler ilminin gereğini yerine getiren öğüt verirken makam ve mevki sahibi olmak gibi dünyevi bir amaç gütmeyen kimselerdir.²⁹³

2.1.2.4 Cömert Olmalı ve İsraftan Kaçınmalı

İslam kültüründe ve Türk kültüründe cömertlik önemli huylardan biri olarak görülmüş ve hükümdarlar tebaasını memnun etmek için sık sık ziyafetler vermişlerdir.²⁹⁴ Bu da onların ne denli cömert olduğunu göstermektedir. Hükümdarların halka ihsanları da bu bağlamda eserlerde örnek gösterilmektedir. Örneğin; Âli, Sultan III. Murad'ın ulemayı ve şuarâyı himaye ettiğini her fırsatta dile getirirken,²⁹⁵ Selânikî ise 1593'te Sultan Bayezid Han köşkü tamamlandığında Sultan III. Murad'ın, "*Fukarâ vü gurabâya in'âm ve ihsanlar eyleyüp mâl-ı ferâvân*" eylediğini²⁹⁶ anlatmaktadır. Yöneticide bulunması gereken ve yönetimin temel esaslarından birisi olarak kabul edilen ²⁹⁷ cömertlik, ahlâkın en üstün, en yüce ve en değerli özelliklerinden kabul edildiği için hükümdarlar en cömert olması gereken insanlar olarak görülmektedir. Cömertlik, hükümdarların devletin hazinesini israf etmemesi şartıyla övdüğü özelliklerindendir.²⁹⁸ Hükümdarın malını koruyup ordusunu sıkıntıya düşürmediği sürece cömertliğin yararlı olduğu düşünülmektedir.²⁹⁹ Büyüklük ve pâdişahlık cömertlikle yücelir ve dünyada cömertlikten daha iyi hiçbir iş yoktur. Bu nedenle cömert olmak her zaman yöneticide istenen özelliklerin arasında yer almaktadır.³⁰⁰ Örneğin; İdrîs-i Bitlisî eserinde, konuyla alakalı şöyle demektedir: "*Mal bağışla, azalmasından korkma, her ne verirsən onun bir'e karşılığının, onu- nu Allah'tan bulursun.*"³⁰¹ Kınalızâde, cömertliği hem din hem akıl nazarında en güzel huylardan olup mal

²⁹² Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 96.

²⁹³ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 417.

²⁹⁴ İbrahim Kafesoglu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, 256.

²⁹⁵ Gelibolulu Mustafa Âli. (1997). *Kitâbü't Târih-i Kühü'l Ahbâr*, neşreden: Ahmet Uğur, v.d, C: II, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 244.

²⁹⁶ Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*, neşreden: Mehmet İpşirli, C: I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 320.

²⁹⁷ Said Havva Külliyyatı. (1990). *İslam'da Yönetim ve Yönetici*, çev. A. Eminoğlu, İstanbul: Petek, Yayınları, 41.

²⁹⁸ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 171.

²⁹⁹ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 84.

³⁰⁰ Nizamü'l-Mülk. (1981). *Siyasetnâme*, çev. N. Bayburtluğil, İstanbul: Dergâh Yayınları, 186-200.

³⁰¹ Tavokkoli, "*İdrîs-i Bitlisî'nin Kânun-i Şehinşâhîsi'nin Tenkidli Neşri ve Türkçe 'ye Tercümesi*", 53.

verip ittifak ederek gereken miktarı uygun yere harcaması olarak tanımlamaktadır. Müellife göre; cömertliğin altında yer alan kerem, diğerkâmlık, af, mürüvvet, asalet, paylaşım, bağışlama ve feragat olarak erdem çeşitleri sekiz tanedir.³⁰² Cömertlik, layık olana ihtiyacı olduğu kadar vermektir. Bu hudut aşıldığı zaman ifrata yönelmiş ve itidali bozmuş olur.³⁰³ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; pâdişahların bir zavallı, ihtiyaç sahibi, dertli biri zulme uğrarsa onun bu haline çare olması ve huzuruna çıkmaya hak kazananları dinlemesi gerektiği anlatılmaktadır.³⁰⁴ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; din pâdişahları ellerindeki şariat anahtarı ile Yüce Allah'ın cömertlik, lütuf ve kahır sıfatlarını gösteren en büyük tılsım olan görünüş ve güzellik hazinesinin kilidini açmışlardır.³⁰⁵ Bedri Dilşâd'a göre, hükümdar cömert ve kerem sahibi olmalıdır.³⁰⁶

Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserde ahlâkın en yüce özelliklerinden biri olarak cömertlik sayılmaktadır. Bir hükümdar kendisini şanlı mevkiye çıkaran Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve cömert olması gereken en yüce kişidir.³⁰⁷ Keykâvus b. İskender, kaleme aldığı *Kabusnâme*'nde bir hükümdarın kendinden aşağı olan kimselere merhametli, yavuz, civanmert ve vefakâr olması gerektiği konusuna değinmiştir. Müellife göre; bir hükümdarın beyliği adil, heybetli, meşru olmayan işlerden uzak, aceleciliği olmayan, her işin kolayını gözleyen ve gerçekçi olmalıdır.³⁰⁸ II. Mehmed dönemi müelliflerinden Tursun Bey adl, sehâ, hilm ve hikmeti bir hükümdarda bulunması gereken dört erdem olarak sıraladıktan sonra sofrasının her zaman açık olması gerektiğini belirtmektedir.³⁰⁹ Hasan Kâfi Akhisari'ye göre; pâdişah olanın eli açık olmalıdır.³¹⁰ İdrîs-i Bitlisî'ye göre, pâdişahlar kendi nefislerine ve halkına karşı cömert olmalıdır. Nefsine düşkün sultanın ayıplanacağı hususunda müellif pâdişahlara uyarılarda bulunmaktadır.³¹¹ Pâdişahların cömert olmaları öğütlenirken aynı zamanda israftan kaçınmaları gerektiği üzerinde de önemle

³⁰² Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 95.

³⁰³ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 279.

³⁰⁴ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 37.

³⁰⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 61-62.

³⁰⁶ Ceyhan, "Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si", 35.

³⁰⁷ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 91-92.

³⁰⁸ Keykâvus, *Kabusnâme*, 224-228.

³⁰⁹ Tursun Bey, 2013, *Tarih-i Ebü'l-Feth (Fetih Babası Fatihin tarihî)*, 20-28.

³¹⁰ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizamü'l-Âlem*, 63.

³¹¹ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Siyasetnâmelerinde Reaya Hukuku", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi: II. Kitap*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, t.y, 91-101.

durulmuştur. Örneğin; hazinesiz pâdişahı sermayesiz tacire benzeten Gelibolulu Mustafa Âli, beytü'lmalın israf edilmemesi ve hazinenin olur olmaz yerlere harcanmaması gerektiğini vurgulamaktadır.³¹² Eserinin birçok yerinde yöneticinin cömert olmasının öneminden bahseden Keykavus ise; eserinin son sayfalarına doğru geleceğin yöneticisi olarak gördüğü oğlu Gilan Şah'a, "*Sana illaki cömert ol diyemem ama en azından cimri olma*" şeklinde öğütte bulunmaktadır.³¹³ *Hırz'ül-Mülûk* adlı eserin müellifi de savurganlıktan kaçınılması ve hazinenin boşa harcanmaması gerektiği hususunda nasihatler vermiştir. ³¹⁴ Hasan Kâfi Akhisari dünyanın âlimlerin ilmiyle, pâdişahların adaletiyle, salihlerin dualarıyla ve cömertlerin ihsanıyla ayakta duracağını ifade etmektedir.³¹⁵ Müellife göre; insanı ilim, hilm, iyi fiiller ve cömertlik olarak bu dört şey yükseltir.³¹⁶ Şükrullâh, Osmanlı pâdişahlarından Orhan Gazi'nin herkese karşı eli açık biri ve Süleyman Paşa'nın da yiğit, cömert ve anlayışlı biri olduğundan bahsetmektedir.³¹⁷

2.1.2.5 Tedbirli ve Sabırlı Olma

Acelecî davranmak kötü sonuçlar doğuracağından dolayı yöneticilerin temkinli davranmaları, kendi tecrübelerinden faydalanmaları ve sabırlı olmaları gerekmektedir. Hükümdara yakışan şey, bir şeyleri duyup şüphelendiği zaman yalanı gerçekten ayırınca kadar acelecî davranmamalıdır. Çünkü acelecî davranmak güçlülerin değil zayıfların işidir. Suç kanıtlanıp sabitlenene dek beklemelidir.³¹⁸ İncelediğimiz eserlerde de pâdişahların her zaman tedbirli, sonunu düşünen ve musibetlere karşı sabırlı olması beklenmektedir. Örneğin, bir kişi suç işlediğinde hemen cezalandırılmamalı ve o şahıs dinlenmelidir.³¹⁹ Pâdişahların hiçbir zaman düşmanı küçük görmemesi gerekmektedir. Bu husus devlet istikbali için oldukça önemlidir.³²⁰ Kemalpaşazâde eserinde Sultan Selim'in tedbirli bir pâdişah olduğunu, "*Sultan Selim Şah, gerçi tertib-i sinde diğer karındaşlarından kiçidi, emmâ darb-ı şimşirde ve hüsn-i tedbirde cümlesine*

³¹² Âli, *Nushatü's-Selatin*, 113.

³¹³ Keykâvus, 2020, *Kabusnâme*, 235.

³¹⁴ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk* 151.

³¹⁵ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 63.

³¹⁶ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 65.

³¹⁷ Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Bey Tarihi, Ahmed: Dasitan ve Tevarih-i Mülûk-ı Âli-i Osman, Şükrullâh: Behçetü't Tevarih)*, 208.

³¹⁸ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 88.

³¹⁹ Kadı Hüseyin, *Letâifü'l Efkar*, 382; Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth (Fetih Babası Fatih'in Tarihi*, 27.

³²⁰ Attar, *Pendnâme*, 49.

galibdi. Her ne yerde bir nâmdâr dilâver var ise anun hizmetine talibdi” sözleri ile bizlere anlatmaktadır.³²¹ İdrîs-i Bitlisî *Selim-Şah-nâme*’sinde, tedbirin gerekli olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Mülk, şahın tedbirine muhtaçtır. Onun tedbiri güçlü olursa zafere ulaşır.

Dinle devlet şu ikisiyle üstün olur. Şahın tedbiri ve kulun kılıcı...

Görüşle tedbir şahtan olursa mülk ve din iyi korunmuş olur.”³²²

Müellif, bir beyitle tedbirli olma konusunu pekiştirmektedir: “Bahtı açık olan herkesin önce düşünüp sonra iş yapması gerekir.”³²³ “Gücün yettiği kadar sabret ve tahammül kıl; sana güç verenin adı hâlim ve sabırdır” diyen Şeyhoğlu Mustafa, sabrın pâdişahlarda bulunması gereken bir özellik olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.³²⁴ Müellif, aynı zamanda düşmana karşı tedbirli olmanın önemini de vurgulamaktadır. Ona göre; insan ilk tedbir olarak düşmanlık ateşine yanmamak için düşman kazanmamaya çalışılmalıdır. Çünkü düşman kazanmak çok tehlikeli ve insanın basına çok belalar getirebilir. Kendisinden kuvvetli düşmanın kahrından korunmak isteyen ona karşı şiddet göstermekten kaçınılmalıdır.³²⁵ “Kime rıftan bir nasip verilmiş ise ona dünya ve âhiretteki nasibi verilmiş demektir” hadis-i şerifine eserinde yer veren Kadı Hüseyin B. Hasan’a göre; yapılacak tüm işlerde aceleyi terk edip dikkatli hareket edilmelidir.³²⁶

Kasım b. Seyyid el-Ankaravî’ye göre; pâdişah tek bir kişinin sözüne göre hareket etmemeli ve aslını araştırmalıdır.³²⁷ Sultan Murad Han, oğlu Fatih Sultan Mehmed’e verdiği nasihatlerde bir şeyin devamlı olarak kaba kuvvet, kılıç, kahramanlık ve ezici güç zoruyla meydana gelmesi ile akıl, tedbir, sabır, ileri görüşlülük, imtihan ve yorucu tecrübeler sonucunda meydana gelmesi arasındaki farklılıkları detaylıca anlatmaktadır.³²⁸ Pir Mehmet Zai’fi’ye göre; pâdişahlar devlet sırlarını kimseyle paylaşmamalı ve oldukça dikkatli davranmalıdır.³²⁹

Hız. Ali’nin, “Sabır, zaferin atıdır” sözü başta olmak üzere sabır ile ilgili birçok özdeyişe eserinde yer veren Hasan Kâfi Akhisari, sabırlı olmayı pâdişahın

³²¹ Uğur, *İbn-i Kemal*, .88.

³²² İdris-i Bitlisî, *Selim-Şah-nâme*, 95.

³²³ İdris-i Bitlisî, *Selim-Şah-nâme*, 297.

³²⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* 74.

³²⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 92-93.

³²⁶ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l Efkâr*, 350.

³²⁷ Ankaravî, *Enisü'l Celis*, 42.

³²⁸ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler*, 113.

³²⁹ Za’ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 39.

en önemli yeteneklerinden biri olarak görmektedir.³³⁰ Aynı zamanda müellif, vakitsiz savaşa girmenin, gururun, düşmanı az ve hor görmenin, yapılacak işlerin sonunu düşünmemenin ve ihmalin hezimete sebep olacağını belirtmektedir.³³¹ Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l Müluk* adlı eserde hükümdarların bir vezir, komutan veya dostlarından birine karşı tutumlarını değiştirdiklerinde niyetlerini fark etmemeleri hususunda dikkatli olmalarını istemektedir.³³² Müellif, burada temkinli olma konusunda hükümdarları uyarmaktadır. Acele etmek ve korku içinde olmak insanların sürekli sıkıntılı olmasına yol açacaktır.³³³ Bedri Dilşâd'a göre; hükümdar aceleci davranmadan, ağır ve temkinli hareket etmelidir.³³⁴ Abdüsselam el-Amâsî'ye göre; sabırda ferah ve mutluluk, doğru iş görme umudu, yardım görme umudu, güzellik ve peygamberlere uymak gibi sabırlı olmanın beş faydası vardır.³³⁵ Abdüsselâm el-Amâsî gibi düşünen Necmeddin Daye'ye göre; sadece yöneticilerin değil aynı zamanda vezirlerin de halka merhametli ve sabırlı davranmaları gereklidir.³³⁶ Keykavus *Kabusnâme* adlı eserinde oğluna düşmanı olsa bile kimseden korkmaması ve kayırmaması gerektiği konusunda uyarmıştır. Müellif, oğluna hiçbir zaman düşmanından emin olmaması ve hiçbir düşmanıya gönülden dostluk etmemesi, tedbirli olmasını ve son olarak düşman edinmekten sakınması gerektiğini nasihat etmektedir.³³⁷ Bunun yanı sıra oğluna yapacağı her işte sabırlı olması gerektiğini de nasihat etmektedir.³³⁸ İdrîs-i Bitlisî'ye göre; sultan her zaman uyanık ve sezen bir gözle bakması lazımdır.³³⁹ Kemalpaşazâde'ye göre, iyi bir yönetici, güzel silah kullanabilmeli ve tedbir sahibi olmalıdır. Kınalızâde'ye göre; her zaman insanoğlunun sabretmesi ve hadiseleri tahammülle göğüslemesi gerekmektedir. Devlet başkanlarının ve hükümdarların daha da sabırlı ve tahammül sahibi olmaları gerekmektedir. Çünkü onların bir işte acele etmeleri ve buna karşı tahammülsüz davranmaları millet ve memlekete zillet, din ve devlete hâlel arz olmasına sebep olacaktır.³⁴⁰

³³⁰ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 83-84.

³³¹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 97.

³³² Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 100-101.

³³³ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 86.

³³⁴ Ceyhan, "Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si", 35.

³³⁵ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 129-130.

³³⁶ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 120.

³³⁷ Keykâvus, *Kabusnâme*, 143-145.

³³⁸ Keykavus, *Kabusnâme*, 149.

³³⁹ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 99.

³⁴⁰ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 201.

2.1.2.6 Akıllı ve Kararlı Olma

Sözlükte kararlı olmak, “*Bir husus hakkında kesin karar vermiş olan*”, “*Aynı tarzda devam eden, bir karar üzere olan, düzenli, dengeli, istikrarlı*” anlamına gelmektedir.³⁴¹ Hükümdarların doğru bir siyaset ile devletin devamlılığını sağlayabilmek ve görevlerini tamamıyla yerine getirebilmek için akıllı, bilgili, zeki, hünerli, fesatlık çıkarmaya çalışanlardan ve devlete zarar vermek isteyenlerden endişe etmeyecek kadar akıllı olmalıdır.³⁴² Müellifler, bilgi sahibi olmayan kişinin mülkü muhafaza etmesinin mümkün olmadığı kanısındadır.³⁴³ Yöneticilerin kararlı olmasının gerekliliğini ısrarla vurgulayan Şeyhoğlu Mustafa’ya göre, yöneticiler halkın işini görmede, yükünü hafifletmede ve güven içinde tutmakta kararlı olmalıdır.³⁴⁴ Müellif, gerçek hükümdarların akıllı, kutlu ve Allah’tan vergili kimseler olduğunu sözlerine eklemektedir.³⁴⁵ Pâdişahların akıllı olması gerektiği ve aklının onun mutlak veziri olduğunu eserinde bir şiirle bizlere aktarmaktadır:

“*Gönül pâdişahdır, akıl da onun mutlak veziridir;*

Zaten vezir olmazsa pâdişah iş yapamaz”³⁴⁶

Görülüyor ki; yönetici olacak kişilerin zeki olması gerekmektedir. Pir Mehmet Zai’fi’ye göre; padişah bir konuda buyruk verdikten sonra hükmünde gerek kalem çizgisi gerekse af yazısı olsun kararlı olmak gerekmektedir. Her ne kadar yanlışta kararlı olmak; doğruluktan sapmak ve kesin hataya gitmek demek olsa bile böyle olmalıdır. Çünkü nefse sabit kalma alışkanlığı vermek, kararlı olmak, her doğrudan daha doğrudur.³⁴⁷ Bedri Dilşâd’ın *Murâdnâme* adlı eserinde, insan için bilhassa bir ülkenin başında olan kişi için bilgisizlikten daha ayıp bir şey yoktur. Buna delil olarak; Hz. Peygamber’in, “*Cehaletten daha şiddetli fakirlik ve akıldan daha faydalı mal yoktur*” sözüne eserinde yer vermektedir.³⁴⁸ Ahmet b. Hüsameddin Amasî’ye göre; hükümdar olmanın asalet, gayelik, sağlam görüşlü, tam bir azim sahibi, sabırlı, zenginlik asalet, kendilerine doğru yardımcı bulma gibi yedi vasfı vardır. Pâdişahlar, halkın halini değerlendirmeli ve adaletli

³⁴¹ Kubbealtı Lugati, “Kararlı”(Erişim 22 Mart 2022).

³⁴² Şîrâzî, *Nasihâtü'l Mülûk*, 81.

³⁴³ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd* 145.

³⁴⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 95.

³⁴⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 104.

³⁴⁶ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 114.

³⁴⁷ Dinçer, *Bilgi ve Hikmet Sahiplerinden Yönetim Dersleri*, 372.

³⁴⁸ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd ‘ın Muradname’si*”, 69.

davranma ilkelerini edinmelidir.³⁴⁹ Ameli felsefe türünün kısmen mirasçısı olan müellif, Platon'un "*Bir işe girdiğinde o işi tam bir kavrayış ve uyanıklık ile al*" şeklinde öğrencisi Aristo'ya verdiği nasihate eserinde yer vermiştir.³⁵⁰ Müellife göre; din ve akıl ayrılmaz kavramlar olsa da akıl bir adım daha önde olan bir kavramdır.³⁵¹ Kınalızâde'ye göre, zihin zekâsı ve akıl sefası yaratılışın aslıdır ve bu Allah'ın kişiye verdiği bir lütuftur. Azim ve kararlılık hükümdar ve yönetici olan kimse için elzemdir. Çünkü onlar önemsiz bir iş için değil önemli bir iş için hareket ederler. Azim ve sebat ancak kararlılık ve ihtiyatla makul olur. Kararsız azim, ihtiyatsız sebat, yersiz inat ve dik başlılık kibirdir.³⁵² Müellife göre; hüküm ve idare sahibi olan bir kimsenin bir işe karar verdikten ve bu hususta bütün çalışmaları yaptıktan sonra bundan vazgeçmemelidir. Çünkü devlet başkanının kararı birçok kimseyi ilgilendirdiğinden olası bir kargaşalığın önü alınmayabilir.³⁵³

Kasım b. Seydî el-Hafız Ankaravî'ye göre; pâdişahlar kâmil ve akıl sahibi olmalıdır. Yoksa herkesin sözüyle iş yapılırsa ülke karışır. Yapılacak her işin gerçekliği iyice bilinmeden o iş yapılmamalıdır.³⁵⁴ Sultan Murad Han, oğluna akıllı olmanın önemini vurgulayan nasihatlerde bulunmuştur: "*İnsanoğlunun her birinde başkalarıyla çeşitli münasebetler kurmaya yarayan normal bir akıl bulunmalıdır. İşte bu akıl bütün saadet ve mutluluğun tükenmez kaynağıdır.*"³⁵⁵ Her ayrı durumun içyüzünü düşünmek, kendi hakikî gerçeğine yaklaşmak gerekir. Durum böyle olunca, akli başında olan herhangi bir kişinin yapacağı şudur: Her cins varlığın olayın aslını ve teferruatını birbirinden kolaylıkla ayır edip bunlara, doğru ve aslına uygun bir şekilde baka bilinmelidir. Herhangi bir şeyin, devamlı olarak kaba kuvvet, kılıç, kahramanlık ve ezici güç zoruyla meydana gelmesiyle, akıl, tedbir, sabır, ileri görüşlülük, imtihan ve yorucu tecrübeler sonucu, dilediğimiz şekilde meydana gelmesi arasında büyük farklılıklar vardır." ³⁵⁶

İbrahim b. Muhammed'e göre; ilim ve edep, makam kazanmakta önemli iki unsur olmakla birlikte bu unsurlar yönetici olmak için pâdişah soyundan olmak

³⁴⁹ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 355.

³⁵⁰ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 473.

³⁵¹ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 269.

³⁵² Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 432.

³⁵³ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, 197.

³⁵⁴ Ankaravî, *Enisü'l Celis*, 37.

³⁵⁵ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, 89.

³⁵⁶ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, 92.

şartı ile birleşirse fevkalade bir yönetimi ortaya çıkaracaktır.³⁵⁷ Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserde, akıllı olma konusunda bir efendinin oğluna vermiş olduğu nasihatler aktarılmaktadır: “*Ey oğlum, gerek din gerekse dünya işlerinde hedefin asla en büyük gayenin altında olmasın. Akıllı kimse, kendisi için, ancak şu iki konumdan birisine razı olur: Ya dünyalık elde etmede en büyük hedefe sahip olma ya da dünyayı terk etme hususunda en büyük hedefe sahip olma.*”³⁵⁸ Pâdişahların, kendilerine akıllı ve her işi ıslah edici vezirler seçmesi gerektiğini söyleyen Hasan Kâfi Akhisari, aynı zamanda Keyhüsrev, Erdeşir Babek ve Sultan Reşit’in gibi eski hükümdarların akıl sahibi olduklarını vurgulayarak yöneticide aklın önemine işaret etmektedir.³⁵⁹ Âdemoğullarını dört sınıfa ayırarak inceleyen ve her bir sınıf ehlinin kendilerine özel işlerinde kararlı olmaları gerektiğini vurgulayan müellif, ancak bu şekilde devlet yönetiminin düzenli bir şekilde yürüyeceğini düşünmektedir.³⁶⁰ Keykâvus b. İskender’in kaleme aldığı *Kabusnâme* adlı eserinde hükümdarın, hünersiz kişileri dost edinmemesi, bilgili, zeki³⁶¹ ve hüner sahibi olmalıdır. “*Bütün hünerler içinde söz söylemekten daha iyi hüner yoktur*” diyen müellife göre; insanın içindeki özelliklerden birincisi fikir, ikincisi öğrenmek ve öğrendiğini akılda tutmak, üçüncüsü hayal etmek, dördüncüsü gönülde iyiyi ve kötüyü ayırt etmek ve son olarak beşincisi gönülde sözü doğru birleştirip söylemektir.³⁶² Kemalpaşazâde’ye göre ise; idareci kiminle harp ve kiminle de sulh yapacağını iyi bilmeli ve her daim akıllı hareket etmelidir.³⁶³

2.1.3 Hükümdarda Bulunması Gereken Ahlâki Özellikler

2.1.3.1 Şükür Sahibi ve Dindar Olma

Devlet görevlilerine verilen dini tavsiyeleri içeren bir öğüt kitapçığı³⁶⁴ ve karakter bakımından ahlâki eserler kategorisinde yer alan siyasetnâmelerde yapılan yönetici tasvirlerinin hemen hemen hepsinde yöneticilerin şükür sahibi ve

³⁵⁷ İbrahim, *Devlet ve Siyaset Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 200.

³⁵⁸ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 95.

³⁵⁹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 86-97.

³⁶⁰ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 49.

³⁶¹ Keykâvus, *Kabusnâme*, C:I, 143-146.

³⁶² Keykâvus, *Kabusnâme*, C:I, 106-107.

³⁶³ Uğur, *İbn-i Kemal*, 88.

³⁶⁴ B. Lewis. (1988). “The Political Language of Islam”, Chicago: *The University of Chicago Press*, 100.

dindar olması istenen bir özelliktir.³⁶⁵ Eğer, devlet başkanı namazını vaktinde gözetmezse ve yasaklanmış işlerle meşgul olursa³⁶⁶ devletin onun elinde uzun süre kalamayacağını altı çizilmektedir.³⁶⁷ İncelemeye tabi tuttuğumuz bütün eserlerde hükümdarların dini koruyup onu yaşaması ve yaşatması en önemli görevlerinden biri olarak görülmüştür. Hükmetme yetkisi kimin elindeyse ilim ve kudretin onda olacağı düşünüldüğü için pâdişahın, dine ve halka daha fazla fayda sağlaması gerekmektedir.³⁶⁸ Örneğin; Şükrî-i Bitlisî, *Selim-Nâme* adlı eserinde ferman sahibi olan Sultan Selim Şah'ın büyüklük tahtından ve tacından amacının dini ve şeriatı korumak olduğunu anlatmaktadır.³⁶⁹ Muhiddin Cemalî'nin, *Tevarih-i Ali-i Osman* adlı eserinde Sultan Selim'in Kudüs'te akşam namazını Mescid-i Aksa'da yatsı namazını ise Kubbe-i Sahra'da kıldığını bizlere anlatarak dindar bir pâdişah olduğunun altını çizmektedir.³⁷⁰ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid* adlı eserinde Sultan Bayezid hakkında şu ifadeler yer vermektedir: “Diğer şehzadeler kendi çıkarlarına olan işler için çaba gösterip, görünürdeki vesilelere dayanarak sonuç elde etme ve ortadaki sebepleri kullanarak kazanç sağlama girişimlerinde bulundular.”³⁷¹ Bostan Çelebi'ye göre; Sultan Süleyman tahta çıktığı ilk yılda babası Sultan Selim'in mezarının olduğu yere cami ve türbe yapılmasını emretmiş ve bunu, “Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, imar eder” ayeti ile teyit etmiştir.³⁷²

İdris-i Bitlisî'ye göre; Fatih Sultan Mehmed, hakka bağlanıp Allah'ın rızasını kible edinmiştir. Kader ve kaza okuna huzur dolu göğsünü kalkan etmiştir. Allah'ın ilgi ve yardımını kendisine sığınak ve konak etmiştir.³⁷³ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; Osmanlı ülkesine sultan olmanın şükürü, burada yaşayan halkın haklarını koruyup onların mallarına ve mülklerine göz dikmemesidir. Köle veya hür olanların sultanı olmanın şükürü, onların yaptıkları hizmetlerinin karşılıksız bırakmamasıdır. Hazinelere ve definelere sahip olmanın şükürü, fakir halka sadaka vermektir. Ayrıca, sultanın emri altında çalışanlara bahşişlerini

³⁶⁵ Levend, “Siyasetnâmeler”, 171.

³⁶⁶ Şîrâzî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 47.

³⁶⁷ Şîrâzî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 61.

³⁶⁸ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd* 136.

³⁶⁹ İdris-i Bitlisî, *Selim-Nâme*, 148

³⁷⁰ Adaloğlu, “*Muhiddin Cemalî'nin Tevarih-i Âli-i Osman'ı*”, 122.

³⁷¹ Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, 85.

³⁷² Bostan Çelebi, *Gazavat-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya no: 3317, v. 13b; Kur'an-ı Kerim, Tevbe Suresi, 18.

³⁷³ İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt IV Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, 117.

vermesi ve kendisinden önceki pâdişahların yaptığı hayırlı işleri devam ettirmeleri gerekmektedir. Pâdişahlar sağlıklı oldukları ve her türlü nimet için şükretmesini bilmelidir.³⁷⁴ İnsan yüce Allah’a temiz bir iman, dürüst bir güven hali içinde olmalı ve her durumda yüce kudrete tevekkül etmeli diyen müellif, şükür sahibi olmanın önemini her fırsatta dile getirmektedir.³⁷⁵ Sultan Murad Han oğlu Fatih Sultan Mehmed’e Allah’tan gelen bütün karışıklıklara boyun eğmesi ve dinine bağlı olması gerektiği hakkında nasihat vermektedir.³⁷⁶ Aynı zamanda oğluna her daim şükür sahibi olması gerektiğini şu şekilde nasihat etmektedir: “*Ben şahsen kendim, onların durumlarına düşüp aldanmadığım için çoğu kez yüce Allah’a şükürlerde bulunurum. Ben, yine, her durumun birbirinden çok farklı şartlarına da gereği gibi uymaya çalışırım.*”³⁷⁷ Dindar olmayı yöneticinin olmazsa olmaz özelliklerinden sayan Şeyhoğlu Mustafa’ya göre; kişi nefsinin şeriatın hükmüne mahkûm ettiği zaman ülkesinde gerçek pâdişahdır.³⁷⁸ Memlekete imam olarak tayin edilecek kişinin dindar olmasının gerekliliğine önem atfeden Abdüsselâm el-Amasî’ye göre; yöneticiler takva sahibi olmalıdır.³⁷⁹ “*Devlet ve din anne karnında bir batında yer alan ikizler gibidir*” uyarınca dinin koruyucusunun sultan olduğunu savunan İbrahim b. Muhammed’e göre; yönetici olacak kişi mutlaka din bilgisine hâkim ve onun savunucusu olan biri olmalıdır.³⁸⁰ Kınalızâde’ye göre; Allah’ın emir ve yasaklarını, Allah Resul’ünün sözlerini sureta beşer tabiatına muhalif bile olsa, kalp rızası ile kabul etmek tevekküldür. Yani bu, insanın gücü dışındaki ilahi takdire bağlı olmayan işlerle ilgili güçlükleri ortadan kaldırdıktan sonra neticeyi Allah’a havale ederek O’na sığınmak ve güvenmektir. Müellif, tevekkülü Cenab-ı Hakk’ın inayetine itimat etmek üzere olmak, her hal ve durumda Allah’tan başkasını yardımcı olmaktan uzak tutup, yalnız O’nu yardımcı bilmek ve her işte Hakk’ın rızasından ayrılmamak olarak üç mertebeye ayırmaktadır. Müellife göre; ibadet bizi sonsuz kerem hazinesinden lütuf ile yarattıktan sonra açık ve gizli sayısız nimetleri, sayısız ihsanları önümüze serpen, vücut mülkümüzü mamur kılan Yüce Rabbimize itaat ve O’nun dinine

³⁷⁴ Za’îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 33.

³⁷⁵ Za’îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 80.

³⁷⁶ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler*, 90.

³⁷⁷ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler*, 93.

³⁷⁸ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 92.

³⁷⁹ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ (Siyaset Ahlâkı)*, 54.

³⁸⁰ İbrahim, *Devlet ve Siyaset Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 139.

hizmet etmekte gayretli olmaktır. Kınalızâde, takvayı edebi azaba sebep olan şirk ve küfürden sakınmak, saadete vesile olan ilahi emir ve farzları işleyip yerine getirmek ve kalbi meşgul eden işlerin hepsini ve dünyayı kalpten silip süpürüp tamamen Hak Teâlâ'nın muhabbetine yönelmek olarak üç mertebeye ayırmıştır.³⁸¹ Sadece yöneticiler değil diğer devlet erkânının da takva sahibi ve dindar olması gerektiği eserlerde vurgulanmaktadır. Örneğin; Lütü Paşa, sadrazam olanlara uygun olanın, bu makama geldikten sonra sükût ve takva olduğunu belirtmektedir.³⁸² Yönetim kademesinde görev alacak kişilerin de iman eksikliğinin olmaması ve özellikle pâdişahların vezir olarak seçeceği kişilerde dine bağlılığı ilk ölçütlerinden biri olarak düşünmesi gerektiğini vurgulan Pir Mehmet Zaif'i de dine bağlı olmayan şahısların yerine getirdiği görevlerden asla emin olunamayacağı kanısındadır.³⁸³ Dindarlığı daha çok namaz kılmak ile özdeşleştiren Hasan Kâfi Akhisari'ye göre; yöneticinin dindar olması, askerlerine ve yardımcılarına takva ile namaz üzere olmalarını emretmeleri ondan beklenen hareketlerdendir.³⁸⁴ Keykâvus, oğlu Gilan Şah'a, Tanrı'nın birliğini bilirse ancak inanç yolunun sağlam olacağını³⁸⁵ ve tevhit gerçeğini bilmesi gerektiği konusunda öğütler vermektedir.³⁸⁶ Müellif, ibadetlerini yerine getirmesi hususunda oğlunu uyarmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki; devlet başında olan yöneticiler şükür sahibi, ibadetlerini yerine getiren ve dinine bağlı kimseler olmalıdır. Ona göre; Tanrı'nın buyruğundan kaçınılmamalı ki halkta kendisinin buyruğundan kaçmasın. Çünkü bir kul kullukla meşgul olmazsa ululuğu tamah etmiş olur.³⁸⁷ Tursun Bey'e göre; pâdişahların veya makam sahibi kişilerin ellerindeki gücü kötüye kullanmalarını engellemek için ölümlü olduklarını hatırlatmanın öneminden bahsetmektedir. Dolayısıyla Tursun Bey'in de dünyanın geçici bir mülk ve ebedi yurdun ahiret olduğunu sultana hatırlatması bu amaca hizmet etmektedir.³⁸⁸ Müellifi belli olmayan *Tuhfetü's-Selatin* adlı eserin yedinci bölümünde:

“*Ey fena küyige ‘azim çün tevekkül boldı rast*

³⁸¹ Kınalızâde Ali Efendi, “*Ahlâk*” *Ahlâk-ı Alâî*, haz: Hüseyin Algül, İstanbul: 1001 Temel Eser, t.y, 119.

³⁸² Lütü Paşa, *Asafnâme*, 34.

³⁸³ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 70.

³⁸⁴ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 91.

³⁸⁵ Keykâvus, *Kabusnâme*, C:I, 79.

³⁸⁶ Keykâvus, *Kabusnâme*, C:I, 81.

³⁸⁷ Keykâvus, *Kabusnâme*, C:I, 87-88.

³⁸⁸ Tursun Bey, 1977, *Tarih-i Ebû'l Feth*, 30.

Her niçe bu yol mahuf olsa kadem ur la-tehaf

Fakr yolıda diseng fariğ ü azade baray

Kir tevekkül bile vü vehmini ber-bad itkil

Tevekkül eyle vü kir ‘ışk yolıga ey şeyh

Ki min kılurda bu ‘azm istihare eylemedim”³⁸⁹ sözleri ile müellif tevekkül

sahibi olmanın faydası ve gerekliliğini anlatmaktadır.

“Birevge müselleme tarik-i taşavvuf

Ki zatıda mevcud ünesdür tehallîf

Tasavvuf imes rind ü takva vü ta’at

Ki anda riya yol tapar bi-tevakkuf

İrür mabz-ı takva velikin riyasız

Ubüdiyyet-i şarf u ‘ayn-ı telattuf” sözleri ile de tasavvuf yoluna giren insanların kötü şeyler yapmayacağı ve kötülüklerin onlardan uzak olacağını anlatmaktadır.³⁹⁰ Böylelikle aslında müellif, pâdişahların tevekkül sahibi ve tasavvuf yolunda gitmesinin önemini altını çizmektedir. Bedri Dilşad’a göre; kişi gün doğmadan uyanıp kalkmayı adet edinmeli ki, sabah namazını kılması mümkün olsun. *“Gün doğmadan kalkmayanın, sabahın sünnetini ve farzını kaçıranın ahirette ne olacağını Allah bilir ama dünyada rızkının dar olacağı tecrübeyle sabittir”* diyen müellife göre; en iyisi, pâdişahın sabahleyin gün doğmadan kalkıp namazını kıldıktan sonra devlet işleriyle meşgul olmalıdır.³⁹¹

2.1.3.2 Merhametli, İyiliksever Olma

Arapça bir kelime olan merhamet, *“herhangi bir canlının acısını, kederini, mutsuzluğunu yüreğinde hissedip üzüntü duyma ve ona karşı yardım hisleriyle dolma, acıma”* anlamına gelmektedir. İyiliksever kelimesi ise; *“hayırsever”* anlamına gelmektedir.³⁹² Pâdişahlar hem dostuna hem de düşmanına iyilikle davranmalıdır. Böylelikle, dostun sevgi ve muhabbetini arttıracığı gibi aynı zamanda düşmanın kin ve öfkesini de azaltacaktır.³⁹³ İncelediğimiz birçok eserde, hükümdarların merhametli olması, alçakgönüllü davranması, cömert, yiğit ve mert tabiatlı olması gerektiğinin altı her zaman çizilmektedir. Örneğin; Hoca Sadeddin, *Tac-üt Tevarih* adlı eserinde, Osmanogulları’nın uyrukları altında olanları

³⁸⁹ Bayar, “*Tuhfetü’s-Selatin (Metin-İndeks-İnceleme)*”, 14.

³⁹⁰ Bayar, “*Tuhfetü’s-Selatin (Metin-İndeks-İnceleme)*”, 14.

³⁹¹ Ceyhan, “*Bedri Dilşad ‘ın Muradname’si*”, 52.

³⁹² Kubbealtı, Lugati, “Merhamet”, (Erişim 15 Şubat 2022).

³⁹³ Şîrâzî, *Nasihatü’l Mülûk*, 52.

koruduklarını, halka yardımı esirgemedikleri için güvenleri altına alınan bütün ülkeleri baştanbaşa onardıklarını ve zaferler kazandıklarını anlatmaktadır.³⁹⁴ Ayrıca eserde, İznik fethedildikten sonra eskiden kalma kiliselerin mescit haline getirildiği, orada kalanlar veya yolcular için imaretler yaptırılarak kimsesizlere yiyecek sağlandığı belirtilmiştir. Osmanlı pâdişahlarının ülkesini ve gücünü yükseltmedeki amacının din ve millete kuvvet kazandırmak olduğunun altı çizilmektedir. Müellif, eserin çoğu yerinde pâdişahlardan “*adaletli pâdişah*” olarak bahsetmektedir.³⁹⁵ Selanik’i, Sultan III. Murad’ın fakir ve ulemaya sadaka ve hediyeler verdiğini, dul ve yetimlere sayısız sadaka verdiğini belirterek ne kadar merhametli bir pâdişah olduğunu belirtmektedir.³⁹⁶ *Haydar Paşa Ruznamesi*’nde, 1 Ocak 1517 Perşembe günü Sultan Selim’in Kudüs’ü ziyaret ettiği, oradaki fakirlere sadakalar dağıttığı ve birçok hayır yaptığı anlatılmaktadır. Burada, Sultan Selim’in merhametli ve iyiliksever biri olduğunun altı çizilmektedir.³⁹⁷ *Oruç Bey Tarihi*’nde, Çimnik kalesi Osmanlılar tarafından fethedildiğinde o yörenin kâfirlerini incitmeyip gönüllerini aldıkları anlatılmaktadır.³⁹⁸ *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*’nde, Osman Gazi’nin üç öğün yemek pişirip yoksullara dağıttığı, çıplakların sırtına elbise giydirdiği ve dul kadınlara daima iş gücü sadakası verdiğini belirtilmektedir. Yine aynı eserde, Sultan Mehmed’in yoksullar için Bursa’da büyük bir imarethane, bir büyük medrese yaptırdığı ve her yıl Mekke ve Medine yoksullarına çok mal gönderdiği anlatılmaktadır. Ayrıca, kendi memleketini ziyarete gittikten sonra o civarın fakirlerine sadaka verdiğini bunun yanı sıra her yıl Kudüs, Mekke ve Medine yoksullarına 3500 flori verdiğini anlatılmaktadır. Müellif, pâdişahın Ankara bölgesindeki Balıkhisar köylerini Mekke yoksullarına verdiğini, bulunduğu şehirlerde her yıl 1000 floriyi kendi eliyle seyitlere paylaştırdığı ve Cuma sadakalarını ölünceye kadar vermeye devam ettiğini anlatmaktadır.³⁹⁹ Lütü Paşa’nın *Tevarih-i Ali Osman* eserinde, Sultan Süleyman ve Sultan Selim’in merhametli ve hayırsever olduğu hakkında şu şekilde bahsedilmektedir: “*Sultan*

³⁹⁴ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 15.

³⁹⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, 119.

³⁹⁶ Mehmet İpşirli. (1999). *Tarih-i Selanik'i*, C:1, Ankara: TTK, 102; Mehmet İpşirli, *Tarih-i Selanik'i*, C: II, Ankara: TTK, 708-709.

³⁹⁷ Haydar Çelebi. (1973). *Haydar Çelebi Ruznamesi*, haz: Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 196.

³⁹⁸ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, 37; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, 56.

³⁹⁹ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, 197-198.

Süleyman Bağdat'taki mezar-ı şerifleri ziyaret edip fakirlere sadaka ve ihsanlarda bulundu."⁴⁰⁰ *Nişancı Tarihi*'nde, Sultan Mehmed'in birçok cami, medrese, hanlar ve hamamlar inşa ettiğinden, fakirlere her yıl bin sikke altın sadaka verdiğinden ve Mekke ve Medine'deki ihtiyaç sahiplerine her yıl üç bin altın verdiğinden bahsetmektedir.⁴⁰¹ Matrakçı Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid* adlı eserinde Sultan Selim'in ihtiyaç sahiplerini sağlığa kavuşturmakta herkese umut dağıtan şefkatli bir kalbi olduğunu belirtmektedir.⁴⁰² Muhiddin Cemalî'nin *Tevarih-i Ali-i Osman* adlı eserinde, Süleyman Paşa'nın Rumeli'yi fethettiği ve oradaki kâfirleri incitmeden onlara istimalet verip hem hatunlarını hem de oğlanlarının gönüllerini hoş tuttuğu anlatılmaktadır.⁴⁰³ *Neşri Tarihi*'nde ise; Osman Gazi'nin yanında bulunan gazilere evler buyurduğunu ve Yenişehir'i mamur edip çevresindekilere makamlar verdiği anlatılmaktadır.⁴⁰⁴ Seyyid Lokman'ın, Sultan Süleyman'ın, kendisine ait değerli bir yakut parçasını kıran hizmetliyi teselli ettiği⁴⁰⁵, çok değer verdiği nadide nar fidanlarını koparan acemi oğlanını affettiği⁴⁰⁶ ve sofrasına tuz yerine şeker koyan kilercinin cezalandırılmasını isteyen nedimleri engellediği⁴⁰⁷, hadiseleri anlatması onun merhametli bir hükümdar olduğunu göstermektedir.

Tursun Bey'e göre; pâdişahlar makamına uygun gerektiği gibi iş buyurursa ve ihsanlarını bol bol verirse hikmetin kendisi olmuş olur. Kötülük eden birinin affını kabul edip güzel muamele ederse de bu en güzel faziletlerden biri demektir. Müellif, Sultan Beyazıd'ı örnek vererek saltanatı boyunca hakkın ve adaletin kılıcı olduğunu, zulüm ve batılı kendine boyun eğdirdiğini, ulu ihsan ve keramet sahibi olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸ Hayır işini ertelemeyi kötülükte acele etmeye benzeten⁴⁰⁹ İdrîs-i Bitlisî, "*Düşmanın latifelerle boynunu bağla. Bu kement kılıç ile kesilmez*" ifadesiyle pâdişahın merhametli davranması gerektiğini

⁴⁰⁰ Atik, *Lütfî Paşa ve Tevarih-i Âli-i Osman*, 125.

⁴⁰¹ Mehmet Yastı, "Nişancı Mehmet Paşa-Tevarih-i Âli-i Osman 1b-120a Metin-Dil Özellikleri-Sözlük", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015), 104.

⁴⁰² Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, 76-77.

⁴⁰³ Adalıoğlu, "Muhiddin Cemalî'nin Tevarih-i Âli-i Osman'ı", 13.

⁴⁰⁴ Mehmet Neşri. (1984). *Neşri Tarihi II*, haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 59.

⁴⁰⁵ Eroğlu, "Şehnameci Lokman'ın Hüner-nâme'si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük", 299-303.

⁴⁰⁶ Eroğlu, "Şehnameci Lokman'ın Hüner-nâme'si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük", 303-306.

⁴⁰⁷ Eroğlu, "Şehnameci Lokman'ın Hüner-nâme'si: (C:II- 1-154. Varak) İnceleme-Metin Sözlük", 309-311.

⁴⁰⁸ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth (Fetih Babası Fatih'in tarihî)*, 26-27.

⁴⁰⁹ İdris-i Bitlisî, *Selim-Şah-nâme*, 203.

vurgulamaktadır.⁴¹⁰ Güzel ahlâkı Allah'ın rahmetinden bir yular olarak nitelendiren Abdüsselâm el-Amâsî de pâdişahlar ve emirlerin halka karşı davranışlarında güzel ahlâklı ve merhametli olmaları gerektiğini söylemektedir.⁴¹¹ Müellife göre; bol şevkat ve merhamet Hak Teâlâ'nın kullarına, Peygamberlerin ümmetlerine, ata ve ananın evlatlarına, pâdişahın ve emirlerin halkına rahmet ve şefkati olmak üzere dört kişide bulunmaktadır.⁴¹² Memleketinde en çok neye sevinirsin sorusuna “*Bana iyilik edene iyilik etmek*” diyen İskender'in sözlerine eserinde yer veren müellife göre; sultan ve emirler halka iyilik ve fakirlere yardım etmelidir.⁴¹³ Pir Mehmet Za'îfî'ye göre; bir hükümdar halkın içindeki fakiri, fukarayı, garibi yine halkın birilerinden sorarak haberdar olarak onlara iyilik yapmalıdır.⁴¹⁴ Şeyhoğlu Mustafa ise; merhamet konusunda eserinde bir beyite yer vermektedir.

*“Ey hükümdar emrin altındakilere merhamet etmek istersen,
Onların dertlerini yalnız sen dinle ve başkalarına havale etme
Eğer doğru ve eğri arasında bocalamamak istiyorsan,
Karşısına çık, bizzat gör ve başkasından haber alma.”*⁴¹⁵

Hayırseverliğin önemini de pekiştirmek isteyen müellif, eserinde şu şiire yer vermektedir:

*“Bir pâdişah bu iki kutluluğa hayra gayret edip,
Kötülükleri bırakmak sayesinde ulaşır.
Ey dünya pâdişahı! Sende gayret edip hayr yap;
İnsanın elinden tutan yaptığı hayırlar ve iyilikleridir.
Kimin gönlü ve canı doğru ise o dünyayı ele geçirmiştir;
Fakat dünya onu asla tutamamıştır.”*⁴¹⁶

Müellife göre; hükümdar fakirlere ve çoluk çocuk sahibi kimselere sadakalarından ve yiyeceklerinden verip yardım elini uzatmalıdır. Eğer, sarayına ihtiyaç sahibi yoksul ve mazlum gelirse onları mahrum göndermemelidir. Bütün ihtiyaçlarını karşılamayı kabul etmeli ve onlarla meşgul olup ilgilenmelidir. Bir

⁴¹⁰ Tavokkoli, “İdrîs-i Bitlisî'nin Kânun-i Şehinşâhî'nin Tenkidli Neşri ve Türkçe 'ye Tercümesi”, 55.

⁴¹¹ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 69-70.

⁴¹² Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 94.

⁴¹³ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 103-104.

⁴¹⁴ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 27.

⁴¹⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 65.

⁴¹⁶ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 92.

hükümdar, fakirin sevinmesi ve dua etmesi ile yüceleceğini ganimet bilmelidir.⁴¹⁷ Keykavus ise; geleceğin yöneticisi olarak gördüğü oğlu Gilan Şah'a, Allah'ın yarattıklarına karşı merhametli olmasını fakat merhamet etmeyenlere merhamet etmemesini öğütlemiştir.⁴¹⁸ Şirâzi'ye göre; yöneticiler dostuna da düşmanına da iyilik etmelidir ki bu sayede dostlarının sevgileri artsın, düşmanlarının ise düşmanlığı azalsın.⁴¹⁹ Devlet yönetiminde en fazla uyulması gereken erdemi halka iyilikte bulunmak olan gören Ahmed b. Hüsameddin Amâsî de mümkün mertebe mal ve zenginliklerin gerekli olan miktardan daha fazlasını ihtiyaç sahibi olan halka verilmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir.⁴²⁰ Devlet erkânı da pâdişah gibi merhametli ve iyiliksever olmalıdır ki yönetim baki kalabilsin. Bu düşüncüyü benimseyen ve vezir olmanın şartını nesep şartı dışında halifeliğin şartlarıyla aynı olması gerektiğini düşünen İbrahim b. Muhammed, “*Şanı yüce Allah bir emirin iyiliğini dilediğinde ona iyi, doğru sözlü ve iyiliksever bir vezir nasip eder*” hadis-i şerifine eserinde yer vermektedir.⁴²¹ Dünyanın sonunun fani olduğunu ve iyiliksever insanların dünyada ve ahirette mutlaka karşılıklarını bulacaklarını söyleyen Lütî Paşa, yöneticilerin iyiliksever olmaları gerektiği mesajını vermektedir.⁴²² Sultanların yüce kapılarının gelen giden herkese açık olması gerektiğini söyleyen Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; sultanlar her fırsatta devlet görevlilerinin gönlünü almalı ve onlara iyilikte bulunmalıdır.⁴²³ İhsanı olmayan yöneticinin yardımcısı olamayacağını düşünen Hasan Kâfi Akhisari'ye göre; pâdişahın halka in'âm ve ihsanda bulunması gerekir. Zira halk ona ancak dünyevi bir amaçla yani in'âm ve ihsanına nail olma ümidiyle tabi olup uyarlar.⁴²⁴ İbn-i Fîrûz'a göre; pâdişahlar vakitlerinin çoğunu halkın faydasına olan işleri yapmakla geçirmeli ve ihtiyaç sahiplerini kapılarından kovmamalıdır. Pâdişah memleketin bozulmaması için gayret etmeli ve insanları zalimlerin eline bırakmamalıdır.

⁴¹⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 133.

⁴¹⁸ Keykavus, 2020, *Kabusnâme*, 229.

⁴¹⁹ A. Hatip. (2018). “Nasihatü'l Mülûk, Mütercimın Önsözü”, Şırnak Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 494.

⁴²⁰ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 369.

⁴²¹ İbrahim, *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 71-172.

⁴²² Lütî Paşa, *Asafnâme*, 33.

⁴²³ Âli, *Nushatü's Selatin*, 116-117.

⁴²⁴ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 63.

Bunun yanı sıra, halkın durumunu sürekli kontrol etmeli ve Müslümanlar'ın haklarına saygı göstermelidir.⁴²⁵

2.1.3.3 Heva ve Nefis Sahibi Olmama

Bir sultan, memleket meselelerinden gafil bir şekilde şarap ve eğlence meclisine oturursa, memleket işlerini kâtiplere tevdi ederse ve onlarda kendi menfaatleri için halkın işlerini bir kenara atarsa devlet payidar olmaz tam aksine harabeye dönüşür.⁴²⁶ Heves ve heva, yöneticiyi Allah'a karşı gelme, şirke düşme ve Allah'ın gazabına uğrama gibi olumsuz sonuçlara götürecektir.⁴²⁷ Hükümdarların, itibarı ve geçici dünya hevesleri için sözünde durmaması vefasızlığın en büyüğü olarak görülmüştür.⁴²⁸ İncelediğimiz eserlerin çoğunda hükümdarların heva ve nefis sahibi olmamaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Hükümdarlar yaptıkları her işin sonucu olarak mükâfatlandırılacağını bilmelidir. Nefislerine çok fazla düşkün olurlarsa devleti tam manasıyla yönetemeyeceklerdir. Bu nedenle alkol içmeye, çok gülmeye, oyun oynamaya çok fazla zaman ayrılmamalı ve saltanatını en güzel şekilde devam ettirilmelidir. Ahmet b. Hüsameddin Amasî'ye göre; psikolojide insan nefsinin birbirinden farklı olan üç kuvvesi vardır ki bu kuvvelerin etkinliği oranınca ve iradenin de ortaklığı ile farklı eylemler ortaya çıkmaktadır. Birinci kuvve, düşünme kuvvesidir. Düşünme ve ayırım yapabilme becerisinin ve işlerin hakikatini görebilme arzusunun kaynağı ve ilkesi bu kuvvedir. İkinci kuvve, öfke gücüdür. Korkulu işlere kalkışmanın başkalarına hükmetmek, onlara üstün gelmek, mevki sahibi olmak isteğinin kaynağı ve ilkesidir. Üçüncü kuvve ise; şehvet kuvvesidir. Bu kuvve, gıda talebi, yemek içmek, çiftleşmekten alınan lezzetin kaynağı ve ilkesidir. Nefsin erdemleri bu kuvvetlerle ortaya çıkmaktadır. İlim erdemi bu erdemle uyum sağlayarak hikmete kavuşur. Bunun sonucunda yumuşak huyluluk erdemi ortaya çıkar ve bu erdeme sürekli uyulmasıyla da cesarete ulaşılır.⁴²⁹

Ahmedî'ye göre, pâdişah iffetli ve şehvet düşkünü olmamalıdır.⁴³⁰ Pir Mehmet Zai'î'ye göre; hükümdarlar halk arasında ayıplanmış ve kınanmış olduğundan ve devlet işlerinde yanlışlık olabileceğinden sarhoşluktan uzak

⁴²⁵ Fîrûz, *Gurretü'l-Beyza*, 337.

⁴²⁶ Şîrâzî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 75.

⁴²⁷ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 136-139.

⁴²⁸ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 359.

⁴²⁹ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 211-213

⁴³⁰ Ahmedî, 2011, *İskendernâme*, 20,

durmalıdır. Hükümdarlar milletin başında sağlam durmalıdır.⁴³¹ İnsanın kendine yaptığı en büyük zararın nefis olduğunu dile getiren Şükrullâh, nefsin insanın en büyük düşmanı olduğunu ve düşmanın hiçbir zaman kişinin iyiliğini istemediğinin altını çizmektedir.⁴³² İbrahim b. Muhammed, *Adâbü'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe* adlı eserinde, konuyla alakalı Eflatun'un sözlerine yer vermektedir:

“Her kim kendi nefesine sahipse, başkalarının nefesine de sahip olabilir.”

*“Kötü ile oturup kalkma; farkında olmadan huyun ondaki kötülüğü kapar.”*⁴³³

Bedri Dilşâd'a göre; eğer hükümdar hakkın sözüne aykırı gitmez, kendi heva ve hevesine göre hareket etmezse âlemde bunca insana hükmetmek üzere Allah'ın halifesi olur.⁴³⁴ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; pâdişah her yaptığını Allah'ın emrine göre yapmalıdır.⁴³⁵ Kınalızâde'ye göre; hükümdar nefsin isteklerini elde ederken acele etmeden yavaş yavaş çalışmalı sürat ve aceleden kaçınmalıdır.⁴³⁶ İbn-i Fîrûz, *Gurretü'l Beyzâ* adlı eserinde heva ve nefis sahip olunmaması gerektiği ile ilgili eserinde Kur'an-ı Kerim'in Sad Suresi yirmi altıncı, “Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için şiddetli bir azap vardır”⁴³⁷ ayetine yer vermektedir.⁴³⁸ Müellife göre; pâdişahlar hiç bir zaman hiçbir işinde nefsinin kötü isteklerine uymamalı ve bunun yanı sıra satranç, kumar ve avcılıkla uğraşmamalıdır. Çünkü bunlarla meşgul olmak sultanı memleketin işlerinden uzaklaştıracaktır.⁴³⁹ Müellif, geçmiş pâdişahların günlerinin birinci kısmında padişahlar Cenab-ı Hakk'a ibadet ettiklerinden, ikinci kısmında saltanat işleri ve memleket idaresi ile uğraştıklarından, üçüncü kısmında eğlence ve zevk amacıyla kendilerini dinlendirdiğinden ve son olarak dördüncü kısmında da av, cirit ve benzeri

⁴³¹ Za'îffî, *Gülşen-i Mülûk*, 40.

⁴³² Şükrullâh-i Şirvan. (2019). *Riyazü'l -Kulub (İlim Bahçeleri)*, haz: Serpil Koç, İstanbul: Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı, 48-50.

⁴³³ Acar *Âdâbü'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Tercüme-Metin)*, 235.

⁴³⁴ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*”, 34.

⁴³⁵ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 108.

⁴³⁶ Kınalızâde Ali Efendi, “*Ahlâk*” *Ahlâk-ı Alâî*, 105-106.

⁴³⁷ Kur'an-ı Kerim, Sad/26.

⁴³⁸ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 111.

⁴³⁹ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 202-203.

oyunlarla meşgul olduklarını anlatmaktadır.⁴⁴⁰ Kadı Hüseyin B. Hasan'a göre; sultan şariat ve memleket maslahatlarının önüne hevasını geçirmemelidir.⁴⁴¹

2.1.3.4 Sarhoş Edici Şeylerden ve Bağımlılıktan Uzak Durma

Hükümdarların sarhoş edici şeyleri kullanmaları, sık sık oyun oynamaları ve şakalaşmaları uygun görülmemiştir. Çünkü eğer zevk işlerine düşkün ve sürekli şakalaşan bir hükümdar hem yönetimde hem de devlet düzeninde başarılı olamayacaktır. Bu nedenle, bir hükümdar nefsinin tamamen Allah'a yöneltmelidir.⁴⁴² Eserlerde, hükümdara olan saygınlık ve ciddiyetin bozulmaması nedeniyle bu konularda sık sık uyarılar yapılmaktadır. Çünkü vaktin tamamını eğlence meclisleri, tavlâ, satranç, şairler, efsane anlatıcı, hokkabaz ve benzeri iş ile uğraşan kimselerle geçirmek kalbin kararına sebep olacaktır.⁴⁴³ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; sarhoşluk halk arasında ayıplanmış ve kınanmış olduğundan dolayı pâdişahlar, sarhoş edici şeylerden uzak durup milletin başında sağlam durmalıdır. Pâdişahların yakın dostlarıyla sohbet edip satranç veya tavlâ oynaması hoş karşılanmamıştır. Dünyevi zevklerinden uzak kalması uygun görülmuştür. Bu tarz oyunların oynanması pâdişaha yakıştırılmamıştır. Fakat müellif, pâdişahlar için faydalı eğlencelerden de bahsetmektedir. İşte o eğlencelerden biri avdır. Avcılıkta hayatın gerçeği vardır. Türklerin avla ilgili olmalarının çok eski devirlerden geldiği ve Osmanlı'ya değin devam ettiği bilinmektedir. Bunun bir göstergesi olarak, sarayda avcı kuşların eğitimiyle ilgilenen Çakırcıbaşı, Şahincibaşı, Atmacacıbaşı ve Doğancibaşı gibi rütbeli görevliler bulunmaktadır. Av savaşta olduğu gibi toplanma, yer değiştirme, düşmana saldırı için uygun zamanlamayı iyi ayarlamak, pusu kurmak gibi teknikleri vardır. Bir nevi, ata binmek, avcılık ve silah oynatmak savaş için hazırlıktır.⁴⁴⁴ Ancak, hükümdarların belli bir dozu ve zamanı aşmadığı sürece oyun oynayabilecekleri ve sarhoş edici şeyleri kullanabileceklerinin altını çizen Bedri Dilşâd kumara dönüştürmemek, oyun esnasında kötü söz söylememek ve alışkanlık haline getirmemek gibi bazı şartlara riayet edildiği takdirde satranç ve

⁴⁴⁰ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 205.

⁴⁴¹ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l Efkar*, 62.

⁴⁴² Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 157.

⁴⁴³ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 47.

⁴⁴⁴ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 40-41; J. B. Tavernier. (2005). *Bir Fransız Seyyahın Gözüyle Topkapı Sarayı'nda Yaşam, Büyük Senyörün Sarayı*, çev. Haluk Yanardağ, İstanbul: Pariltı Yayınları, 138.

tavlayı zararsız bir eğlence saymaktadır.⁴⁴⁵ Müellife göre; pâdişah haftanın bir gününde ava çıkmalı, üç gününde şarap içmeli ve kalan iki gününü de kendi ihtiyaçları için ayırması gerektiğini düşünmektedir.⁴⁴⁶ Bu düşüncelerin tam aksini düşünen Abdüsselam el-Amasî'ye göre; sultanlar ve pâdişahlar satranç, kumar ve avcılıkla uğraşmamalıdır. Çünkü bunlarla meşgul olmanın pâdişah ve sultanları memleket işlerinden, halkın beklentilerinden uzaklaştıracağına inanmaktadır. Ona göre; her şeyin bir vakti vardır, vakti geçince iyilik kötülüğe; sevinç hüzne dönüşür.⁴⁴⁷ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; pâdişahın memleketi ve saltanatı, nefis muradını vermek ve şehvet lezzetini sürmek için büsbütün vasıtaadır. İşte pâdişah bu iki şey ile nefsine ve gönlünün isteklerine kapılmamalıdır. Nefsine karşı çıkmalı ve şehvet lezzetlerinden vazgeçmelidir.⁴⁴⁸ Müellif, pâdişahın gönlünün tabiata düşkünlükten ve nefsin güzel şeyleri istemesinden vazgeçmeyi öğrenirse Allah'ın güzelliğine yönelmiş olacağının altını çizmektedir.⁴⁴⁹ Keykâvus, oğlu Gilan Şah'ın ne içmesine ne de içmemesine karışmamaktadır. Ancak eğer içmezse hem bu dünyada hem öbür dünyada ona faydası olacağını ve halk arasında asla kınanmayacağını anlatmaktadır. Ancak içmenin faydası olmadığını vurgulayan Keykavus'a göre; özellikle sarhoş oluncaya dek içilmemeli çünkü sarhoş oluncaya kadar içmenin delilik ve sayrılık gibi sonuçları olacaktır. Keykavus, savaşın şakadan kopacağını söyleyerek oğlunu şakalaşma konusunda da uyarmaktadır. Aynı zamanda satranç ve tavlayı çok fazla oynamamasını oynasa bile para ile oynamaması gerektiğini öğütlemektedir.⁴⁵⁰ İbrahim b. Muhammed'e göre; bir hükümdar sarhoş olduğu zaman bir ayyaştan daha beter görünmektedir. Bu nedenle hükümdarlar, kötü arzularının peşinden koşmamalıdır.⁴⁵¹ İbn-i Fîrûz'a göre; bir devletin yönetimine zarar gelmesi ve düzenin bozulması sultanın zevk peşinde koşmasıyla ilgilidir.⁴⁵² Kınalızâde'ye göre; insanda bulunan üç kuvveden biri iştiha veren lezzetlere sürükleyen; yeme, içme ve cinsiyet gibi hususlara meyletmeye vasıta olan nefs-i behimidir. Müellif, bu kuvve ile ilgili şöyle söylemektedir:

⁴⁴⁵ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd’ın Muradname’si*”, 49.

⁴⁴⁶ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd’ın Muradname’si*”, 53.

⁴⁴⁷ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l Ümera ve Minhatü'l- Vüzerâ*, 79.

⁴⁴⁸ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 70.

⁴⁴⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 92.

⁴⁵⁰ Keykâvus, *Kâbusnâme*, C: I, 161-165; Keykavus, 2006, *Kabusnâme*, 79-80.

⁴⁵¹ Acar, *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme- Metin-Tercüme)*, 227.

⁴⁵² Fîrûz, *Gurretü'l-Beyza*, 371.

“Nefs-i behim’nin itidali iffettir ki, şerrin ve aklın tecviz edip iyi gördüğü dairesinde bulunmaktır. İfratı fücurdur ki, din ve akıl dairesini tecavüz edip haram ve mekruh kılman şeyleri almak fuhuş ve kötülükten zevk almaktır. Tefriti humuy’dur ki, mubah olan arzuları tamamen terk edip, ya bedenın helaline ya da neslin inkırazına sebep olup “Evleniniz ki, sevabınız artsın!” şeklinde hadise muhalif olmaktır.”⁴⁵³

2.1.3.5 Güzel Ahlâklı Olmak

Ahlâk, insanların iyi ve güzel övülen davranışlarının tümüdür. Yöneticinin adil bir yönetim sağlayabilmesi için güzel ahlâk erdemlerinin hepsiyle donanması gerekmektedir. Kişinin hükümdarlık makamına ulaşması için nefsi isteklerini yerip halk tarafından övülmüş güzel ahlâkla yetiştirilmelidir.⁴⁵⁴ İdarede idarecinin gayesi Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmak ve gerekli saadeti elde etmektir.⁴⁵⁵

Siyasetnâmeler, yönetimin varlığını zorunlu gördüğü gibi politika ve yönetimde de ahlâkı zorunlu görmüşlerdir. Bundan dolayı siyasetnâmeler sadece siyasetle ilgili değil ahlâk ile de ilgili eserlerdir. Doğru ve etkili bir siyaset adil bir hükümdara egemenlik ve iktidarın devamı da hükümdarın şahsi ve ahlâkı özelliklerine bağlıdır. Güzel ahlâk dairesi, hükümdarın iyi bir insan ve yönetici olmasına yönelik tavsiyeler zinciridir. Bu dairenin merkez kavramı güzel ahlâktır. Bu kavram birçok siyasetnâme de farklı açıklanmış olsa da esas vurgu erdemliliktir. Kınalızâde Âli Çelebi erdemi, *Ahlâk-i Nasiri*’ye atıfla “*Eşyayı layığı ne ise öyle kılmaktır*” şeklinde tanımlar. Buna göre nesneler ancak akıl ve bilgiyle kavranır, davranışlar ise doğruluk, iyilik ve güzellikle kavranmaktadır. Yönetimin başında olan liderin sahip olması gereken nitelikleri akıl, bilgi, güzel ahlâk, cesaret, doğruluk, siyaset ve adalet olarak yedi ögeye ayıran müellife göre; doğru siyaseti seçmek için akla o siyaseti doğru yapmak için bilgiye ve yapılan siyasetin de halk için kabul edilmesi için güzel ahlâka ihtiyaç vardır.⁴⁵⁶ Bir kişinin yaratılışında iyi ahlâk ve fazilet varsa bu güzel huylar devam ettirilir, tamamlanır ve geliştirilir. Nefiste buna bağlı olarak güzelleşir.⁴⁵⁷ Güzel ahlâkı, Allah’ın rahmetinden bir yular olarak nitelendiren Abdüsselâm el-Amâsî, pâdişahlar ve emirlerin halka karşı davranışlarında güzel ahlâklı olmaları gerektiğini ifade

⁴⁵³ Kınalızâde Ali Efendi, “Ahlâk” *Ahlâk-ı Alâî*, 95-96.

⁴⁵⁴ Daye, *Mirsâdü’l-İbâd Mine’l-Mebdei İle’l-Me’âd*, 346-347.

⁴⁵⁵ Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 187

⁴⁵⁶ Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 46-47.

⁴⁵⁷ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günüümüz Türkçesiyle)*, 36.

etmektedir.⁴⁵⁸ İbrahim b. Muhammed, güzel ahlâk olmaz ise yüce mertebelerin elde edilemeyeceğini ve düzen tutmayacağı kanısındadır.⁴⁵⁹ Lütfi Paşa ise; eserinde taşraya gönderildikten sonra birçok âlim ve seçkin kişilerle görüşüğünü bu sayede ahlâkını güzelleştirdiğinden bahsederken, kendisinden sonra gelecek yöneticilere de ahlâk tavsiyesi vermektedir.⁴⁶⁰ Pîr Mehmet Zai'fi'ye göre; bir sultan ancak güzel ahlâkı ile saltanatını elinde tutabilir. Aynı zamanda kendi ne kadar güzel ahlâka sahip olsa da “Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız” nasihatlerini her zaman elinin altındakilere vermelidir.⁴⁶¹ Pâdişahlara güzel ahlâk ile hareket etmelerinin farz ve vacip kılındığının altını çizen Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; ahlâk, saadet güneşini kalkanıran en önemli unsurlardandır.⁴⁶² İbn-i Fîrûz, Allah'ın kullarına güzel ahlâk ve iyilikle muamele etmeyi yöneticinin uyması gereken kurallardan biri olarak görmektedir.⁴⁶³ Ahmet B. Hüsameddin Amasi, güzel ahlâkı oluşturan erdemleri hikmet, cesaret, iffet ve adalet olarak sıralamaktadır. Bu dört başlıkta ele alınan erdemlerin altında çok sayıda huy vardır. Örneğin; hikmet erdeminin altında: zekâ, hızlı kavrama, kolay öğrenme, ezberleme, hatırlama huyları vardır. Cesaret erdeminin altında: yüce gayelik, sebat, yumuşak huyluluk⁴⁶⁴, dayanıklılık, tevazu, hamiyet ve incelik vardır. Adalet erdeminin altında: dostluk birlik vefa şefkat karşılık verme teslimiyet, tevekkül ve kulluk vardır. İffet erdeminin altında: utanma, nezaket, sabır, kanaat, ağırbaşlılık, hürriyet ve cömertlik vardır.⁴⁶⁵ Kadı Hüseyin B. Hasan, eserinde ayetleri delil olarak göstererek kötü ahlâkın sahibine bu dünyada ayıplanma ahirette ise ateş getireceğini vurgulamaktadır.⁴⁶⁶

2.1.4 Hükümdarda Bulunması Gereken Karakter ve Kişilik Özellikleri

2.1.4.1 Şefkatli, Güler yüzlü ve Yumuşak Huylu Olma

Devlet başkanlarının halkı korumak, şefkat göstermek, sığınak olmak, iyilik ve ihsanda bulunmak, zulüm ve haksızlıkların önüne geçmek gibi

⁴⁵⁸ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 69-70.

⁴⁵⁹ Âli, *Nushatü's Selatin*, 208.

⁴⁶⁰ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 26.

⁴⁶¹ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 40.

⁴⁶² Âli, *Nushatü's Selatin* 89.

⁴⁶³ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 31.

⁴⁶⁴ Ahmet b. Hüsameddin Amasi, *Mir'âtü'l Müluk*, 215.

⁴⁶⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amasi, *Mir'âtü'l Müluk*, 219.

⁴⁶⁶ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâîfü'l Efkâr*, 292.

sorumlulukları vardır.⁴⁶⁷ Pâdişahlar, halkının her bir taifesine karşı davranışlarına ve halkının ahvaline şefkat göstermesine gelince beden içinde kalp ne ise dünyada pâdişah da odur. Yani dünyada pâdişahın durumu insandaki kalp misalidir.⁴⁶⁸ Hem dostuna hem de düşmanına iyilikle davranmalıdır.⁴⁶⁹ Buna örnek olarak; İshak Çelebi, Yıldırım Bayezid'in yumuşak tabiatlı olduğundan dolayı Avrupalılar onun, Osmanlı istila politikasını yürütecek kabiliyet ve cesaretle olmadığı kanaatinde olduklarını belirtmektedir.⁴⁷⁰ İdrîs-i Bitlisî'ye göre; Sultan Mehmed'in, bütün cihan halkına şefkati aynı mertebededeydi ve gönül gözünü halkın maslahatına sarf etmişti.⁴⁷¹ *Peçevi Tarihi*'nde ise, Sultan Selim'in fethettiği yerlerde hoşgörü politikasını uyguladığı anlatılmaktadır. Sultan Selim Han'ın Mısır'ı fethettiği zaman oradan sürgün olarak altı yüz hane halkı kadar garibi İstanbul'a getirdiğini ve onlara yaşanabilir bir hayat sunduğu anlatılmaktadır. Müellif, daha sonra başa geçen Sultan Süleyman'ın ise bu kimselere özgürlüklerini tanıdığını ve onların diledikleri gibi yaşamalarına izin verdiğini anlatmaktadır.⁴⁷²

Hükümdarlar, bunun yanı sıra emniyet teşkilatına ve ordunun başına şefkatli, namuslu, ahlâklı, hukuk kurallarına bağlı ve yetenekli komutanları getirmeleri gerekmektedir.⁴⁷³ Hükümdarlar, halkını kendi ailesinden biri gibi görüp ona göre davranmalı,⁴⁷⁴ halkına şefkat göstermeli, iyi davranmalı ve zalimin zulmünden korumalıdır.⁴⁷⁵ Yöneticinin yumuşak davranması ilahi bir emirdir.⁴⁷⁶ Bu nedenle, yöneticinin sahip olması gereken en üstün özelliklerden biri yumuşak huylu olmasıdır. Yumuşak huyluluk insanların içindeki kini ve nefreti ortadan kaldırdığı için insanı güzelleştirip yüceltmektedir. Aynı zamanda, diğer insanlarla kaynaşmasını da sağlamaktadır. Pâdişahın, öfkeden sakınması ve yumuşak huylu olması övülecek en büyük niteliklerindendir. Siyasetnâmelerde

⁴⁶⁷ Ali b. Ebu Bekir El-Herevî. (2016). *Tezkiretü'l-Hereviyye'si fî'l-Hiyeli'l-Harbiyye*, 1.Baskı, S. Yazar (Dü.), çev. Mehmed Arif Hilmi Efendi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 72.

⁴⁶⁸ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 168.

⁴⁶⁹ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 52.

⁴⁷⁰ Uğur, *İshak Çelebi, Selim-Namesi*, 46.

⁴⁷¹ İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketibe / Fatih Sultan Mehmet Devri (1451-1481)*, 39.

⁴⁷² Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, 4.

⁴⁷³ Abdülhamid el Katib. (2007). *Ahdü Mervân*, 1.Baskı, çev. G. Gündüzöz, & S. Gündüzöz, İstanbul: Lacivert Yayıncılık,

⁴⁷⁴ Ebü'l Hasan el-Mâverdî. (2019). *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, haz: Mustafa Arı, çev. Özgür Kavak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 19.

⁴⁷⁵ Nizamü'l-Mülk. (2019). *Siyasetnâme*, 3.Baskı, çev. A. Erol, İstanbul: Milenyum Yayınları, 8.

⁴⁷⁶ Kaya, *Üç Gelenekte Devlet*, 53.

öfke, inşaatların içinde gizlenmiş kibrin açığa çıkan ateşine benzetilmektedir. Öfkeden kaçınmaya ve sakınmaya en çok sultanların ihtiyacı vardır. Çünkü öfkelenmenin sonuçları iyi olmayacaktır. Hükümdar bulunduğu konum itibari ile de şefkatli olmalıdır. Şefkatli olmanın iyiliklerde bulunmak ve zulmü ortadan kaldırmak için faydaları vardır. Bu sebeple, hükümdar halkına, askerine, elinin altında çalışan hizmetlilerine her daim hoşgörölü, güler yüzlü ve yumuşak huylu olmalıdır. Böylelikle tebaası kendisine daha bağılı olacaktır. İbn-i Fîrûz'a göre; pâdişahların yumuşak huylu olmaları gerekmektedir. Ancak bu yumuşak huyluluk makamını zaafa düşürecek kadar olmamalıdır.⁴⁷⁷ Hükümdarlar, halkın hukuk sınırlarını korumalı, kendilerini güzel usulle, iyilikle ve güzel ahlâkla sevdirmelidir. Böylelikle halk, devletine ve pâdişahına daha bağılı olacaktır.⁴⁷⁸ Şefkat, Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; ancak beş kişide bulunmaktadır. Bunlar; Allah'ın rahmeti, peygamberlerin ümmetine sevgisi, pâdişahların halkına şefkati, şeyhin müridi için gösterdiği çaba ve son olarak anne-babanın evladına olan sevgisidir. Müellif, konuyla alakalı *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* adlı eserinde bir beyite yer vermektedir:

*“Ey hükümdar emrin altındakilere merhamet etmek istersen,
Onların dertlerini başkalarına havale etme.*

*Eğer doğru ve eğri arasında bocalamak istemiyorsan,
Karşısına çık, bizzat gör ve başkasından haber alma.”⁴⁷⁹*

Yine müellife göre; pâdişahın halka tatlı dille söz söylemeyi alışkanlık haline getirmelidir.⁴⁸⁰ Ayrıca müellif, sadece pâdişahın değil yönetici sınıfından özellikle vezirlerin yumuşak huylu olması gerektiğinin de altını çizmektedir.⁴⁸¹ İbrahim b. Muhammed'e göre, eğer bir kimse dış görünüşünde iyi ve güzeli bir araya topladığı halde kötü huy ve huysuzluk onun doğasında varsa o kişi her zaman insanları incitecektir. Aynı şekilde müellif eserinde yumuşak huyluluğun faydası ile ilgili bir hadis-i şerife de yer vermektedir: *“Yumuşak huyluluğun güzelleştirmedeği hiçbir iş olmadığı gibi kötülüğün de çirkinleşmedeği hiç bir iş*

⁴⁷⁷ Fîrûz, *Gurretü'l-Beyza*, 31-32

⁴⁷⁸ Fîrûz, *Gurretü'l-Beyza*, 36.

⁴⁷⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 65.

⁴⁸⁰ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 109.

⁴⁸¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 150.

yoktur.”⁴⁸² *Tuhfetü'l Memluk* müellifine göre hükümdarlar yumuşak huylu olmalıdır. Müellif, Enuşirvan'ın da olduğu birçok hükümdarın, valilerine ve veliahtlarına, “Ahlâklı ve soylu kimseleri yumuşaklıkla ve şefkatle, âdi ve rezil kimseleri de sertlik ve kabalıkla yönetin. Halka lütuf ve heybeti; yumuşaklık ve sertliği karıştırıp [her ikisini ölçülü] verin” sözlerine eserinde yer vermektedir.⁴⁸³ Ahmet b. Hüsameddin Amasi ile Abdüsselam el-Amasi de sultanın şefkatli olması gerektiğini ancak sultan şefkatli değilse vezirin onu yavaş yavaş iyilikle doğru yola yönlendirmesi gerektiğinin altını çizmektedir.⁴⁸⁴ Hz. Peygamber'in, “İşlerde yumuşak olmak, kokular içindeki miske benzer” sözüne eserinde yer veren Abdüsselam el-Amasi, yöneticinin yapacağı her işi nezaketle yapmasını öğütlemektedir.⁴⁸⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amasi ise; öfkeyi nefsin bir eylemi ve başlangıç itibariyle intikam arzusu alma olarak görmektedir. Müellif, öfkenin tedavi edilmesi gerektiğine de değinmektedir. Bunun tedavisini ise; adaleti göz önünde bulundurarak bu davranışın huy haline getirilmesinde görmektedir. Yumuşak huyluluk erdemiyle donanmış olan hükümdarın sahip olduğu erdemlerle öfke gibi kötü huyları ortadan kaldırıp kaçınması gerektiği hususunda öğütte bulunmaktadır.⁴⁸⁶ Hz. Musa'nın çobanlık yaptığı sırada kaçan koyununa gösterdiği şefkat sayesinde Allah tarafından muhataplık seviyesine çıkarılmasından bahseden İbrahim b. Muhammed'e göre; şefkatli olmak yöneticide bulunması gereken en önemli özelliklerdendir.⁴⁸⁷ Hz. Süleyman'ın yumuşak huylu olmasından örnekle hükümdarın yumuşak huylu olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁸⁸ Saltanat kurumuyla ilgili işlere bizzat pâdişahın kendisinin bakması gerektiğini çünkü bu işlerin saklanması gereken bir sır olduğunu belirten Pir Mehmet Za'îfî, bu işlerin illaki birine bırakılması gerektiği durumlarda ise pâdişahın aziz, şefkatli, vücut ikizi ve ortağı olan kimselere güvenmesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁸⁹ Bedri Dilşâd'ın *Murâdnâme* adlı

⁴⁸² İbrahim, *Devlet ve Siyaset Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 212.

⁴⁸³ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 81.

⁴⁸⁴ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 118; Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 459.

⁴⁸⁵ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 95.

⁴⁸⁶ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 259-263.

⁴⁸⁷ İbrahim, *Devlet ve Siyaset Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Adâbü'l Hisafe ve Esbabu'l Hilafe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 214.

⁴⁸⁸ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 82.

⁴⁸⁹ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 104.

eserinde, sultan olan kişinin barışçıl, güler yüz ve yumuşaklıkla iş görmesinin icap ettiği vurgulanmaktadır.⁴⁹⁰ Hasan Kâfi Akhisari de hükümdarın ıslahının halka yumuşaklık göstermekle olacağını belirtmektedir.⁴⁹¹ İdrîs-i Bitlisî'ye göre; pâdişahlar vergileri halktan zarar vermeden toplayıp onlara yumuşak davranmalıdır.⁴⁹² Tursun Bey'e göre; pâdişahlar yönetimde düzen sağlayabilmesi için adaletin yanında emri altındakilere yumuşak davranmaları gerekmektedir.⁴⁹³

2.1.4.2 Alçakgönüllü Olmak

Ele aldığımız siyasetnâmelerde devletin varlığını sürdürebilmesi için yöneticilerin kendilerini beğenmekten uzak durması noktasında ortak görüş hâkimdir. Büyüklenmek, yalancılık, dedikodu, kin tutma ve çekememezlik insanı Allah'ın huzurundan kovan özellikler olduğu için pâdişahların tok gözlü olması da oldukça mühimdir.⁴⁹⁴ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; pâdişah halkının fakirlerine kanaat sahibi ve düşkünlerin mallarına göz dikmemelidir. Fedakâr, himaye edici ve koruyup kollayıcı olmalıdır. Bulut gibi kuru yerlere yağmur yağdırmalı, ılık gibi karanlıkları aydınlatmalı, gölge gibi yananlara gölge salmalı, meyveli ağaç gibi açları doyurmalı ve güneş gibi her derde deva olmalıdır. Ağır yükler altında Balkan dağları gibi güçlü olmalıdır.⁴⁹⁵ Kınalızâde'ye göre; öğünmek ve kendisinde olmayan faziletleri varmış gibi göstermek çok çirkin bir huydur.⁴⁹⁶ Müellif, eserinde Aristo'un nasihatlerine yer vermiştir: *“Hükümdar çok gülmemelidir. Hem vekarı düşer hem de çabuk ihtiyarlar. Şehvet işine düşkün olma. Bunda üstünlük domuzun vasfıdır. Böbürlenme bulunan her şeyde, hayvani özellik onda mevcuttur, belki de üstün durumdadır. İfratı, bedeni zayıflatır, ömrü kısaltır ve kadınların huyuna varis ve sahip kılar.”*⁴⁹⁷

İbn-i Fîrûz'a göre; yöneticiler övünmeyi ve kibri terk etmelidir.⁴⁹⁸ Alçakgönüllü olmaya en yaraşır kişinin pâdişah olduğunu söyleyen Şeyhoğlu Mustafa ise; bu konudaki düşüncelerini bir şiirle bizlere aktarmaktadır:

⁴⁹⁰ Ceyhan, “Bedri Dilşâd ‘ın Muradname’si”, 35.

⁴⁹¹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 54.

⁴⁹² Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Siyasetnâmelerinde Reaya Hukuku”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi: II. Kitap*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, t.y, 91-101.

⁴⁹³ Tursun Bey, 1977, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, 19.

⁴⁹⁴ Attar, *Pendnâme*, 131.

⁴⁹⁵ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 34-35.

⁴⁹⁶ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 297.

⁴⁹⁷ Kınalızâde Âli Çelebi Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 280.

⁴⁹⁸ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 33.

*“Alçakgönüllülük üstün kişilere yakıştır;
Dilencinin tevazu göstermesi huyu gereğidir.
Alçak gönüllü ol ve kibirden çok sakın,
İnsanı Hakk’a yaklaştıran tevazudur.”⁴⁹⁹*

Yönetici sınıfından özellikle pâdişahların ve vezirlerin âlimler gibi alçakgönüllü olması gerektiğini söyleyen Abdüsselâm el-Amasî’ye göre; yedi kat aşağıda ve yedinci gökte olmak üzere boynunda iki zincir olan insanoğlu alçakgönüllü davrandığı zaman zincir göğsü, büyüklük tasladığında ise aşağı çekilmektedir. Çünkü ona göre; kibirli yönetici geçmiş uygarlıkların yok olma nedenidir.⁵⁰⁰ Geçmiş hükümdarlardan birinin oğluna, “*Ey oğul, dosta düşmana karşı alnın açık olsun; alçak gönüllü ol*” şeklindeki nasihatine eserinde yer veren İbrahim b. Muhammed, alçak gönüllü olmanın önemini vurgulamaktadır.⁵⁰¹ El-Katib, geleceğin hükümdarı Mervan’a şöyle nasihat etmektedir: “*Pek çok saltanat ve makam sahibinin ikbal duygusuna kapılıp gurur ve kibirden heykel kesilmesinden gerçek bir hükümdar uzak durmalıdır...*”⁵⁰² Yusuf Has Hâcib’e göre; kut kime gelip yansa o alçakgönüllü olmalıdır.⁵⁰³ İbn Zafer, yönetici olacak kişinin alçakgönüllü olması gerektiğini Peygamber Efendimizi örnek göstererek vurgu yapmaktadır.⁵⁰⁴ Şeyzerî bu konuda, “*Kalbinde zerre kadar kibir olan kişi cennete giremez*”⁵⁰⁵ hadis-i şerifini örnek vermektedir. Peygamber Efendimizin, “*Kalbinde zerre miktarı kadar az da olsa kibir bulunan kişi cennete giremez*” ve “*Kim büyük yahut küçük bir kötülüğü bağışlarsa ecri Allah’ın üzerindedir. Kimin ecri Allah’ın üzerine ise o kimse Allah’ın kendisine yakın kıldığı kimselerden demektir*” sözlerine eserinde yer veren⁵⁰⁶ Kadı Hüseyin B. Hasan’a göre; sultan kibir, kendini beğenmekten ve gurura kapılmaktan kaçınmalıdır. Susmayı ve konuştuğu zaman güzel kelimeler seçmeyi bilmeli, dinleyenlerin işitebileceği ölçüde bir ses tonuyla konuşmalı, herhangi birini

⁴⁹⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 71.

⁵⁰⁰ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 111-115.

⁵⁰¹ Âli, *Nushatü's Selatin*, 260.

⁵⁰² Abdülhamid el Katib, *Ahdü Mervân*, 59.

⁵⁰³ Yusuf Has Hâcib. (2019). *Kutadgu Bilig*, 8.Baskı, çev. A. Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 143

⁵⁰⁴ İbn Zafer. (2014). *Sülvânü'l-müâ fî udvânî'l-etbâ*, S. Yazar (Dü.), çev. Kara Halilzade Sa'id Mehmed Efendi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 264

⁵⁰⁵ Ebü'n-Necîb Şeyzerî. (2013). *Nechü's- Sülvûk fî Siyâseti'l-Mülûk (Siyaset Stratejileri)*, 1.Baskı, E. Köse (Dü.), çev. Nahîf Mehmed Efendi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 156-158.

⁵⁰⁶ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l Efkar*, 300.

cezalandırmakla tehdit ettiğinde bunu işlenen suçun seviyesine uygun tutmalı ve nefisini gazaba gelmekten menetmek gibi özelliklere sahip olmalıdır.⁵⁰⁷ Bedri Dilşad’a göre; sultan açgözlü olmayıp hırs göstermeden helal ile yetinip haramı istememelidir. Fakat kanaatli olmak tembelce oturup beklemek değil, çalışmasının sonucuna ve kısmetine razı olmaktır. İstek ve ihtirasları sonsuz olan kimse ona göre ancak kanaat ve kıskançlıktan kurtularak rahat edebilir.⁵⁰⁸

Ali Çelebi, okuyuculara mal yığmaya hırs göstermenin ve yiyecek saklamanın akıbetinin bir azap olduğunu anlattığı *Hümayunnâme* adlı eserinde, “*Hırslı Kurt*” hikâyesini örnek vermektedir. Bu hikâyede usta bir avcının av macerası anlatılır. Aç bir kurdun avcının avlarını açgözlülükle yerken hırsına yenik düşüp yay kirişinin kalbine saplanmasıyla hazin ölümü anlatılır.⁵⁰⁹ Bu hikâyeden anlaşılıyor ki; hırslı olmanın sonucunda beklenmedik kötü şeyler yaşanabilir. Bu nedenle, bir kimse özellikle de kudreti elinde bulunduran hükümdarlar hırsına kurban olmamak için dikkatli olmalıdır.

2.1.4.3 Soy Sahibi Olmak

Siyasetnâmelerde, hükümdarların asil bir soya sahip ve buna layık olmasının önemi üzerinde durulmuştur. Keykavus b. İskender, *Kabusnâme* adlı eserinde oğluna soyunun cihan pâdişahlarından geldiğini, dedesinin Gilan’ın beylerinden, annesinin emir Hasan Firuzan’ın kızı olduğunu hatırlatmakta ve buna layık olmasını nasihat etmektedir. Bu sebeple akıllı olup kendi soyunun hürmetini iyi gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵¹⁰ Kınalızâde’ye göre; pâdişahlık için soy yüksek neseptir. Eski soydan olmak saltanat için çok mühimdir. Çünkü ataları saltanat ve hükümetle tanınan ve halkın hanedanlarına itaat ettiği yüksek bir soy olunca insanlar birlik olur fitne ve inat etmez. Dünya emniyetli olur. Eserinde, Tursun Firdevsi’nin *Şehnâme* adlı eserinin ödülünü az bulunca, “*Eğer şahın babası şah olsaydı oğul başıma altın taç koyardı. Onun soyundan asalet olmadığından namı ulular arasında duyulmamıştır*” sözlerine yer veren müellife göre; Sultan Mahmut Sebük Tegin asalet, şecaat ve adil siyasetine rağmen soyunun kusurlu olmasından dolayı kınanmıştır.⁵¹¹ Müellife göre; insan yaradılışı

⁵⁰⁷ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü’l Efkâr*, 60.

⁵⁰⁸ Ceyhan, “*Bedri Dilşad ‘ın Muradname’si*”, 57.

⁵⁰⁹ Ali Çelebi, *Hümayunnâme*, (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, no:843), vr.198b-199b.

⁵¹⁰ Keykâvus, *Kabusnâme*, C:I, 77.

⁵¹¹ Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günüümüz Türkçesiyle)*, 438-439

itibari ile kendi durumunda olan kimseye itaat etmek, onun emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak hususunda çekingenlik gösterir, boyun eğmek istemez. Kargaşalık meydana gelir. Kan dökülür ve başkaldıranlar çoğalır. Halk huzursuzluğa düşer. Baba ve dedeleri hükümdarlıkta tanınan, halkın kendilerine itaat eden şerefli ve soylu bir kimse, devlet idaresinin başına geçtiği zaman emniyet kurulur ve huzursuzluk ortadan kalkar. Halktan memnuniyet ifade eden sözler işitilir ve huzur olur. Müellif eserinde, soy sahibi olmanın önemi ile ilgili örnek bir hikâye anlatmaktadır:

“Mısır ve Şam’da saltanat Eyyubilerden kölelerine geçmiş ve bu durum Çerkezlerin sonuna kadar devam etmiştir. Gasp, yakalama ve fesattan halk harap olmuştu. Ani, asil ve katilden dolayı emirler, saltanatı kabul etmez olmuşlardı. Hatta meşhur Kansugavri, tahta oturmak istediklerinde feryad yemiş ve:

-Bana saltanat gerekmez diye ağlamıştı. Saltanat o hale gelmişti ki, Çerkezler bir kimseye kötülük etse, kötülük edilen kimse de:

-Sultan sağ olsun, dese alay eder ve:

-Sultandan bize ne? O da kul, bizde kuluz derdi.”⁵¹²

Soy ve asalet kavramlarının bir sultan için ne kadar önemli olduğunu Ahmedi’nin eserindeki şu dizilerden de anlayabilmekteyiz:

“Her kişi kanadan olmaya ulu, atadan sultan ısa olur alu

Oğlan anaya olur tabi ‘hemin Karavaş oğlu olan kuldur yakın

Çünkü kıl olur karavadan togan, pes ululuk anda ne gerek ayan”⁵¹³

Ahmedi, burada her kişinin asaletini ve soyunu anneden aldığı ve İskender’in annesinin ululuğunu, yüceliğini ve iyi bir soydan geldiğini anlatmaktadır. Soy sahibi olmanın, hükümdar için ne kadar önemli ve övgü dolu bir özellik olduğu *Peçevi Tarihi*’nde Sultan Süleyman’a sarf edilen şu sözlerden de anlaşılmaktadır: *“Sultan Süleyman öyle büyük bir hükümdar idi ki, ünlü babasının soyundan ve soylu annesinin karnından hükümdarlara layık eşi bulunmaz birinci gibi dünyaya gelmiştir.”⁵¹⁴* Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig adlı eserinde hükümdarın özelliklerini sıralarken asil soydan gelmiş olmanın üzerinde önemle durmuştur. Hâcib’e göre; Tanrı’nın yönetme hakkı belli bir soya

⁵¹² Kınalızâde Âli Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 294-295.

⁵¹³ Ahmedi, 2019, *İskendernâme*, 1050-1055.

⁵¹⁴ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, 2.

verilmiştir. *Kutadgu Bilig* adlı eserde bu konu ile alakalı beyitlere yer vermiştir.

Bu beyitlerden biri şu şekildedir:

“*Bey doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir*

İşlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir”⁵¹⁵

2.1.4.4 Ağırbaşlı ve Basiretli Olmak

Ağırbaşlılık sözlükte, “*ağırbaşlı olma durumu, olgunluk, ciddiyet, vakar*” anlamına gelmektedir.⁵¹⁶ Bu bağlamda düşmanlık besleyenleri ve kontrolsüz insanları korkutan ağırbaşlılık, yöneticilerin saygınlığını gösteren önemli unsurlardan biri kabul edilmektedir.⁵¹⁷ Yöneticinin ağırbaşlı olması onun saygınlık göstergesi olup ona karşı düşmanlık besleyenleri ve kontrolsüz insanları da korkutan önemli bir unsurdur.⁵¹⁸ Bu nedenle, yöneticilerin basiret sahibi olmalarının gerekliliğinden bahsetmektedir.⁵¹⁹ Pâdişah, halk arasında gülerse şüphesiz bu onun heybetine noksanlık getirecektir. Bu nedenle pâdişah her zaman ağırbaşlı ve işinde ciddi olmalıdır.⁵²⁰ Hükümdarlar, ağırbaşlı olmaları gerektiği gibi basiret ve duygularını yitirmekten de sakınmalıdır.⁵²¹ Siyasetnâmelerin çoğunda ağırbaşlı olmakla ilgili öğütler verilmektedir. Örneğin; İdris Bitlisi eserinde, “*Gece uyumayan kişinin, zulüm ile mülkünü harap etme. Bu dünyada vakarsız olursan, o dünyada utanan olursun*” demektedir.⁵²² Müellifler genel olarak, çadır-direk eğriltilmesinden yola çıkarak hükümdarları çadıra, direklerini vezirlere benzetmekte ve özellikle çadırı ayakta tutan direklerin yani vezirlerin basiret sahibi olmaları gerektiğinin altı çizilmektedir.⁵²³

İbnü'l- Mukaffa'ya göre; yönetici ağırbaşlılık ve güzellik giysisini giyen ve halkın sevgisini kazanmak süsüyle donanmış biri olmalıdır.⁵²⁴ El-İskâfi'ye göre; ağırbaşlılık yöneticide bulunması gereken en önemli özellikler

⁵¹⁵ Yusuf Has Hâcib. (2017). *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 42.

⁵¹⁶ Kubbealtı Lugati, “Ağırbaşlı”, (Erişim 10 Mart 2022).

⁵¹⁷ Ebü'n-Necîb Şeyzerî. (2016). *Yöneticinin Nitelikleri*, 4.Baskı, çev. O. Arpa Çukuru, İstanbul: İlke Yayıncılık, 106.

⁵¹⁸ Ebü'n-Necîb Şeyzerî, *Nechü's- Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk (Siyaset Stratejileri)*, 108.

⁵¹⁹ İmam Gazzali. (2019). *Yöneticilere Tavsiyeler*, 6.baskı, çev. O. Arpaçukuru, İstanbul: İlke Yayıncılık, 133.

⁵²⁰ Attar, *Pendnâme*, 45.

⁵²¹ K. Canatan. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi, 24.

⁵²² Tavokkoli, “*İdrîs-i Bitlisî'nin Kanun-i Şehinşâhîsi'nin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*”, 41.

⁵²³ Bulut, *Devlet Yönetiminde İyi Yönetim Anlayış ve İlkeleri*, 109.

⁵²⁴ İbnü'l-Mukaffa. (2018). *İslâm Siyaset Üslûbu*, 3.Baskı, çev. V. Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 76.

arasındadır.⁵²⁵ Kınalızâde Âli, ağırbaşlılığın tanımını nefsin amaçlara ulaşma ve sonuçları istemeye kesin olarak karar verdiği zaman kazanma fırsatını kaçırmaya sebep olmamak şartıyla uygunsuz sürat ve acelecilikten tam olarak kaçınması olarak açıklamaktadır.⁵²⁶ Çok gülmek, yöneticilerin ağırbaşlılığını ortadan kaldırdığı düşünüldüğü için kınanmış bir davranıştır. Keykavus b. İskender, oğlu Gilan Şah'a ağırbaşlı olma konusunda, “*Evinde ne kadar mütevazı olsan da hüküm meclisinde heybetli, asık suratlı ve vakarlı ol*” şeklinde öğüt vermektedir.⁵²⁷ Büzürcimihr'in Kısra'ya verdiği, “*Hükümdarların sahip olması gereken özelliklerin içinde en önemlisi öfke anında vakarlı davranmasıdır*” öğüdüne eserinde yer veren Ahmed b. Hüsameddin Amasî'ye göre; yöneticinin ağırbaşlı olması saygınlığı ile doğru orantılıdır.⁵²⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, hüküm sürdüğü süre boyunca her divana çıktığında kâtiplerine yapılmak üzere üç şey için emir veren Enûşirvân'ın “*Nefsine hâkim ol. İlah değilsin, sen ancak aciz bir kulsun*” kelimelerinden bahsetmektedir.⁵²⁹ Abdüsselam el-Amâsî, pâdişah ve emirlerinin ağırbaşlı olmalarının gerekliliğine her zaman değinmektedir.⁵³⁰ Hasan Kâfi Akhisari de halka göre dağ gibi olan pâdişahın ağırbaşlı biri olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵³¹ Yöneticiler için ağırbaşlı olma hususu ne kadar önemli ise devlet erkânını seçerken de bu kişilerin ağırbaşlı ve işinde ciddi olan kişilerden atama yapılması önemlidir. Örneğin; bu konuda Lütî Paşa, veziriazamın divana mal tahsil etmekten anlayan, ağırbaşlı defterdarlar atamasının önemi ve gerekliliğinin altını çizmektedir.⁵³²

2.1.4.5 Dürüst ve Güvenilir Olmak

Bir hükümdar, doğruluktan ve dürüstlükten şaşmadan sözünü tutmalı ve verilen anlaşmalara bağlı kalmalıdır. Hükümdar, gönülde beden gibidir. Halk bazı konularda liderlerini yani devlet başkanlarını örnek almaktadır. Onun doğruluğu bütün insanları etkiler bu nedenle, o eğri ve fesat olursa diğerleri de eğri ve fesat

⁵²⁵ Hatip el-İskâfî (2018). *Luftü't-tedbir fî siyâseti'l-mülûk (Devlet Yönetiminde İstişâre, Tedbir ve Tecrübe)*, 1.Baskı, çev. Abdullah Kutsi, haz: Sadık Yazar, Rumeysa Bayram İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 158-160.

⁵²⁶ Kınalızâde Âli Çelebi *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 94.

⁵²⁷ Keykavus b. İskender. (2020). *Kabusnâme*, çev. S. Günbal Bozkurt, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 171.

⁵²⁸ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 433.

⁵²⁹ Âli, *Nushatü's Selatin*, 153.

⁵³⁰ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 76.

⁵³¹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 66.

⁵³² Lütî Paşa, *Asafnâme*, 43.

olacaktır. Hükümdarın, ahde vefa sahibi olması gerekmektedir. Şeyhoğlu Mustafa, ahde vefa konusundaki düşüncelerini, “*Kanı buyruğı şer’i Mustafa’nun vücudu var mı ol ‘ahde vefanun’*” mısrasıyla açıklamaktır.⁵³³ Kadı Hüseyin B. Hasan, güzel söz söyleminin önemini Cafer et-Tayyâr’ın, “*Ayak tökezlerse iyileşir, ama dilin bıraktığı yara asla tamir edilmez*” sözleri ve Eflatun’un, “*Dilin yarası, ok yarısından daha ağırdır*” sözleri ile vurgulamıştır.⁵³⁴ Yazılmış her dönem siyasetnâmede, hükümdarların doğru sözlü olmaları nasihat edilmiştir. Yalan söylemek, hükümdarlar için kötü olarak görülen davranışlardandır. Yalan söyleyenler, insanların gözünde değersizleşir ve saygınlıkları yok olur. Bu sebeple, hükümdarların dürüst ve güvenilir olması saygınlıkları için oldukça önemlidir.⁵³⁵ Hükümdara lazım olan şey dürüstlük ve doğru dindir. Çünkü din ve hükümdar birbirine bağlı şekildedir. Hükümdar, doğru olmazsa memleketinde karışıklıklar çıkar ve böyle bir durumda da dinde bozulmalar meydana gelebilir. Karışıklığın meydana geldiği memlekette kötü din sahipleri ve başıbozuk insanlar bunu fırsat bilerek ortaya çıkarsa isyanlar baş gösterecektir. Bunun sonucunda da devletin ömrü uzun olmaz ve devlet yıkılmaya yüz tutar.⁵³⁶ Şeyhoğlu Mustafa’ya göre; pâdişah olmak isteyen kimsenin her zaman sözü ve işleri doğru olmalıdır.⁵³⁷ Gelibolulu Mustafa Âli’ye göre; doğruluk ve dürüstlük istikametinde yönetilen bir ülkede halkı da mutlu ve huzurlu olacaktır.⁵³⁸ Karar aldığı süreçte birçok hata yapmasına rağmen vezirinin onu hiç uyarmadığından yakınan Büyük İskender’in, “*Hatama vakıf olmadıysan ahmak, vakıf olup gizlediysen doğruluk üzere vezirlik etmemişsin*” diyerek vezirini kovması örneğinden bahseden Hasan Kâfi Akhisari, hükümdarların doğruluk ve dürüstlük istikametinde hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵³⁹ Keykâvus oğluna dürüst olması, asla yalan söylememesi ve sözünün doğruluğuyla tanınmış biri olması gerektiğini nasihat etmektedir. Eğer zorunlu kalıp yalan söylerse sonunda doğru söylemesi gerektiğini vurgulayan Keykavus’a göre; sonuç olarak yine de doğru söz söylenmeli ve yalana

⁵³³ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 26.

⁵³⁴ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l Efkâr*, 318.

⁵³⁵ Attar, *Pendnâme*, 111.

⁵³⁶ Nizamü'l-Mülk. (2013). *Siyasetnâme*, haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara: TTK Yayınları, 65.

⁵³⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 90.

⁵³⁸ Âli, *Nushatü's Selatin*, 57.

⁵³⁹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 62.

başvurulmamalıdır.⁵⁴⁰ Müellif, sözlerine sözü doğru söyleyenler ve yalan söyleyen olarak iki türlü insan olduğunu ve oğlunun doğru söyleyenlerden olması gerektiği ile devam etmektedir.⁵⁴¹ Bedri Dilşâd'a göre; insan dürüstlüğüyle tanınmalı ve övülen sıfatlarla vasıflanmaya çalışmalıdır.⁵⁴² Şeyhoğlu Mustafa, eserinde pâdişahların dürüst ve doğru olması gerektiğini bir şiir ile bizlere anlatmaktadır:

*“Kim pâdişahlık yolunda gönüllü ise;
Onun sözü ve işleri doğru olmalıdır
Onun adaletle davranıp zulmetmemesi
Ve doğruyu bırakıp eğri yola sapmaması gerekir.
Kendini her yükü kötü işlerden uzaklaştırmalıdır;
İşte bu söylediğim işleri yapan kişi pâdişahlığa layıktır.”*⁵⁴³

Abdüsselâm el-Amâsî'ye göre; yöneticilerde bulunması gereken dört özellikten ilki doğruluktur.⁵⁴⁴ Yöneticilerin, akıllı ve saygıdeğer kişiler dışında başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere kimseyle devlet meselesi hakkında konuşmasını uygun bulmayan Ahmed b. Hüsameddin Amâsî de yöneticilerin sırlarını gizli tutabilen, güvenilir kişilerden olması gerektiğini belirtmektedir.⁵⁴⁵ İbn-i Fîrûz'a göre; pâdişahlar dilinde adalet sağlamak için onu gıybetten, küfürden, kötü sözlerden ve yalandan korumalıdır.⁵⁴⁶ Mâverdî'ye göre; harp dışında, hükümdar sözlerinde doğruluğu esas alıp yalandan kaçınmalıdır.⁵⁴⁷ Yusuf Has Hâcib hükümdara, *“Tanrı seni doğruluk için bu konuma getirdi. Doğru ol ve doğruluk ile yaşa”*⁵⁴⁸ tavsiyeleri vermektedir. Nizamü'l-Mülk, yöneticilerin doğruluk ve dürüstlük yolundan ayrılmamaları gerektiğini tavsiye etmektedir.⁵⁴⁹ Bedri Dilşâd'a göre; kişi söylediği sözün yerini ve zamanını gözlemelidir. Çünkü yerinde söylenmeyen söz ne kadar güzel olsa da boşa gider. Söz, az, öz ve gözü bağlılara yol göstermelidir. Yalan söz söylenmemeli hatta sözün doğruluğu bilininceye kadar hiçbir şey söylenmemelidir. Kendini, doğru söz söyleyen biri

⁵⁴⁰ Keykâvus, *Kâbusnâme*, C:I, 129

⁵⁴¹ Keykavus, 2006, *Kabusnâme*, 59.

⁵⁴² Ceyhan, “*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*”, 58.

⁵⁴³ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 90.

⁵⁴⁴ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 180.

⁵⁴⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 371.

⁵⁴⁶ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 285.

⁵⁴⁷ Mâverdî, *Dürrü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 36

⁵⁴⁸ Yusuf Has Hâcib, 2019, *Kutadgu Bilig*, 83

⁵⁴⁹ Nizamü'l-Mülk. (2014). *Siyasetnâme*, çev. M. Topkaya, Ankara: Nilüfer Yayıncılık, 128

olarak tanıtılmalı ve özünü ilahi özelliklerle vasıflandırmalıdır. Yalana yakın sözü bile ehil katında söylemekten sakınmalıdır. Söz, büyük bir sermaye olduğu için uygun, doğru ve düzgün konuşulmalıdır. Akla uygun olan sözleri bütün dost düşman beğendiği gibi bu sözleri söylemek dile kolay değildir.⁵⁵⁰

2.2 Hükümdarlara Övgü

Hükümdarlar övülmeye layık, üstün kabiliyetlere sahip kimselerdir. Hemen hemen bütün Türk-İslam siyasetnâme türlerinde hükümdarlar Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak görüldükleri ve Allah'ın, Peygamber'e itaatten sonra mü'min ve Müslüman idarecilere itaati emrettiği düşüncesiyle⁵⁵¹ övülmeye layık görülmüştür. Örneğin; İdris-i Bitlisi eserinde, "*Âl-i Osman'ın soylu yüce şahı, saltanat cismine ruh makamındadır*" demektedir.⁵⁵² Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her mazlum ona başvurur.⁵⁵³ Pâdişahları, din ve dünya pâdişahları olarak iki kısma ayıran Şeyhoğlu Mustafa, ya göre; divan pâdişahlar, Allah'ın kahır ve lütuf sıfatlarının suretidir.⁵⁵⁴ *Tuhfetü's-selatin* adlı eserin hatime bölümünde, devrin sultanına yani Sultan Hüseyin-i Baykara'ya övgü ve onun dileğinin olması için Allah'a dua edilmektedir.⁵⁵⁵ Şükrullâh eserinde, neden bu eseri kaleme aldığını anlattığı bölümde, Sultan Mehmed Han'ı şöyle ifade etmektedir: "*Âdem zamanından gaziler ve mücahitler sultanı, han olmayı hak eden Osmanoğulları'ndan Sultanü'l-İslam Murad oğlu Sultan Mehmed*"⁵⁵⁶

Nizamü'l-Mülk, Sultan Melikşah'ı daha önce hiçbir pâdişaha bahşedilmemiş olan yücelik ve keramet sahibi olarak övmektedir.⁵⁵⁷ Ahmedi, Osman Gazi'yi ulu bir gazi, her yere asker göndererek başarılar kazanan biri olarak tanımlamaktadır. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'yı yiğit, cömert, siyaset ve büyüün iyi vasıflara sahip biri olarak bahsetmektedir. Gazi Murad'ı ergin ve bilgin, alçakgönüllü, yüksek himmetli, sevinçli, düşmüşlerin elinden tutup

⁵⁵⁰ Ceyhan, "*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*", 63.

⁵⁵¹ Ceyhan, "*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*", 34.

⁵⁵² Tavokkoli, "*İdris-i Bitlisi'nin Kanun-i Şehinşâhîsi'nin Tenkidli Neşri ve Türkçeye Tercümesi*", 7.

⁵⁵³ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 133.

⁵⁵⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 34.

⁵⁵⁵ Nevnihal Bilecik Bayar, "*Tuhfetü's-Selatin (Metin-İndeks-İnceleme)*", 42.

⁵⁵⁶ Şükrullâh Efendi. (2011). *Behçetü't-Tevârîh Tarihîn Aydınlığında*, 2. Baskı, çev. Hasan Almaz, İstanbul: Mostar Yayınları, 117.

⁵⁵⁷ Nizamü'l-Mülk. (2021). *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13.

yükselten, gaza etmek için sürekli adak eden, güçlü, kahraman ve yiğit olarak tanıtmaktadır. Sultan Bayezid'i, adil, olgun, bilginleri seven, onlara saygı gösteren, zahidleri, Tanrıya tapıcıları hoş tutan biri olarak bahsetmektedir. Mir Süleyman'ı ise; adaleti bol olan, Nûşîrevân ve Ömer kadar âdil, güzel ahlâklı ve iyi biri olduğundan⁵⁵⁸ bahsetmektedir. Şîrâzî ise; *Bostan ve Gülistan* adlı eserinde, Atabek Mehmet'i bahtiyar, parlak fikirli, tedbirli, himmetli, ilim sahibi ve cömert gibi güzel sıfatlarla övmüştür.⁵⁵⁹ Tâlikîzâde Mehmed Subhî'nin eseri de dönemin padişahı III. Mehmed'e övgüyle sona erer.⁵⁶⁰

Tursun Bey'e göre; pâdişahlar diğer insan cinslerinden daha üstün görülmüştür.⁵⁶¹ Hükümdarlar, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu düşüncesinden dolayı kutsal ve her zaman övülmeye layık sıfatlara sahip olmuştur. Örneğin; Ali'ye göre; pâdişahlar, yeryüzünde Allah'ın gölgesi oldukları için makamları Allah tarafından onlara verilmiştir. Bu sebeple İslam dinini hedefine ulaştırmayı büyük bir şeref bilerek ellerinden gelen her türlü çabayı göstermişlerdir.⁵⁶² İbrahim b. Muhammed'e göre; imamet yüksek bir merteye ve yüce bir derecedir.⁵⁶³ Sultanı dirençte görkemli dağa benzeten İdrîs-i Bitlisî'ye göre; sultanın hilminden dağın gölgesi, borç almıştır.⁵⁶⁴ Müellife göre; insanların en faziletlisi halifelik ve sultanlık makamına oturup vazifeyi ifa edendir. Bu dünyada şahlık halife ve sultanların elindedir.⁵⁶⁵ Kâşifi, *Gazanâme-i Rum* adlı eserinde Fatih Sultan Mehmed'i toplulukları aydınlatan güneşe, meclis sahibi, cihan sahibi, dünyayı süsleyen, adaleti ile her yeri cennet yapan ve keremi ile bütün dünyaya faydası olan kişi olarak nitelendirmektedir.⁵⁶⁶ Hükümdarların bütün halktan ulu olduğunu düşünen Keykavus b. İskender'e göre; hükümdarların

⁵⁵⁸ Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Bey Tarihi Ahmedî: Dasitan ve Tevârih-i Mülûk-ı Âli-i Osman-Şükrullâh: Behçetü't Tevârih)*, 162-165.

⁵⁵⁹ Şeyh Sadi-i Şîrâzî. (1980). *Bostan ve Gülistan*, trc. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Meral Yayınevi, 25.

⁵⁶⁰ Tâlikîzâde Mehmed Subhî, *Gürcistan Seferi Tarihçesi*, (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan, no: 1300), vr.27b-33b.

⁵⁶¹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth (Fetih Babası Fatihin Tarihi)*, 24-25.

⁵⁶² Âli, *Nushatü's-Selatin*, 70.

⁵⁶³ Acar, *İbrahim b. Muhammed, Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Tercüme-Metin)*, 132.

⁵⁶⁴ Tavokkoli, *İdrîs-i Bitlisî'nin Kânun-i Şehinşâhî'si'nin Tenkidli Neşri ve Türkçe 'ye Tercümesi*, 64.

⁵⁶⁵ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 92.

⁵⁶⁶ Esmail, *Kâşifi'nin Gazanâme-i Rum Adlı Farsça Eseri ve Türkçe 'ye Tercüme ve Tahlili*, 10-11.

bütün işleri ve sözleri diğer bütün işlerden ve sözlerden üstündür.⁵⁶⁷ Kemalpaşazâde'ye göre; Osmanlı pâdişahları, Müslüman halkın pâdişahı ve İslam'ın koruyucusudur. Müellif eserinde, pâdişahlara şu gibi lakaplar verildiğini belirtmektedir:

“Sahib-kıran-ı âlem, Sultan-ı ulu’-l-‘azam, Kayşar, Sultan-ı asr, Sultan-ı salatinü’l-Arabi ve’l-Acami ve’t-Türkive’r-Rumi ve’d-Deylem, Cenab-ı kamyab, Şehzade-i asr, Hüdevendigar, Şehriyar-ı bahire, Fatih-i Şamat-u- Kahire”

Hasan Kâfi Akhisari Sultan Murad Han için, “Âlemin sığınağı, Rum, Acem ve Arabın pâdişahı, Sultan Gazi Mehmet Han b. Sultan Murad Han” diye bahsetmektedir.⁵⁶⁸ Şeyhoğlu Mustafa, Paşa Ağa b. Hoca Paşa için övgü dolu bir şiire yer vermektedir:

“Bütün güzellikler ve hünerler senin zatında toplanmışlar.

Ben seni nasıl anlatabilirim imkân bana temkin de sana verilmiştir.

*Şiir vergisi, güzel yaratılış, gönülle bilip anlama ve hat güzel yazı hep sana verilmiştir...”*⁵⁶⁹

Kasım b. Seydî el-Hafız Ankaravî'ye göre; pâdişahlara ten ve can elbisesi verilmiştir. Ten elbisesi saltanattır, can elbisesi Allaha yakın olmaktır. Pâdişahların alın saçı Allah'ın kudret elindedir. Mazlumlar pâdişahların gölgesine sığınır ve rahat olmaları gerekir. Sultanın gelmesi Allah'ın bir rahmetidir. Allah sultana devlet hazinesi, kamçı ve kılıç vermiştir.⁵⁷⁰ Celalzade Mustafa Çelebi, Sultan Selim Han'ın inancı temiz, parlak ve gönlü anlayış kaynağı olarak tasvir etmektedir.⁵⁷¹ Seyyid Lokman da Sultan Süleyman'a şöyle dua etmektedir: *“Rum’dan Çin’e kadar bütün dünya hükmüne boyun eğsin! Yeryüzünden ay ve pervine kadar her yer onun hükmü altında olsun!”*⁵⁷² Kemalpaşazâde Süleyman Paşa için şunları söylemektedir:

“Sekiz yüz hicretün beşinde ol han

Geçüp tahta oturdu mir Süleyman

Sehâ bâbında ol sâhib-keremdi

Cihanda lütfi ânun muhteremdi

⁵⁶⁷ Keykavus, *Kabusnâme*, C:I, 132.

⁵⁶⁸ Akhisari, *Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Âlem*, 35.

⁵⁶⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 194.

⁵⁷⁰ Ankaravî, *Enisü'l Celis*, 36.

⁵⁷¹ Celalzade Mustafa, *Selim-Nâme*, 313.

⁵⁷² Eroğlu, “Şehnameci Lokman'ın Hüner-namesi(2. Cilt-1-154 Varak)”, 254.

Kılurdu 'âlemi (hem) lutfile bay"⁵⁷³

Oruç Bey Tarihi'nde ise; Yıldırım Bayezid'in kurallara uyan bir pâdişah olduğundan,⁵⁷⁴ Osman Gazi'den ulu bir gazi olarak tanıtmaktadır. Orhan Gazi'yi dini temiz, inanışı temi, büyük ve kahraman bir reis olarak tanımlamaktadır. Süleyman Paşa'yı, kendisinde bütün hükümdarlık şartlarını toplayan, yiğit, cömert ve anlayışlı diyerek övmüştür. Sultan Murad'ı, bilgili ve kâmil bir pâdişah olarak anlatmaktadır. Yıldırım Bayezid'in ise; olgun ve adil bir hükümdar olduğundan⁵⁷⁵ bahsedilmektedir. İdrîs-i Bitlisî, *Selim-Şah-Nâme* adlı eserinde pâdişahları bir beyitte parlayan yıldızlara benzetmektedir: "*Hareketleri tıpkı parlayan yıldızlar gibidir, parıltıları olmasaydı sönerlerdi.*"⁵⁷⁶ Nişancı Mehmet Paşa'nın *Tevarih-i Ali'yi Osman* adlı eserinde Osman Gazi'nin kerem sahibi, adil, fakirlere yemek ziyafet çektiren, iyiliksever, dini temiz biri olduğundan bahsederek övmüştür.⁵⁷⁷ *Neşri Tarihi*'nde, Yıldırım Bayezid dindar, doğru, âlimlere ve salihlere itibar eden biri olarak tasvir edilmektedir.⁵⁷⁸

Orhan Gazi için ise;

"...O din ehline destek ve sığınak oldu,

Ebedi süs (olan) din yükseldi,

Dinin izleri ebediyete kadar kendini gösterdi,

Âdil Orhan, insaflı idi,

Onunla (beraber) Ömer zamanı unutuldu,

Mescid (ler) mihrâb (lar) inşa eyledi,

Nice, hayır ev (leri) âbâd eyledi"⁵⁷⁹ şeklinde bahsedilmektedir.

Peçevi Tarihi'nde Sultan III. Murad'ın çok zeki, uyanık, bilgili, sözcüklerin ruh ve anlamlarını bütün incelikleri ile bilen, tasavvufa yatkın, her sözü vahdet-i vücûdu ispatlar nitelikte olan, güzel söz söyleme ve zarif yazma yeteneği bulunduğu bahsetmektedir.⁵⁸⁰ Nef'i, Sultan IV. Murad'ı öven kasidesinde şöyle söylemektedir:

"Gelse bu devirde felek eyler idi

⁵⁷³ Öztürk, XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Kemal Selatin-Nâme, 115.

⁵⁷⁴ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, 55.

⁵⁷⁵ Oruç Bey, *Oruç Bey Tarihi*, 73.

⁵⁷⁶ İdris-i Bitlisî, *Selim-Şah-nâme*, 271.

⁵⁷⁷ Yastı, *Nişancı Mehmet Paşa- Tevarih-i Âli-i Osman (1b-12a Metin-Dil Özellikleri-Sözlük)*, 78.

⁵⁷⁸ Neşri, *Neşri Tarihi I*, 172.

⁵⁷⁹ Neşri, *Neşri Tarihi I*, 73.

⁵⁸⁰ Peçevi İbrahim Efendi. (1992). *Peçevi Tarihi II*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1.

*Seni Sultan Selime takdim
Ya niçin dersen eğer pâdişahım,
Edeyim aslını bir tefhim
Gerçi Sultan Selim Gazi,
Etti devlette nice feth-i azim
Âlemi sen yeniden fethettin,
Komadın mürtekb-i suğl-i zebim ...”⁵⁸¹*

Behiştî Ahmet Çelebi, *Tarih-i Behiştî* adlı eserinde, Yıldırım Bayezid için şu şekilde bahsetmektedir:

*“Şehinşâh-ı afâk Şeh Bâyezid
Ola devleti ömri yâ Rab mezîd
Ana verdiği husn-i hulkı Hudâ
Meger yine nesline virmiş ola
Hasib ü nesib ü şeh-i muhterem
Anun şahına geldi lütf (u) kerem”⁵⁸²*

Muhtemelen 1583 ilkbaharında İstanbul'a gelerek Nusret-nâme 'yi Sultan Murad'a takdim eden Gelibolulu, pâdişahın ilgisine mazhar olmuştur. Birçok nüshası bulunan eserinde⁵⁸³ Osmanlı pâdişahlarının bütün Müslüman tebaanın hükümdarı olarak İslâm'ın koruyucusu kabul etmektedir. Müellif, Osmanlı sınırlarını diyar-ı İslam sınırı olarak göstermektedir. Bu sınırları, Osmanlı sultanlığına bağlı olan ülke ve hükümdarları da içinde barındıran bir harita çizerek anlatmaktadır.⁵⁸⁴

Matrakçı Nasuh, Sultan Selim'in doğru ve düzgün düşünceli bir pâdişah olduğundan ve yöneticiliğin yol yordamına uygun davranışları kendisine sanat edindiğini belirtmektedir.⁵⁸⁵ İdris-i Bitlisî, Sultan Mehmet'i, “*Sultan Mehmed, usûllerin câmi'i ve ahlâk-ı rabbâninin toplandığı bir zât idi*” diyerek

⁵⁸¹ Peçevi İbrahim Efendi, *age*, 374.

⁵⁸² Behiştî Ahmet Çelebi (2016). *Tarih-i Behiştî II*, haz: Fatma Kaytaç, Ankara: TTK, 76.

⁵⁸³ Nusret-nâme'nin nüshalan hakkındaki veriler ve analizi için bakınız. H. Mustafa Eravcı, “Mustafa ‘Âlî’s Nusret-nâme (Edition and study on the History of the Persian Campaign Under Lala Mustafa Paşa)”, (Doktora Tezi, Edinburgh Üniversitesi, 1998), 183-93

⁵⁸⁴ Bu harita bilgilerinin detayı için bakınız. H. Mustafa Eravcı (2005). “Mustafa ‘Âlinin Nusret-namesi ve Onun İşığında Yazarın Tarihçiliği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:24, S:38, 1 80.

⁵⁸⁵ Nasuh, *Tarih-i Sultan Bayezid*, 88.

övmektedir.⁵⁸⁶ Müellifi belli olmayan *Tevarih-i Ali Osman* adlı eserde, Emir Süleyman için ise; eserinde şu şekilde bahsetmektedir:

*“Mir Süleyman tahta geçdi oldı şâh
Kim nefes mührinden ider mihr u mâh
Adline idüp nazar görgil ıyân
Gün gibi ruşen ne hâcetdür beyân
Ol arada kim ola ol dadger
Kim olur Nûşîrevân yâhud Ömer
Himmeti katında anun bil ıyân...”*⁵⁸⁷

Mustafa Naima Efendi, Osman Gazi için, “*Osmanlı devletinin ilk Hakanı Ebü'l fütuhât ve'l Gazi es-Sultan Osman Gazi Hazretleri*” diye bahsetmektedir. O'na göre; Osman gazi taç ve taht sahibi olunca İslâm'ın şân ve şevketi son derece artmıştır. Pâdişahlık süresince her zaman ilâhî emirleri icra ederek tebaanın rahat ve huzurlarını temin, gaza ve adaletle hareket ederek bütün memleketi şefkat ve merhametle idare etmiştir. Osmanlı pâdişahlarını diğer bütün hükümdarların en üstünü, gazâ ve cihat yüzünden İslâm'ın şân ve şevketini en yüksek noktaya kadar ulaştıran olarak gören müellife göre; Osman Gazi harp meydanlarında müşrikleri yenerek birçok memleketleri İslâm âdetleri ile aydınlatmış ve din düşmanlarını korkudan titretmiştir.⁵⁸⁸ Ahmedi, Orhan Gazi'nin ne yaparsa doğru yaptığını ve neye başladıysa o işi başarıp kısa sürede yoksul milleti zengin ettiğinden bahsetmektedir. Onun dininin temiz olduğundan, bilginleri sevdiğinden ve onlara dilediklerini verdiğinden bahseden müellif, Orhan Gazi'nin büyük ve kahraman bir reis ve ulu bir hükümdar olduğunu dile getirmektedir.⁵⁸⁹ Ancak müellif, Emir Süleyman'a çok daha fazla methiyeler dökmektedir: “...*Bu şahı cihan bilsin ki; sonra gelen önce gelenden daha çok kıymetlidir. Bende bu nazmı onun adı ile bitiriyor, onun vasfı ile tamamlıyorum. Tanrı onun devletine zeval vermesin. Ömür bağına azan erişmesin. Ve yerine gayrı kimse gelmesin.*” Hatta müellif, ömrü yeterse Emir Süleyman için bir kitap yazmak istediğini belirtmektedir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt, VII. Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, 33.

⁵⁸⁷ F. Giese. (1992). *Anonim Tevarih-i Ali-i Osman*, haz: Nihat Azamat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 51.

⁵⁸⁸ Naima Mustafa Efendi. (1967). *Naima Tarihi I*, haz: Zuhuri Danışman, İstanbul: Bahar Matbaası, 22-23.

⁵⁸⁹ Nihat Sami Banarlı (1939). “Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk -i Âl-i Osman”, *Türkiyat Mecmuası*, C:6, 68-69.

⁵⁹⁰ Banarlı, “Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-i Âl-i Osman”, 71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİYASETNÂMELERDE YÖNETİM

3.1 Siyasetnâmelere Göre Osmanlı'da Yönetim Anlayışı

3.1.1 Siyasetnâmelere Göre Devlet Kavramı ve İyi Yönetim İlkeleri

İnsanlık tarihine bakıldığında insanlar hep bir arada yasama arzusu içerisinde olmuşlardır. Sebep her ne olursa olsun insanlar doğası gereği topluluk halinde yaşamışlardır. Bu topluluk şeklinde yasama hali devleti ortaya çıkarmıştır. İbn-i Haldun'a göre; sosyal organizasyonla ve toplu olarak yaşamak zorunludur. Bu sosyal organizasyon meydana gelince insanları birbirine karşı koruyacak ve kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce, ihtiyaç vardır. Hükümdarın ve üstün otoritenin anlamı budur.⁵⁹¹ Machiavelli'ye göre; devlet, zayıf ve korkak olan insanın korunması için bir araya geldikleri gerekli olan bir örgütlenmedir. Bu birliktelik, güçlü olan tek bir kişiyle mümkün olacak ve insanların istekleri yönetim biçimini belirleyecektir.⁵⁹² Machiavelli, insanı iyiye yöneltmede devleti görevli olarak seçmiştir. Müellif, tüm devletlerin veya yönetimlerin cumhuriyet ya da hükümdarlık olarak iki formda oluştuğunun altını çizmektedir.⁵⁹³ Devleti toplumsal düzenin doğal bir sonucu olarak gören Gazzâlî'ye göre; insanoğlu ihtiyaçlarının karşılanması için daima başkalarına muhtaç ve sürekli diğer insanlarla ilişki içerisinde. İnsanların bu karşılıklı ilişkisi sonucunda ise toplumsal yapı meydana gelmektedir.⁵⁹⁴ Devleti, insan yaşamının yanı sıra toplum hayatının da temelini oluşturan dinin koruyucusu olarak gören müellif, devletin zayıflaması veya ortadan kalkması durumunda, dini koruyacak olan organizmanın da ortadan kalkacağı kanısındadır.⁵⁹⁵ Farabi'de devlet ve toplum aynı şeylere işaret etmekle birlikte devlet kavramı “*Medine*” sözcüğüne karşılık gelmektedir. Bu yüzden Farabi'nin sosyolojisi ile devlet kuramı iç içe ayrılmaz parçalardır. İnsanlar hep birlikte bir toplumsal yapı içerisinde yaşamaya mecburdur. İdeal

⁵⁹¹ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 214-215.

⁵⁹² İdil Kefeli, “John Locke'un Felsefesinde Birey-Devlet İlişkisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010), 46.

⁵⁹³ Niccolo Machiavelli. (1981). *Prens*, çev. Nazım Güvenç, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 39.

⁵⁹⁴ U. Ak ve E. Ak. (2015). *Gazzâlî'nin Düşünce Yapısında Din- Devlet İlişkisi*, M. Akıncı- G.N. Şafak (Dü.) Aksaray: I. İslam Siyasi Kongresi İçinde, 164-165.

⁵⁹⁵ Ü. Günay. (1988). *Gazzâlî'nin Toplum Görüşü*, A. H. Köker (Dü.) *Ebu Hamid Muhammed El Gazzâlî* içinde, Erciyes Üniversitesi, Kayseri: Gevher Nesibe Tıp tarihî Enstitüsü, 174.

devlet yaklaşımını örnek devlet anlayışına işaret eden müellif, devletin hem mutluluğu yakalamaya yarayan hem de iradeyle icra edilecek işleri kontrol altına alarak sağlam zeminlere dayandırabilen bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. İnsanları iyiliğe mutluluğa ve erdeme ulaştıran yol ideal devletten geçmektedir. Ona göre; erdemli toplumlar ideal toplumlardır.⁵⁹⁶ İbn-i Haldun'a göre; toplumsal ve ekonomik düzen devletin temelidir. Şeriatta uyulması gerekenler dini, canı, akli, soyu, malı ve serveti korumak olarak beş ilkedir. Bu ilkelerin zulüm ile ortadan kaldırıldığı durumda toplumsal ve ekonomik yapı bozulacaktır.⁵⁹⁷ Ahmet b. Hüsameddin Amasi, insan türünü âlemdeki en şerefli varlık olarak görmektedir. Ona göre insan türü hem kendi türünün hem de diğer varlık türlerinin yardımına ihtiyaç duymaktadır.⁵⁹⁸ Bu nedenle, insan türü zorunlu olarak topluluk oluşturmaya muhtaçtır.⁵⁹⁹ Çeşitli sebeplerle bir araya gelen insanlar, iradeleri yüzünden çatışabilme ihtimalleri çok yüksek olduğu için siyasete ihtiyaç duymaktadır.⁶⁰⁰ Abdüsselam el-Amâsî'ye göre; eğer idare yetkinliğe götüren hikmetli bir kanuna göre işlerse ilahi siyaset; eğer başka bir şey vasıta ile kurulursa ona göre ad verilmektedir. Müellife göre; diğer bir siyaset hükümdarlık yönetimidir. Bu yönetim, ilahi siyasetin koymuş olduğu kanuna göre işleri düzene koymak için topluluğunun yönetilmesidir. Kanunların belirlenmesinde ilahi ilham ile diğer insanlardan ayrılan seçkin bir şahsa ihtiyaç vardır.⁶⁰¹

İyi bir devlet yönetimi arayışının temelini halk ve devlet birlikteliği oluşturmaktadır. Devletin halk tarafından sevilmesi ve korunması gerekmektedir. Çünkü devleti yaşatmak insanı yaşatmaktan geçmektedir.⁶⁰² Adalet ve hakkaniyet devlet yönetiminde oldukça önemlidir. İyi bir devlet yönetiminde hak ve hukuka bağlı kalarak iş yapmak Türk tarihinde İslam öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır.⁶⁰³ Adalet vurgusu, zulmün önlenmesi, vergilerin düşürülmesi ve

⁵⁹⁶ Farabi. (2012). *Es-Siyâsetü'l Medeniyye veya Mebadi'ül Mevcudat*, 2. Baskı, çev. Mehmet S. Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rahmi Ayas, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 121-122.

⁵⁹⁷ İbn-i Haldun (2015). *Mukaddime II*, 6. Baskı, çev. T. Dursun, İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 2015, 217-220.

⁵⁹⁸ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 339.

⁵⁹⁹ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 341.

⁶⁰⁰ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 343.

⁶⁰¹ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 345; Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l Ümera ve Minhatü'l- Vüzerâ*, 49.

⁶⁰² Sefa Mürsel. (1976). *Bediüzzam Said Nursi ve Devlet Felsefesi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 327.

⁶⁰³ Altay, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâmelerine Genel Bir Bakış", 1802-1804.

iktisadî açıdan tasarruf edilmesi, Türk-İslam devlet yönetiminin ilkelerini belirleyen siyasetnâme tarzı tüm eserlerde ortaya konan esas konulardır.⁶⁰⁴ İbrahim b. Muhammed'e göre; kâinat nasıl ki bir denge sayesinde bir nizam içinde işliyorsa memlekette de adil bir yönetimle düzen sağlayabilecektir.⁶⁰⁵ Siyasetnâmelerde, devletle ilgili sorunlar meydana geldiğinde yapılması gereken şey, deneyim ve tecrübe sahibi divan mensupları tarafından konunun çözülmesidir. Benzer şekilde, devlet ile ilgili meseleler çözümlenirken ehliyetli ve riayetli kişilerle istişare edilmesi gerektiğini düşünen Kâtip Çelebi, bu konuda şöyle demektedir: *“Dert gelmeden önce tedbirini almak gerekir.”*⁶⁰⁶ Mâverdî, Erdeşir b. Babek'in Fars hükümdarlarına verdiği şu tavsiyelere eserinde yer vermektedir: *“Din ve devlet ikiz kardeş gibidir. Bunların hiçbirisi diğeri olmadan varlığını koruyamaz. Çünkü din temel, devlet ise bekçidir. Devletin mutlaka bir temeli, dinin de mutlaka bir bekçisi olmalıdır. Zira bekçisi olmayan şey kaybolmaya, temeli olmayan şey de yıkılmaya mahkûmdur.”*⁶⁰⁷ İstikrarlı bir hükümetin kurulması için müellif, yönetim sürecinde ülkenin bayındırlığının, halkın mal ve can güvenliğinin, ordunun idaresinin, kamu maliyesinin, yönetimin ve yasaların adil bir şekilde uygulanmasının önemini belirtmektedir. Devletin var oluşunu kutsal bir yapı olarak gören⁶⁰⁸ Nizamü'l-Mülk'e göre; Allah her asırda birini seçerek ona pâdişahlık verdikten sonra halkı ondan sorumlu tutmaktadır. Allah'ın emirleri ölçüsünde toplumun haklarına uyması ve bütün düzenlemelerini yapmasını istemektedir.⁶⁰⁹ Necmeddin Daye'ye göre; devlet yönetimi bir kişiye verilmiş bir lütuftur. Yöneticilik bir mülk değildir. Mülk Allah'ındır ve yönetici bu emanetin geçici olduğunun farkında olmalıdır. Görevini hakkıyla yerine getirmeli ve yaptıkları her iş ve eylemden sorumlu olmalıdır. Yönetimdeki işleri zorunlu olmadıkça bir başkasına devretmemelidir. En önemlisi ise devlet yönetirken hak ve adaletten ayrılmaması gerekmektedir.⁶¹⁰

Yönetim sürecinde devlet işlerinin günü gününe yapılması iyi bir devlet yönetimi için elzemdir. Zira bu düşünce siyasetnâme yazarları için de böyledir.

⁶⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Düsturu'l Amal Li Islahi'l Halel*, 88.

⁶⁰⁵ İbrahim, *Adâbü'l Hilafe ve Esbabu'l Hilafe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 182-183.

⁶⁰⁶ Kâtip Çelebi. (2016), *Düsturu'l Amal Li Islahi'l Halel*, haz: Ensar Köse, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 105-107.

⁶⁰⁷ Mâverdî, *Dürerü's-Süluk Fi Siyâseti'l Mülûk*, 64.

⁶⁰⁸ Nizamü'l-Mülk. (1997). *Siyasetnâme*, trc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergâh Yayınları, 30,34.

⁶⁰⁹ Nizamü'l-Mülk, *age*, 28-29

⁶¹⁰ Daye, *Mirsadi'l-Ibâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 136-139.

Örneğin; Yusuf Has Hâcib, hükümdarla Öğdülmiş arasında geçen konuşmalarda halkın ve hükümdarın huzura kavuşması için memleket işlerinin günü gününe yapılmasının şart olduğunu bizlere aktarmaktadır. Ona göre; bugün o iş yapılmazsa diğer güne bütün işler yığılacaktır.⁶¹¹ Yusuf Has Hâcib'e göre; devleti ayakta tutan iki kuvvet, som altın ve kılıçtır. Servetin, paranın, kişinin hayatında olduğu gibi devlette de büyük önemi vardır. Kılıçla birlikte altın devletin temel kuvvetini oluşturmaktadır.⁶¹² Müellifin *Kutadgu Bilig* adlı eserinde görülebileceği gibi Kün Togdı; hükümdarı temsil etmektedir. Adaleti yerine getirendir. Ay Toldı; devletin yasama ve yürütme gücünü temsil etmektedir. Öğdülmiş ise; aklın ve bilgeliğin temsilcisi olarak görülmüştür. Yönetimin iyi bir yönetim olarak devamlılığını sağlaması için yer alan öğütler Kün Togdı, Öğdülmiş ve Oğurmuş'un sembolik işleri üzerinden kurgulanarak bu karakterlerin diyalogları davranışlardan ve ifadelerden hareketle aktarılmıştır.⁶¹³

Devlet yönetiminde en temel sıkıntılardan biri ise; rüşvet konusudur. İyi ve adil bir yönetimde rüşvet söz konusu olmamalıdır Zira rüşvet, yönetimi aksatacak ve sonuçları kötü olacaktır. Örneğin; Koçi Bey, devlet yönetimindeki aksaklıkların en önemli sebebinin rüşvet olduğunu vurgulayarak rüşvetin temel dayanağını da tımar ve zeamet sistemindeki bozulmalara bağlamıştır.⁶¹⁴ Keykavus b. İskender de *Kabusnâme* adlı eserinde oğluna, eğer pâdişah olursa haramdan sakınmasını, elini ve gözünü halkın harem ve haramından saklamasını nasihat etmektedir.⁶¹⁵ Bu konuda Gelibolulu Mustafa Âli ise; adaletle hareket etmesi gereken yöneticinin aynı zamanda rüşvete karşı önlem ve tavır alması gerektiğini de düşünmektedir. Aynı şekilde müellif, yönetici yardımcılarını da rüşvetten uzak durmaları ve eğer görevli oldukları sahada bir şikâyet varsa ilgilenmeleri gerektiğini öğütlemektedir.⁶¹⁶ Koçi Bey'e göre; sık sık devlet görevlilerinin görevden alınması ve mülazım sisteminin bozulması da devlet yönetimini aksatan unsurlardır.⁶¹⁷ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; devlete lazım olan şeyler kolay elde edilmez. Memleketin ve milletin büyük ve ağır işleri kolaylıkla yapılmaz. Ortaya

⁶¹¹ Hacıp, *Kutadgu Bilig*, 115-119; Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 110.

⁶¹² Süleyman Kazmaz. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig Üzerinde Hukuki Bir İnceleme*, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı yayınları, 63.

⁶¹³ Hacıp, *Kutadgu Bilig*, IX.

⁶¹⁴ Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey Risaleleri*, çev. Seda Çakmakçioğlu İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 53.

⁶¹⁵ Keykavus, 1974, *Kabusnâme*, 301.

⁶¹⁶ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 154.

⁶¹⁷ Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, 48-50.

çıkacak iş, aç ve acele ile ele geçmez.⁶¹⁸ Kınalızâde, devletin kurulmasını yardımlaşma ve dayanışma da bir vücudun organları gibi görüp insan bedenine benzetmektedir. Eğer, devletin yönetiminde anlaşma, dayanışma ve yardımlaşma olursa devlet her türlü tehlikeden korunmuş olacaktır. Yönetimi fazilete ve fazilete dayalı olmayan siyaset olarak iki bölüne ayıran müellife göre;⁶¹⁹ fazilete dayalı siyaset, tam ve olgun idaredir. Fazileti olmayan siyaset ise eksik siyasettir.⁶²⁰ Müellif, ahlâk ve fazilet üzerine kurulmuş bulunan şehrin fertlerinin, bir arada bulunmalarını hayırlar kazanmak ve kötülüklerden kaçınmak esasına dayandırmaktadır.⁶²¹ Devlet yönetiminin nasıl daha iyi bir hal alabileceğini inceleyen Hasan Beyzade Paşa'ya göre; ilk olarak iyi bir devlet yönetimde düzen ve doğruluk esastır. Yönetimlerin mevcudiyet ve işleyişi açısından önemli olanın doğru idare unsurlarının sağlam ilkeler üzerine kurulu olması adalet ve güzel siyasetle mümkündür.⁶²²

3.1.2 Adalet

Birçok siyasetnâme yazarı adaletin esaslarını adalet dairesi dedikleri bir formülle açıklamaya çalışmışlardır. Adalet Dairesi teorisinde adalet, yönetimde merkezi bir yere sahip olup esasların esası olarak kabul edilmektedir. Yönetimde yöneticinin yanı sıra yardımcılarının merhametli, sabırlı, emanete sahip çıkan, açgözlü olmayan, iyi niyetli ve liyakatli insanlar olması da oldukça önemlidir.⁶²³ Adalet kavramı, Osmanlı yöneticileri katında istikrarı ifade etmektedir.⁶²⁴ Osmanlı ulemâsı ve mütefekkirleri devletin ayakta kalması ve gerilemesi üzerinde kafa yorarken genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması gereken esasları adalet dairesi dedikleri bir çember ile anlatma yoluna gitmişlerdir.⁶²⁵

Osmanlı yönetim geleneğinde, devlet adamları ve görevlilerin en önemli görevi ülkede adaleti yerine getirmektir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

⁶¹⁸ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 110.

⁶¹⁹ Çelebi, 2010, *Devlet ve Aile Ahlâk ı*, 61.

⁶²⁰ Çelebi, 2010, *Devlet ve Aile Ahlâk ı*, 151-152.

⁶²¹ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 177.

⁶²² Hasan Beyzade Paşa.(2017). *Devlet Yönetiminde Bilgelik Kılavuzu*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 27.

⁶²³ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 183-186.

⁶²⁴ Erik Jan Zürcher. (1996). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 28-29.

⁶²⁵ Norman Itzkowitz. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları, 132.

toplum ve devleti sosyal denge temelinde işlevsel olarak ele alan “*Adalet Dairesi*” Osmanlı aydınlarının inceledikleri bir konu olmuştur.⁶²⁶ İncelediğimiz siyasetnâmelerin hemen hemen hepsinde devlet yönetiminde adaletin önemi ve zulmün ortadan kaldırılmasının gerekliliği üzerinde önemle durulmaktadır. Hükümdarların yönetimde adil davranması müelliflerin hemen hemen hepsinin ortak düşüncesidir. Örneğin; Bostan Çelebi, Sultan Süleyman’ın devlet yönetiminde birtakım atamalarda bulunurken özellikle boş makamlara adaletli tayinler gerçekleştirdiğinden bahsetmektedir. Yapılan bu tayinleri müellif, “*İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma*” ayetiyle teyit etmiştir.⁶²⁷ Siyasetnâmelerde çizilen adalet dairesinin dönüp dolaşıp geldiği yer yine adalettir. Zincirin bozulmasına sebebiyet veren diğer bütün bozulmalar adaletsizlik olarak tecelli etmektedir. Yönetimde adalet ne eksik ne fazla olmalıdır.⁶²⁸ Adalet dairesinin amacı hükümdarın iktidarının korunması devlet ve toplum düzeninde birlik refah ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Adalet dairesine tam anlamıyla ilk kez Aristoteles’e atfedilen sözde rastlanmaktadır. Bu rivayete göre Aristoteles ölmek üzere iken şöyle demiştir: “*Âlem bir bahçedir; çiti (duvarı) devlet. Devlet iktidardır; koruyucusu kanun. Kanun siyasettir; yürütücüsü hükümdar. Hükümdar çobandır; destekçisi ordu. Ordu yardımcısıdır; geçindiren mal. Mal rızıktır; biriktirmeni halk. Halk kullardır; onları itaat ettiren adalet. Adalet kaynaşma sebebidir; onunla düzen bulur âlem.*” Bu adalet dairesi adalet, hükümdarlık, hukuk, ordu, mal ve halk olmak üzere altı zincirden oluşmaktadır.⁶²⁹ Siyasetnâmelerdeki adâlet vurgusu, sâdece iyi insanlar için söz konusu değildir. Dini, milliyeti, kültür çevresi, ahlâkî karakteri, fazilet ve kemâl bakımından durumu ne olursa olsun herkes için geçerlidir. Nitekim Tursun Bey’e göre; muhtelif taifelerin tamamı adâlete muhtaçtır. Meselâ uğrular, yol kesiciler, soyguncular ve akla gelebilecek bütün suçları işlemiş olanlar dahi adâlete muhtaçtır. Adâletin tesisi esasta iki şarta bağlanmıştır: Bunlardan birincisi eşitlik, ikincisi ise hak edene hakkının verilmesidir.⁶³⁰ Müellif *Tarih-i Ebû’l Feth*

⁶²⁶ Ejder Okumuş. (2005). “Osmanlılar ’da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi” *Politika Dergisi*, S:5, 45-51.

⁶²⁷ Bostan Çelebi, v. 6b; Kuran-ı Kerim, Sad Suresi, 26.

⁶²⁸ Şîrâzî, *Nasihatü’l Mülûk*, 235.

⁶²⁹ Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, 49-51.

⁶³⁰ Fahri Unan. (2016). *Osmanlı Siyaset Literatüründe Adalet*, “*Türk Devlet Yönetimi Geleneği*” içinde, Cengiz Buyar, Mehmet Kıldıroğlu ve Muratbek Kocobekov (Ed.), Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 218.

adlı eserinde, faziletli ve hikmet sahibi bilge kişilerin, “*Adaletsiz ülke baki olmaz*”⁶³¹ sözlerine konuyu pekiştirmek adına yer vermiştir.

Kınalızâde’ye göre; adalet ancak malların taksiminde ve suçluların cezalandırılmasında hukuka uygun ve eşit davranmakla sağlanır.⁶³² Adalet, kurumsal veya sistemik bir kavram değil, bireysel bir davranış tarzıdır. Adalet, eşitlik ve birlik demektir.⁶³³ Müellif, adaletin amelî kuvvet ve güzel ahlâk ile tamamlanıp ölçülü davranışların meydana gelmesi ile oluşacağını düşünmektedir.⁶³⁴ Ona göre; adalet erdeminin Allah’ın birliğine kadar uzanan manevi tarafı olduğu için çok önemlidir.⁶³⁵ Adalet erdeminin dostluk, anlaşma, hakka bağlılık, başkalarının dertlerini paylaşmak, yakınlarını ziyaret etmek, yapılan iyiliğe karşılık vermek, güzel davranışlar sergilemek, dürüst davranmak, Allah’ta gelen şeyleri gönülden kabul etmek, Allah’a güvenmek ve kulluk etmek gibi türlere ayırmaktadır.⁶³⁶ Adalet erdeminin ölçüyü aştığı zaman da çeşitli erdemsizlikleri doğuracağını belirten⁶³⁷ müellife göre; herkese eşit muamele edilmeli, halkın istidat ve kabiliyetlerine göre korunmalı, devletçe iyilik ve yardımın eşit muamele ve liyakat esaslarına göre yapılmalıdır.⁶³⁸ Hasan Kâfi Akhisari, yönetimde adaletin sağlanmasının yüksek makamların ehil olanlara verilmesi, pâdişahın gelişen olayları yakından izlemesi, narh konusuna önem verilmesi ve toplumda fakir kesimin ezilmesinin önüne geçilmesi ile mümkün olacağı fikrindedir.⁶³⁹ Peygamber Efendimizin, “*Adalet etmek dindendir, ayrıca pâdişâhın kuvvetindendir*”⁶⁴⁰ sözlerine eserinde yer veren müellif mülkün devamının ancak adalet ile sağlanabileceğini düşünmektedir. Adalet dairesi anlayışında adaletin önemini ise eserinde bizlere şu şekilde anlatmaktadır: “*Pâdişahlık ancak askerlerle olur, asker (ordu) ise mal ile toplanır. Mal memleketin mamur olması ile artar. Memleketin mamur olması da adaletli yönetime ve hüsn-i siyasete bağlıdır.*”⁶⁴¹ Abdüsselam el-Amasi’ye göre;

⁶³¹ Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth (Fetih Babası Fatihin Tarihi)*, 27.

⁶³² Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 227.

⁶³³ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 135.

⁶³⁴ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 94.

⁶³⁵ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 135.

⁶³⁶ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 111-118.

⁶³⁷ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 126.

⁶³⁸ Âli Rıza Saklı. (2018). “Kınalızâde Âli Efendi’nin Ahlâk -ı Alâî (Devlet ve Aile Ahlâkı) Adlı Eserinin İncelenmesi” *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, C:2, S:1, 150.

⁶³⁹ Öz, *Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, 6.

⁶⁴⁰ Akhisari, *Usulü'l-hikem fi Nizamü'l-Âlem*, 53.

⁶⁴¹ Akhisari, *Usulü'l-Hikem Fi Nizami'l-Âlem*, 54.

memleket işleri ancak adil ve güçlü bir yöneticinin varlığıyla yürütülebilecektir. Müellife göre; devrin halifesi olarak tahta çıkan ve idareci olan kimseler insanların haklarını köy ve şehirlerdeki işleri doğrulukla değerlendirmeli, gayretle çalışmalı, insanlar arasındaki işlerde dikkat göstermeli ve adaletle karar vermelidir.⁶⁴² Aynı zamanda müellif, halka adaletle davranmak isteyen idarecinin, memurlarını iyi seçmeleri gerektiğinin de altını çizmektedir.⁶⁴³ *Pendnâme* adlı eserinde Güvahi, pâdişahın yaptığı her iyilik ve ikram gösterdiği merhamet, adalet, saygı davranışı saltanatının ve insaniyetinin temelini teşkil ettiğini belirtmektedir.⁶⁴⁴

Kasım b. Seydî el-Hafız Ankaravî'ye göre; hükümdarların Allah'ı gerçek manada Allah'ı gerçek manada tanınması ve Elest meclisinde verdiği sözü yerine getirebilmesi için halka adaletli olması gerekmektedir. Adalet, Allah'ın sıfatlarından biri olduğu için hükümdar adil olursa Allah'ın sıfatıyla bezenmiş olacaktır. Adalet bir kimseye yapılan iyiliğin yerli yerinde yapmasıdır. Örneğin; bilginlere kale ve silahlar veya öğretim işini ve kitapları sipahilere ve beylere bağışlayarak iyilik yapmış olmazsın. Adaletin olması için tam tersi yapılmalıdır. Halkına karşı adaletli davranmayan hükümdar hata içine düşmüştür. Vatanını milletini sevenle, onlara karşı art niyetli davrananlar aynı kefeye konmamalıdır. Devletin muamelesi bu kişilere aynı olmamalıdır. Millet küfürle idare edilebilir fakat zulümle idare edilemez.⁶⁴⁵ Eğer, hükümdarlar zulümü ortadan kaldırmazlarsa Allah katında yapılmış en büyük günahlardan birini işlemiş olacaklar ve hükümdara yakışan adaletli bir şekilde zulümü ortadan kaldırarak yönetmektir.⁶⁴⁶ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; pâdişah tebaası ve askeri ile adaletli olmalı ve insaf etmelidir. Zalimleri zulümden fasıkları kötü ve haram işleri yapmaktan menetmeyi sağlamalıdır. Güçsüzlere arkalarında bulunduğunu bildirmeli, kuvvetlileri terbiye altına almalıdır. Bilginleri vakarlı ve üstün tutarak şeriat bilgilerini öğrenmeleri için hırslandırmalıdır. Salih kimseleri üstün kutlu bilerek onları ibadet emniyet ve huzurda daha fazla teşvik etmelidir.⁶⁴⁷

⁶⁴² Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 59.

⁶⁴³ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 102-103.

⁶⁴⁴ Güvahi, *Pendnâme*, 159.

⁶⁴⁵ Ankaravî, *Enîsü'l-Celîs*, 25.

⁶⁴⁶ Ankaravî, *Enîsü'l-Celîs*, 30.

⁶⁴⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 69

Müellifi belli olmayan *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserde, hükümdarın gücünün asker ile askerin gücünün mal ile malın gücünün halk ile halkın gücünün ise adalet ile olacağı vurgulanmaktadır.⁶⁴⁸ Yani adalet her şeyin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle temeli sağlam olmayan bir yönetim baki kalamaz. Saltanatı söz beşiğindeki uzun ömürlü çocuğa benzeten Pîr Mehmet Za'îfî, adaleti baba figürünün üzerine oturtmaktadır.⁶⁴⁹ İbn-i Firuz eserinde, adaletle ilgili bolca hadis-i şerife yer vermiş ve adaletin önemini vurgulamıştır.⁶⁵⁰ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; devlet içerisinde insanların birbirine zulmetmelerini engellemek yöneticilerin birincil görevlerinden biridir.⁶⁵¹ Fudayl b. İyâz'ın, “*Eğer Allah katında mutlaka kabul edilecek bir tek duam olsaydı adil sultandan başkası için dua etmezdim, zira o kullarının kurtuluşu ve ülkelerin emniyetidir*” şeklindeki meşhur sözüne eserinde yer veren Hüsameddin Amasi'ye göre de adil yönetici toplumun en temel dayanaklarından birisidir.⁶⁵² Bunun yanı sıra, yönetici zulme mahal vermemek için ilahi kanunları uygulayıp toplum içerisinde eşitliği sağlamalıdır.⁶⁵³ Müellif, gerçek adaletin ilahi kanunlarla ve yöneticinin halkı ile arasında eşitliği sağlamasıyla mümkün olacağını belirtmektedir.⁶⁵⁴ *Hırz'ül-Müluk* adlı eserin müellifi “*Saltanatın tadı adalet ve bağışladır*”⁶⁵⁵ sözleriyle adaletin önemi üzerinde durmaktadır. Düşüncelerinde Gazzâli'den etkilenen İbrahim b. Muhammed'e göre; adalet sultanın esenliği, memleketin imarı, halkın iyiliği, din ve memleketin gereğidir.⁶⁵⁶ Siyasetnâmelerde, yönetimde yalnız pâdişahın adaletli olması gerektiği gibi vezirlerin ve devlet erkânının da adaletli bir yönetim sergilemesi istenmektedir. Örneğin; Gelibolulu Mustafa Âli eserinde, üst düzey kamu görevlileri için devlet işlerini nasıl yapmaları gerektiği ile ilgili öneriler sunmakta ve bu önerilerinin sonuçlarını da detaylı bir şekilde anlatmaktadır.⁶⁵⁷ Pîr Mehmet Zai'î'ye göre; pâdişahların adaletli, insafî, dünyadaki her şeyden haberi olan, uyanık, güvenilir, iyiyi kötüyü birbirinden eksiksiz ayırabilen, yardımsever,

⁶⁴⁸ Anonim, *Tuhfetü'l-Memlûk*, 105.

⁶⁴⁹ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 96.

⁶⁵⁰ Firuz, *Gurretü'l Beyza*, 42-43.

⁶⁵¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 26.

⁶⁵² Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 96

⁶⁵³ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 239-240.

⁶⁵⁴ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 235.

⁶⁵⁵ Yücel, , *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 161.

⁶⁵⁶ İbrahim, *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları)*, 177.

⁶⁵⁷ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 101.

düzgün, temiz inançlı ve merhamet sahibi vezirleri olmalıdır.⁶⁵⁸ Kadı Hüseyin b. Hasan'ın *Letâifü'l-Efkâr* adlı eserinde, müftinin müçtehit, dürüst ve namuslu olması gerektiği; kadı olacak kişinin ise âlim, adil, töhmetlerden uzak, temiz, amel, itikat ve yakın konusunda sahabe ve tabiinin yoluna girmiş olması gerektiğinden bahsedilmektedir.⁶⁵⁹ *Hırz'ül Müluk* adlı eserin müellifi, kadıların gerekli nitelikleri taşıyan doğru, âdil, bilgili olması gerektiğini düşünmektedir.⁶⁶⁰

Siyasetnâmelerin büyük çoğunluğunda tespit edilen yönetimin işleyişindeki ortak sorunlardan biri rüşvet ve yolsuzluk konusudur. Bu sorun yönetimde adaleti zedeleyebilmektedir. Yaptırılmak istenen bir işte yasadışı yollarla bir kimseye mal veya para⁶⁶¹ olarak sağlanırsa bu Arapça asıllı bir kelime olan “rüşvet” anlamına gelmektedir.⁶⁶² Adil bir yönetimde ise; rüşvet söz konusu olmamalıdır. Celalzâde Mustafa'nın *Selimnâme* adlı eserinde, II. Bayezid Han zamanında devlet erkânının rüşvet alması ile ilgili eleştiriler ve ülkenin bozulan düzeni ile ilgili bilgiler vermiştir. Müellifin, eserinde konu ile ilgili verdiği beyitlerden biri şu şekildedir:

“Terakki buldı rüşvetle deniler

Tutuldı gül gibi elde ganiler”⁶⁶³

Eserin başka bir kısmında ise;

“Acebdür kalb-i mâ ‘il irtişâyâ

Anunçün tiz irişürler kâzâyâ

Geçirür demleri hayretler ile

Diler şâh olmağa rüşvetler ile”⁶⁶⁴

Tarihçi Ali Efendi, bir gün Şemsi Paşa'nın özel dinlenme odasında otururken pâdişahın huzurundan çıkan Şemsi Paşa'nın sevinç ve neşe içinde geldiğini ve kâhyası olan Koçu Kethüda'ya, “Bugün Kızılâhmetlilerin öcünü Osmanoğulları'ndan aldım. Onlar bizim ocağımıza su döktükleri gibi bende onların ocağını söndürecek bir başlangıç düzenledim” dedikten sonra Koçu

⁶⁵⁸ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 42.

⁶⁵⁹ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l-Efkâr*, 68.

⁶⁶⁰ Yücel, *Osmanlı, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihü'l-Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 164.

⁶⁶¹ Uğur Sökmen. (2011). “Devlet Memuruna Hediye Rüşvet (mi)dir?” *Malîye Dergisi*, S:161, 233.

⁶⁶² Seda Işık Alptekin, “Türk Hukukunda ve Uluslararası Boyutu İle Rüşvet Suçu”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008), 18.

⁶⁶³ Celalzâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 57.

⁶⁶⁴ Celalzâde Mustafa, *Selim-Nâme*, 67.

Kethüda'yı bir sıkıntı bastığını anlatmaktadır. Koçu Kethüda kendisine bunu nasıl yaptığını sorduğunda ise Şemsi Paşa'nın cevabı şöyledir: “*Rüşveti tattırdım hatta kırk bin altın gibi büyükçe bir lokma idi, yutturdum. Bundan sonra onlar rüşvet almaktan geri durmazlar ve rüşvet ile devletleri tutunamaz, batar.*”⁶⁶⁵ Böylece, III. Murad saltanatında 1579-1580 yıllarında sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamı olan Şemsi Paşa'nın, “*Pâdişaha rüşvet aldırđım ve bununla bu devletten Kızılâhmetli'nin öcünü aldım*” sözünün manasını anlamış olduk. İcra mevkiinde olanlarla onlara nüfuz edebilecek kimselerin hediye almaktan son derece sakınmaları ve haksız onlara iltimas yapılmaması zira haksızlara şefaât, hak sahiplerine kalabalık, cahillere yardım, âlimlere ihanet olduğunu düşünen Kınalızâde'ye göre; rüşvet yolu ile himayesinde bulunanlardan dilediklerine imkân tanıma cihetine gidilmemelidir. Ya da şefaât ile bir şeyi yerinden alıp baş tarafa aktarmaktan çekinilmelidir.⁶⁶⁶ Yani herkese layık olduğu hak, devlet adamına ulaştıktan sonra bu onun elinden alınmalıdır. Bu hususta adaletin bir parçasıdır.⁶⁶⁷ Güvahi eserinde rüşvet ile ilgili bir deyme yer vermiştir:

“İmedüñ mi rüşvet kapudan şâd

Giricek bacadan gamgîn çıkar tad”⁶⁶⁸

Kitab-ı Müstetab'ın müellifi eserin üçüncü bölümünde, hazineye zarar gelmesinin bir nedenini rüşvet olarak belirlemiştir. Rüşvetin bir bela halini almasını mansıbların ehline verilmeyişinde aramaktadır.⁶⁶⁹ Birçok müellife göre; yönetimde rüşvet ortadan kaldırılır ve kanunlarla işlerin yürütülmesi sağlanırsa devletin yıkılması gibi sıkıntılar tamamen ortadan kalkacaktır.⁶⁷⁰ Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; adaletle hareket etmesi gereken pâdişah aynı zamanda rüşvete karşı önlem ve tavır alması gerekmektedir. Aynı şekilde yönetici yardımcılara da rüşvetten uzak durmalarını öğütleyen müellif, eğer görevli oldukları sahada bir şikâyet varsa ilgilenmeleri gerektiğinin de altını çizmektedir.⁶⁷¹

⁶⁶⁵ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, 7-8.

⁶⁶⁶ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 228.

⁶⁶⁷ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 229.

⁶⁶⁸ Güvahi, *Pendnâme*, 6a-8.

⁶⁶⁹ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn, Hurz'ül-Mülûk*, XXIV.

⁶⁷⁰ İsmail Özçelik. (2017). “Kâtip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler” *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 2, 230.

⁶⁷¹ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 154.

3.1.3 Kararlılık

Yönetimde kararlılık hususu Osmanlı devletinin işleyişinde mühim bir konudur. Çünkü bir devleti ancak kararlılık ileriye götürecektir. Pâdişahlar, bir konuda buyruk verdiklerinde kararlı olmalıdır. Verilen karar, hatalı veya kötü bile olsa nefse bu kararda sabit kalma alışkanlığı verilmelidir.⁶⁷² Kınalızâde'ye göre; devlet başkanının kararı birçok kimseyi ilgilendireceği için bir işe karar verdikten sonra, bundan vazgeçip iş bırakılmamalı ve küçük bir şey sebep ile kararlarından vazgeçmemelidir.⁶⁷³ Yönetimde, kararlı olunması gerektiğinin altını her zaman çizen Pir Mehmet Za'îfî, ancak bu şekilde istenilen başarıya ulaşılabileceğini belirtmektedir.⁶⁷⁴ Pâdişah, her gün karar verecek olursa o yönetimden hayır gelmez. Halkın iktidara bakışı ve güveni bu hususta oldukça önemlidir.⁶⁷⁵ Her işlerinde ve hükümlerinde mutlaka kararlı olmaları gerekmektedir. Tutumlarında kusursuz olmalı, doğru bir nefis taşımaları ve doğru bir tabiata sahip olmalıdır.⁶⁷⁶ Siyasetnâme yazarları tıpkı göreve gelmede liyakatin önemini vurguladıkları gibi yönetim düşüncesi açısından kamu görevlisinin üst otorite tarafından görevinden alınmaması konusunda vurgulamıştır. Yönetimde yer alan devlet görevlilerin işlerinden alınması da bu hususta çok faydalı görülmemiştir. Örneğin; Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre, pâdişaha gereken şey makam sahiplerini olur olmaz bahane ile azletmemeli ve azlolunan birisini de rica ile geri almamalıdır. Doğru çalışanı azletmek suçtur ve aynı zamanda azledildikten sonra geri işe almada yine çok çirkin bir suçtur.⁶⁷⁷ Müellife göre; veziriazam memurları bir iki şikâyetten dolayı azletmemelidir. Onlara öğüt verici bir mektup gönderip nasihat etmeli ve onunla yola gelmeyip şikâyetçileri devam ederse ancak öyle azletmelidir.⁶⁷⁸ İşinde başarılı olan ve bölgesindeki öncelikli işlere devam eden şahsı görevden almak apaçık zulümdür. Pâdişahın bazı ilim irfan sahibi ve güzel sözler söyleyen zümresi vardır. Bunların mevki ve makama geldikten sonra görevden alınmalarını eleştiren müellif, halkın tamamı ile bunların bir tutulmasını doğru bulmamaktadır. Bahsi geçen övülmeye değer kişiler hâkimlerin fesat çıkarmasıyla veya yanlış bilgi sonunda görevden alınırsa daha sonra hâkimin düşmanca tavrı ve adı geçen

⁶⁷² Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 54.

⁶⁷³ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 197.

⁶⁷⁴ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 36.

⁶⁷⁵ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 26.

⁶⁷⁶ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 75.

⁶⁷⁷ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 98.

⁶⁷⁸ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 110.

kâmilin, kemal ve arifeti tespit edildikten sonra pâdişahın iltifat ve râğbeti lazımdır. Pâdişah, yaptığı bir işte kusur işleyen bir hizmetkârı bir süre görevden uzaklaştırdıktan sonra tekrar ona görev vermelidir. Bu sebeple müellif, bir görevli bir kusur işlediği zaman gereken cezalandırmanın yapılmasını elbette uygun görmektedir. Fakat cezasını çektikten sonra tekrar görevine getirilmesi gerektiğini düşünmektedir.⁶⁷⁹ Zulmü ise liyakatli kişilerin kişisel çekişmelerden dolayı görevden alınması olarak nitelemektedir.⁶⁸⁰ Düşmanın kuvvet kazanabileceği ve gaziler arasında sorun çıkabileceğini düşünen müellif, sürekli olarak muhafız değiştirilmemesi gerektiğinin de altını çizmektedir.⁶⁸¹ Vezirlerin ve devletin diğer ileri gelenlerin halkın mallarını boş yere alıkoymaktan kaçınmaları konusunda uyaran Lütî Paşa'ya göre bir veziri görevden almayı veya vezirliğinin kaldırılması gibi hareketlere girişmekten sakınılmalıdır. Müellife göre; taşrada olan bir vali bir iki şikâyetçi sebebiyle atılmamalıdır. Ona nasihat edici bir iki mektup gönderilmelidir. Fakat nasihatleri dinlemez ise o zaman azledilmelidir.⁶⁸² Yönetimde devlet işlerinin zamanında yapılması da oldukça önemlidir. Çünkü eğer devlet işleri zamanında yapılmaz ise bir sonraki gün farklı öbür gün farklı işler ortaya çıkacaktır İşlerin günü gününe yapılması hem istikrarlı hem de düzenli bir yönetim demektir. Devlete lazım olan şeylerin kolay elde edilemeyeceği de unutulmamalıdır. Yarın ortaya çıkacak önemli işler kendilerine o gün lazım olduğunda daha büyük problemlere yol açabildiğinden devlet işleri zamanında düzenli ve işlerin o gün bitirilmesinde kararlı olmaya dikkat edilmelidir.⁶⁸³ İbn-i Fîrûz, yönetim hususunda kardeş katli meselesine şer'i deliller getirilerek aynı anda iki yöneticinin seçilmesinin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Kararlar sabit tek bir yönetici üzerinde toplanmalıdır. Yine müellif *Gurretü'l Beyza* adlı eserinde, Peygamber Efendimizin ölümünden sonra Ensar'dan biri sahabelerin, “*Bir emir bizden bir emir sizden olsun*” şeklindeki tekliflerine Hz. Ebubekir'in, “*Bir kında iki kılıç durmaz.*” diyerek bu teklifi reddettiklerini anlatmaktadır. Buradan da görüyoruz ki; aynı anda iki yöneticinin olması doğru bir karar değildir. Bu durum yönetimin kararlılığına zarar verecektir. Müellif aynı zaman da Peygamber Efendimizin, “*İki halifeye biat edildiği zaman onlardan diğerini*

⁶⁷⁹ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 118.

⁶⁸⁰ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 118-121.

⁶⁸¹ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 97.

⁶⁸² Lütî Paşa, *Asafnâme*, 29-37.

⁶⁸³ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 30.

öldürün” şeklindeki sözünü eserinde delil olarak sunarak biat edilen ikinci kişinin öldürülmesinin vacip olduğunu bizlere anlatmaktadır. Ancak bir yöneticinin yardıma ihtiyacı olduğu zaman diğer yöneticinin seçilmesinin vacip olduğu da belirtilmektedir.⁶⁸⁴ Kınalızâde’ye göre; azim ve sebat, kuvvet ve ihtiyata dayanmalıdır. Sağlam olmayan karar ve ihtiyatsızlıkta kararın devamı düşünülemez. İhtiyatsız karar ve bunda ısrar lüzumsuz ve yersiz bir inat ve kuru bir kibirden ibaret kalır. Nice hükümdarlar bu inat ve direnmeyi sebat zannedip hem kendini hem de askerini perişan etmiş ve savaşı kaybetmiştir.⁶⁸⁵

3.1.4 Geleneklere Bağlılık

Yönetimde geleneklere bağlı kalmak ve eski düzeni devam ettirmek bir pâdişahın yönetimin devamlılığı için yerine getirmesi gereken en önemli vazifesidir. Siyasetnâme yazarları, iyi bir devlet yönetimi için geçmişte koyulmuş kurallar, kanunlar, usuller, merasimler ve törenler eski halinde kalmaları tavsiye edilmektedir. Çünkü yönetici bir anda yeni kurallar koyup geçmiş silerse düzen bozulabilir.⁶⁸⁶ Pâdişahlar, babasının meclisinde bulunanlara hürmet ve saygı göstermelidir.⁶⁸⁷ Bu konuda Hasan Kâfi Akhisari, bir şehzadenin babasının yerine geçip hükümdar olduğunda babasının dostlarını ve yakınlarını el üstünde tutmasını yoksa muhabbet ve düşmanlığın miras alınacağı yani babadan evlada intikal edip, dostun evladı dost, düşmanın evladı düşman olacağı hususunda uyarmaktadır.⁶⁸⁸ Eski hükümdarlara ait tarihleri çokça okumalı ve onlardan ders çıkarmalıdır. Onların güzel ahlâkını kendisine örnek almalıdır. Daha sonrasında makam, mevki, mal, mülk ile mağrur olmamak ve aldanmamak için kendisine gelinceye kadar devranın nasıl değiştiği hakkında kafa yormasını sağlamalıdır.⁶⁸⁹ Aynı zamanda pâdişahlar, babalarına kendilerinden önceki soylarına hizmet edenleri gözetmeli ve saltanatta verimli hizmetleri olanlara daima iltifat etmelidir. Bu kişilerin, en yüksek makamlara çıkması ve derecesinin yükselmesi için elinden geleni yapmalıdır.⁶⁹⁰ Bu konu bağlamında, *Hırz’ül Müluk* adlı eserde geçmiş pâdişahların birçok durumu ve hıyaneti ruk’alardan öğrendiği şu şekilde örnek gösterilmektedir: “*Pâdişahın cuma namazına, gezintiye ve ava çıktığı zaman*

⁶⁸⁴ Fîrûz, *Gurretü’l Beyza*, 28.

⁶⁸⁵ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 199.

⁶⁸⁶ Za’îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 37.

⁶⁸⁷ Şîrâzî, *Nasihatü’l Mülûk*, 77.

⁶⁸⁸ Akhisari, *Usulü’l-hikem Fî Nizami’l-Âlem*, 66.

⁶⁸⁹ Şîrâzî, *Nasihatü’l Mülûk*, 47.

⁶⁹⁰ Âli, *Nushatü’s-Selatin*, 97.

*ruk'a sunan yoksulların ruk'alarını geri çevirmemesi, aldırması, iyi kötü, mümkün olduğu kadar her birinde ne denildiğini bilmesi de din ve devlet için önemlidir. Eski pâdişahlar birçok önemli durumu ve hıyaneti, ruk'alardan öğrenmişlerdir. Ruk'anın ne zararı olabilecektir? İçinde yazılanlar ya doğrudur ya da yanlış. Eğer yanlışsa bundan saltanata zarar gelmez. Ama doğruysa hak yerini bulur. Şayet bir bedbaht kendiliğinden ya da bir melunun öğretmesiyle, kışkırtmasıyla ruk'asında yakışsız kelimeler yazmışsa ona da itibar edilecek değil ya..."*⁶⁹¹ Buradan da görülüyor ki; geçmiş pâdişahlardan örnek alınarak geleneklerin devam ettirilmesi gerekmektedir. Ahmed b. Hüsameddin Amasî'ye göre; hükümdarlar kendisinden önce yaşamış olan hükümdarların yaşamlarını sormalı ve yaptıklarını bilmelidir. Böylece onların kazanmış oldukları tecrübe ve saygınlıktan istifade edebilirler. Müellif eserinde, Enuşirvan'ın akıllıca davranarak kendisinden önce yaşamış hükümdarların başlarından geçenleri okuduğunu ve onların hikâyelerine kulak verdiğiinden bahsetmektedir. Eserin devamında ise, Enuşirvan'ın onların güzel uygulamalarını gözeterek devam ettirdiğini de eklemiştir.⁶⁹² Osmanlı siyasetnâmelerinde, devlet yönetiminde nizam-ı âlem anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Dünyanın düzeni manasına gelen bu anlayış ile Osmanlı müellifleri esas itibarı ile devletin içindeki nizamı ve onun korunup kollanmasını göz önünde tutmaktadır. XVI. asrın sonlarını Osmanlı Devlet'inde ortaya çıkan dağılma ve karışıklık döneminde müellifler bu durumu, "Nizam-ı âleme ihtilal, reaya ve berayaya karşı infial" olarak değerlendirmiştir. Buna örnek olarak; kânun-ı kadime riayetin bozulmaya başladığı devir olarak kimisi Kanuni devrini, kimisi Yavuz, hatta II. Bayezid ve Fatih devirlerini dahi göstermişlerdir.⁶⁹³ Şeyhoğlu Mustafa, eserinin yazılma sebebi olarak kanunların bozulmasını göstermektedir. Müellife göre; âlem din âlimlerinden hâli oldu, zaman ve mekân edepsiz ve rezil insanlarla doldu. Hâkimin susmasıyla şeriat gücünü yitirdi. Pâdişahların zulmüyle İslam âlemi güzelliğinden mahrum oldu, harabeliğe çevrildi, tarikat yolu kesildi, marifet yayı boşaldı, hakikat tılsımı yok

⁶⁹¹ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hurz'ül-Mülûk*, 156.

⁶⁹² Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 413.

⁶⁹³ Cornell H. Fleischer. (2008). *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı 1541- 1600*, çev. Ayla Ortaç, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 212.

oldu.⁶⁹⁴ Osmanlı yönetim sisteminde kanun kavramları merkezi bir konumda ve bu kanunlar temelde gelenekten ve örften gelmektedir.⁶⁹⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, eserinde özellikle kânun-i kadim kavramına yer vermiş ve ehil olmayan kişilerin bir takım görevlere getirilmesini eleştirmektedir.⁶⁹⁶ Buradan da anlaşılıyor ki; kanun kurallarının uygulanması ve devam ettirilmesi yönetim için oldukça önemli bir husustur.

3.1.5 Gözetim ve Tedbir

Yönetimdeki işleri sürekli gözetlemek devletin sağlam bir şekilde ayakta durmasını sağlayacaktır. İşler ancak bu şekilde kontrollü ve düzgün ilerleyecektir. Tedbirli olup bir emir verdikten sonra o işin yapılıp yapılmadığını kontrol etmek sultanın en önemli görevidir.⁶⁹⁷ Saltanat, hükümet ve pâdişahlık Allah'ın bir lütfu ve hediyesi⁶⁹⁸ olduğu için sultanın başlıca görevleri arasında bulunan gözetim aynı zaman da diğer bütün devlet erkânı için de geçerlidir. Bunlar, hizmetlerinde çalışan memurları, halkı gözetmeli ve dikkatli olmalıdırlar. Örneğin; veziriazamın meclisinde bulunan makam sahiplerinin her birinin konumunu ve durumunu anlayıp bilmesi gerektiğini söyleyen Lütfi Paşa'ya göre; denetim yöneticinin önemli uygulamalarından birisidir.⁶⁹⁹ Siyasetnâmelerde müellifler kamu görevlilerinin denetlenmesini bir babanın ailesinin durumunu gözetmesine benzetmektedir. Halk, pâdişaha Allah'ın bir emaneti olarak görüldüğü için bu denetleme alanı bir ahlâki yükümlülüğü de içinde barındırmaktadır. Hükümdarın devletini adil ve iyi bir şekilde yönetebilmesi, halkının refahını sağlayabilmesi, ordusunu kontrol edebilmesi, iç ve dış politikasında ahengin olabilmesi için vezirlerin, valilerin, kadıların ve komutanların seçimlerinde titiz davranmalıdır. Hükümdar, emri altındaki çalışanların yaptığı zulümden de sorumludur.⁷⁰⁰ Siyasetnâmelerde müellifler, tecrübeleri doğrultusunda ve tarihî bilgileri ışığında hükümdarları bu konuda uyarmıştır. Ahmed b. Hüsameddin Amasi, “*İyilere karışma, orta hallilere iyiliği teşvik et, kötülerini ise cezalandır*” sözleri bir yöneticinin yönetimde denetim sürecini elden bırakmamasını ve her zaman bu

⁶⁹⁴ Kemal Erarslan. (1991). *Şeyhoğlu: Kenzü'l Küberâ ve Muhekkü'l-Ümera*, Ankara: TDK Yayınları, 8.

⁶⁹⁵ Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, 31.

⁶⁹⁶ Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, 2.

⁶⁹⁷ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 103.

⁶⁹⁸ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 190.

⁶⁹⁹ Lütfi Paşa, *Asafnâme*, 35.

⁷⁰⁰ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 60.

süreci takip etmesini istemektedir.⁷⁰¹ Müellif, yönetimde hakkaniyetli davranmanın şartını şehir halkının eylemlerinin gözetilmesi olarak görmektedir.⁷⁰² Aynı zamanda müellif, pâdişahın şehir halkına genel olarak bakıp herkese liyakat ve istidadı kadar ilgi gösterilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu nedenle, *Mir'âtü'l Müluk* adlı eserinde insanları beş gruba ayırmaktadır: Birinci grup; şariat âlimleri, tarikat şeyhleri ve hakikat arifleri gibi doğal olarak iyi olup iyiliği başkasına geçen kimselerdir. İkinci grup; doğal olarak iyi oldukları halde iyilikleri kendileri ile sınırlı kalıp başkasına yayıp geçemeyen kimselerdir. Bu grup bu yönüyle birinci gruptan ayrılmaktadır. Üçüncü grup; doğal olarak ne iyi ne kötü olan kimselerdir. Pâdişah bu topluluğa da himaye gölgesinde rahatlattıktan sonra iyilik ve yetkinlik kazandırmaya teşvik etmelidir. Dördüncü grup; doğal olarak kötü olup kötülükleri kendileriyle sınırlı kalan kimselerdir. Bu insanlar doğası gereği kötülükten uzaklaşmaları ve iyilik davetçisinin çağrısına icabet etmesi için aşağılandıktan sonra öğüt, zorlama, teşvik ve tehdit yoluyla uyarılmalıdır. Beşinci grup; Doğal olarak kötü oldukları gibi kötülüğü başkasına geçen kimselerdir. Bunlar en değersiz insan sınıfıdır. Onları çeşitli zorlama, itici sözler ve cezalarla terbiye etmek gerekir. Görülüyor ki; söz konusu sınıflara mertebede eşitlik ve riayette denklik gösterildikten sonra iyilikleri bölüştürmek ve hayırları bağışlama konusunda her birinin liyakat ve istidadı gözetilmelidir. Şehir halkının erdemleri ve halleri dikkatlice takip edilmelidir. Yine aynı eserde, iyilikler üç kısma ayrılmıştır: Bunlar, selamet, mal ve keramettir. Herkese bu üç kısımdan hak ettiği kadarının verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Pâdişah gayretlerine göre elinin altındakilere ihsanda bulunup onların gönlünü hoş etmeli ve yaşanabilecek olumsuzlara karşı her zaman gözetlemelidir. Bu bağlamda Bostan Çelebi, Kanuni Sultan Süleyman'ın layık olanlara yeni makamlar verdiği gibi zorbalıkları ile halkı perişan eden bazı devlet adamlarını, idarecileri ve askerleri de cezalandırdığından bahsetmektedir. Bunlardan Kaptan Cafer Bey'in zulmünden dolayı idamını müellifimiz, “*Kısasta sizin için hayır vardır “ayeti ile açıklanmıştır.*⁷⁰³

Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre gerek ümera gerek melikü'l ümera gerekse yeniçeri, sipahi, büyük tımar sahiplerinden ve devlet hazinesinden pay alan olsun

⁷⁰¹ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 367.

⁷⁰² Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 365.

⁷⁰³ Bostan çelebi, v. 7b; Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, 179.

herkes din gayreti içinde olmalıdır. Pâdişah gösterilen gayretin derecesine göre yüksek makamlara atama yapmalı ve hizmeti artması neticesinde de terfi ettirerek yüksek makamlara getirmelidir.⁷⁰⁴ Müellife göre; pâdişahın aynı zamanda bir casus teşkilatı olmalıdır. Bu casus teşkilatı da çok iyi denetlenmelidir. Müellif, casus denetimi için pâdişaha yüklediği sorumluluğun yanı sıra şayet casusun görevini kötü kullandığı tespit edilirse onun sonu gelmeyen bir işkence ile cezalandırılmasını da tavsiye etmektedir. Böylelikle, bu ceza onlara bir uyarı olurken aynı zamanda yapılabilecek suiistimallerin de önüne geçecektir.⁷⁰⁵

Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; devrin halifesi olarak tahta çıkan ve idareci olan kimseler insanların haklarını köy ve şehirlerdeki işleri doğrulukla değerlendirmeli, gayretle çalışmalı, insanlar arasındaki işlerde özen göstermeli ve adaletle karar vermelidir.⁷⁰⁶ Pâdişah, hem dünyayı tutmanın hem âlemi idare etmenin hakkını yerine getirmeli, tebaayı beslemeli, asker düzmeli, ordu kurmalı ve ülkeyi düşmandan korumalıdır.⁷⁰⁷ Şehirliler ve ülkedeki kimselerin hallerinden haberdar olmalıdır.⁷⁰⁸ Pâdişahın halkını gözetmesi hakkında müellif, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* adlı eserinde konuyu pekiştirmek amacıyla şiiirlere yer vermiştir. Bu şiiirlerden bazıları şöyledir:

“Elin altındaki kimselerin işini görürsen,

Zaman da senin elinden tutar.

El altındakilerin işini gözet ve ihtiyaçlarını gider;

Bil ki zamanın eli sana üstündür.”⁷⁰⁹

“O pâdişah Süleyman peygamberin makamına oturunca,

Onun karıncanın incinmesinden haberi olmalıdır.”⁷¹⁰

Kadı Hüseyin b. Hasan'a göre; pâdişah memleketinde olup biten her şeyden kalelerin ve sınır boylarının halkından haberdar olmalıdır.⁷¹¹ Yönetimde, düzeni baki kılmak istiyorsa hak edenlere gereken cezaları vermelidir. Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; pâdişah her daim gözü açık ve kontrolcü olmalıdır. Yanlış yapanlara cezalarını vermelidir. Tam aksine işini güzel yapanlar için çeşitli

⁷⁰⁴ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 106.

⁷⁰⁵ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 97-98.

⁷⁰⁶ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Minhatü'l-Vüzerâ*, 59.

⁷⁰⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 67.

⁷⁰⁸ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 108.

⁷⁰⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 94.

⁷¹⁰ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 120.

⁷¹¹ Kadı Hüseyin, *Letâifü'l-Efkâr*, 62.

ödülleri gönüllerini almalıdır.⁷¹² Pir Mehmet Za'îfî'ye göre; pâdişahlar, problemli yöneticiler tespit ederse onların ezilmesine ve kırılmasına hükmetmelidir.⁷¹³ İsyan çıkaran asiler elbette ki cezasız bırakılmamalıdır. Fakat kırmadan önce farklı yollar da denenmelidir. Müellife göre; suçlu hemen cezalandırılırsa insan kaybedebilir. Hâlbuki iyi yöneticiler kaybetmek için değil kazanmak için mücadele etmelidir.⁷¹⁴ Hasan Kâfi Akhisari insanları kılıç, kalem, ekip biçenler, sanat ve ticaret erbabı olarak dört sınıfa ayırmaktadır. Birinci sınıf; pâdişahlar, vezirler ve onların vekilleri son olarak diğer yönetici yardımcılarını olarak dört gruptur. Bu sınıftakilerin görevi diğer dört sınıfı korumak ve iyi siyasetle gözetmektir. Bu işi de kendilerince değil âlimler ve akıl sahipleriyle birlikte yapmalıdır. Geçmiş zamanlardaki yöneticilerin işsiz kimseleri yılda bir teftiş yoluyla tespit ederek herhangi bir sınıfın içine girmeye zorlandıklarını hatta gerekirse öldürüldüklerini aktaran müellif, şimdiki zamanlarda da teftiş olup halkın işsiz ve emeksiz yaşamaktan men edilmeleri için yöneticilerden istekte bulunmaktadır.⁷¹⁵ İbrahim b. Muhammed'e göre; siyaset ve yönetmenin gereği olarak halkın durumunu kontrol edecek bir imam gereklidir.⁷¹⁶ Kınalızâde Âli Çelebi'ye göre; devlet adamının itibar kazanması ülkesini bayındır hale getirmesiyle olur. Halkının rahat yaşamasını sağlayan bir devlet adamı, yerini sağlama almış demektir. Casuslar bir memleketin halinden nasıl haberdar olursa devlet yönetenlerde ülkenin ahvalini öylece bilmelidir.⁷¹⁷

Türk devletlerinde ordu, devletin temel yapı taşlarından olup orduya verilen önem her zaman üst düzeyde olmuştur. Ordunun yeri devlet düzeninde ve bu düzenin korunmasında çok önemli görülmüştür. Bu nedenle, hükümdarlar ordusuyla ve askeriyle ilgilenmeli, ordusunu düzene sokmalı ve düşmanlarının durumundan haberdar olmalıdır. Yönetimde, devlet başkanında bulunması gereken en önemli hasletlerden biri de ordunun ve halkın kendisine bağlı olmasıdır. Ordunun, devlet adamlarının ve topyekûn halkın, hükümdara ve kanunlara son derece bağlı olmalıdır. Tarihte meydana gelen olaylardan görülüyor ki; devlete karşı gelen kumandan ve kişilerin zararları, devleti ve nizamı yıktığı

⁷¹² Âli, *Nushatü's-Selatin*, 99.

⁷¹³ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 39.

⁷¹⁴ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 31.

⁷¹⁵ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 48-49.

⁷¹⁶ İbrahim, *Devlet ve İnsan: Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları (Adâbü'l-Hilafe ve Esbabu'l-Hisafe), İnceleme, Metin ve Tercüme*, 155.

⁷¹⁷ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, 209.

gibi gene kendilerine dönmüş sonunda ise perişan olmuşlardır. Pâdişahların, düşmanlarına karşı tavrını, siyasetini ve otoritesini devletin bekasına göre değerlendirerek şekillendirmelidir. Mülkün korunabilmesi için askere ihtiyacı vardır.

Siyasetnâmelerde, asker, ordu gözetimi ve tedbiri de oldukça önemli konular arasında sayılmaktadır. Güçlü bir ordu, hudutların korunmasında, cihat ve gazada, dâhildeki bozguncuların sindirilmesinde en lüzumlu olan şeydir. Bir devletin varlığını, toprak bütünlüğünü ve egemenliğini savunmak için orduya ihtiyaç vardır. Müslümanlar da ordularını Kur'an-ı Kerim'in Nisa Suresi yetmiş birinci ve Enfal Suresi altmışıncı ayetlerinin işaret ettiği şekilde ayarlamalıdır.⁷¹⁸

*“Ey iman etmiş kişiler! Önleminizi alın, sonra da onlara karşı ya küçük birlikler halinde sefere çıkınız veya toptan sefere çıkınız.”*⁷¹⁹ *“Ve sizde gücünüz yettiği kadar onlara karşı her çeşitten kuvvet biriktirin ve savaş atları hazırlayın ki, onlarla Allah'ın düşmanlarınızı ve Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz bunlardan aşağı daha başkalarını korkutasınız. Ve Allah yolunda her ne harcarsanız o size eksiksiz ödenir ve siz haksızlığa uğratılmazsanız.”*⁷²⁰

Saltanat nizamının ancak komutanlar ve askerlerle tamam olacağını düşünen Kadı Hüseyin B. Hasan'a göre; deftere askerlerin isimlerinin kaydedilmesinde dikkate alınması gereken birisi umumi, diğeri hususi olmak üzere iki yön bulunmaktadır. Umumi olan yönde, eğer kabileler arasında Araplar varsa, onlar neseplerine göre ve İslâm'a girişteki önceliklerine göre düzenlenmelidir Türkler ve diğer kavimlerde olduğu üzere askerler Arap değillerse dikkate alınacak kıstas, İslâm'a girişteki öncelikleridir. Hususi olan yön ise; divana kayıtta dikkate alınacak ilk şart, yaşça ileri olmaktır. Bu açıdan müsavi olanlar arasında cesaret şartı devreye girmektedir. Müellife göre; sultanın askerlerin ulûfesini herhangi bir kusur olmaksızın kesmesi câiz değildir. Aynı şekilde askerlerin de hizmetlerini kesip ulûfeye müstağni kalmaları, kendilerine ihtiyaç sürdüğü müddetçe câiz değildir.⁷²¹ *Tuhfetü'l Memluk* adlı eserin müellifine göre; asker, hükümdarın kalkanı, otoritesinin temeli, kalbinin kuvveti, gözünün aydınlığı, emrinin sahibi, saltanatının dayanağı ve iktidarının sebebidir. Bu

⁷¹⁸ Yılmaz, *Kur'an Işığında Siyasetnâme*, 62.

⁷¹⁹ Kur'an-ı Kerim, Nisa/71.

⁷²⁰ Kur'an-ı Kerim, Enfal/60.

⁷²¹ Kadı Hüseyin B. Hasan, *Letâifü'l Efkar*, 70-72.

sebeple, hükümdarın onları seçerken özen göstermesi, onlara iyi bakması ve ihsanda bulunması gerekmektedir. Hükümdar askerine yardım ederse kendi otoritesine yardım etmiş olur. Hükümdar da askerini yardımsız bırakırsa, kendini yardımsız bırakmış olur. Askerlerin alacaklarını eşleri, evlatları, köleleri ve binek hayvanlarındaki değişikliği gözeterek tüm giderlerine kifâyet edecek şekilde arttırma hakkı vardır.⁷²²

Kınalızâde'ye göre; devlet reisi özellikle savaş zamanında askerin isteğinin artması ve galibiyete odaklanması için ödüllendirilmelidir. Savaş zamanından önce askerleri yağma etmemeli ve gerekmediği sürece katletmemelidir. Müellif, devlet reisinin harbin sonunda gazileri ganimetlerle sevindirmesi gerektiğini ve zafer elde edilince katletmekte aşırıya gidilmemesi gerektiği düşüncesindedir. Eserinde, İskender'in bir beldeyi fethettikten sonra halkı katletmesi üzerine hocası Aristoteles'in onu kınayan bir mektup göndermesini örnek veren müellif, burada devlet reisinin bir beldeyi ele geçirdikten sonra halkı katletmesinin uygun bir davranış olmadığını ve devlet reisinin kudretini affederek göstermesi gerektiğinin altını çizmektedir.⁷²³ Müellife göre; Osmanlı devletindeki askerin itaat ve bağlılığı emirlerin ve ileri gelenlerin edep ve davranışları başka hiçbir devlette görülmemiştir.⁷²⁴ Güvahi'ye göre; pâdişaha, beylerine ve ordusuna vacip olan kâfirlerle canla başla mücadele etmeleri ve onların zararlarını kılıçla Müslümanlardan def etmeleridir.⁷²⁵ Hasan Kâfi Akhisari 'ye göre; dünyayı tanıyan tecrübe sahibi ihtiyarlardan düşünce ve tedbir konusunda tecrübesiz gençlerden ise savaş hususunda faydalanmalıdır. Gazilerin çarpıştığı her nesnenin silah olduğunu söyleyen müellife göre; savaş esnasında zırh, tolga, cevşen gibi her türlü nesne silah kabul edilmektedir. Bu koruma ve savaş gereçlerinin her birini edinmek ve kullanmak mühim bir farzdır ve savaş esnasında terk etmek caiz değildir. Eğri seferinde de görüldüğü gibi serasker olanların askerlerini bizzat yoklamak hususunda ihmal ve tembellik etmelerinden kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmış ve savaş esnasında kaçanlar olmuştur. Buradan anlaşılıyor ki; askerlerin sayısız zırh ve cebeleri, atları, kılıçları ve diğer çarpışma araç-gereçleri tek tek kontrol edilmelidir. Yoklama konusunda oldukça dikkatli

⁷²² Anonim, *Tuhfetü'l Memlûk*, 105.

⁷²³ Sümevra Yolcu, "Kınalızâde Âli Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâî Çerçevesinde Devlet Felsefesi", (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019), 96.

⁷²⁴ Ahmedi, 2019, *İskendernâme*, 206.

⁷²⁵ Güvahi, *Pendnâme*, 16.

davranılmalıdır.⁷²⁶ Asker düzenin bozulma sebebini kâfirlerin musallat olmasından, hezimet, bozulma, ihmal, gevşeklik, zulüm ve isyan etmekten dolayı olduğunu ifade eden Akhisari'ye göre; eğer ki askerler zulme haddini aşmaya ve isyana başlarsa hemen mağlup olacaklardır.⁷²⁷ Müellif, askerlikle alakalı; diğer siyasetnâmecilerden farlı olarak Avrupa'nın yeni askeri gelişmelerinin takip edilmesini istemektedir. Ona göre; askerîn hem silahlanması hem de zırh giydirilmesi farzdır. Hâlbuki şimdilerde askerler tam teçhizat giyinmedikleri ve silahlanmadıkları için savaştan kaçmalar çok oluyor. Seraskere düşen bunu kontrol etmektir. Savaştan önce asker arasında dolaşarak askerin teçhizat ve mühimmatını kontrol etmelidir. Yoklama hususunda kendinden başka kimseye itimat etmemelidir. Savaşlardaki mağlubiyetlerin sebeplerinden biri olarak bunu göstermektedir. Eserinde elli seneden beri gözlemlediğini ve ne zaman düşman yeni bir silah kullanmaya başlasa bizim üzerimize galebe ettiklerini belirtmektedir.⁷²⁸

Bedri Dilşad'a göre; askerîn başına denenmiş, başarısını ispat etmiş kişiler tayin edilmelidir. Bu kişi, cesur, barış yanlısı, tedbirli olmalı ve harpte galip gelmek için askerî istihbarat şirketine çok önem vermelidir. Düşman tarafına casus göndermek hususunda tembel davranmamalı ve pusu kurmayı da küçük görmemelidir. Eğer savaş yapmadan istenilen elde edilirse barış yanlısı olmalı ancak savaş kaçınılmaz ise sonucu ne olursa olsun savaşılmalıdır. Komutan, savaşa başladığı zaman düşmanı yenmek azim ve kararı ile ilerlemeli ve bütün ordunun gözü kendi üzerinde olduğu için asla korkaklık belirtisi göstermemelidir. Çünkü komutanın yiğitçe davranışı askerleri de cesaretlendirecektir.⁷²⁹ Kınalızâde Âli Çelebi'ye göre; pâdişahların kendilerine boyun eğen asker ve itaatkâr bir tebaaya ihtiyacı vardır. Komutanlar, askerler, valiler ve ileri gelenler pâdişaha itaat etmezse devlet sistemi ve saltanat düzeni bozulabilir. Askerin pâdişaha genel olarak karşı çıkmasıyla heybetin sarsıldığı memleket düzenin bozulduğu bu zararın neticesinde muhalefet edenleri de vurduğu görülmüştür. Pâdişahlar, bu durumda şımarıklık ve serkeşlik hissettiği zaman bunları ortadan kaldırması gerekir. Peygamberlikteki makamına ve mertebesine ulaştırıncaya kadar halka

⁷²⁶ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 79-80.

⁷²⁷ Akhisari, *Usulü'l Hikem fi Nizami'l Âlem*, 95.

⁷²⁸ İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisari ve Devlet Düzenine Dair Eseri Usulü'l Hikem fi Nizami'l Âlem", 269.

⁷²⁹ Ceyhan, "*Bedri Dilşad 'ın Muradname'si*", 42.

böyle hükümdarlık yapmalı ve bunu ihmal etmemelidir. Hem dünyayı tutmanın hem âlemi idare etmenin hakkını yerine getirmeli, tebaayı beslemeli, asker düzmeli ordu kurmalı ve ülkeyi düşmandan korumayı hakkıyla yapmalıdır.⁷³⁰ Kadı Hüseyin b. Hasan'a göre; saltanatın nizamı ancak komutanlar ve askerler ile mümkündür.⁷³¹ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; pâdişahlar askerlerin ihtiyaçlarını gerektiği kadar karşılamalıdır. Fakat müellif, askerleri çok fazla güçlendirmeyi doğru bulmamaktadır. Çünkü çok güçlü olduklarında askerler hizmet etmeyebilir. Hiçbir ihtiyacı karşılanmazsa da savaşıma istekleri olmaz. Bu yüzden onlara yeteri kadar yardım yapılmalıdır.⁷³² Askerlere iyi bakılmalı ve çeşitli hediyelerle onların gönülleri alınmalı ki bir zaman geldiğinde düşmanla birlik olmasınlar.⁷³³ Lütü Paşa'ya göre; ulufeli on beş bin asker çok askerdir. Hiç eksilmeyip yıldan yıla on beş bin kişiye ulufe yetiştirmek yiğitliktir. Gerek hazine geliri, gerek asker maaşları, gerek saraya lazım olan şeyler veya mutfak ve ahıra lüzumlu şeyler olsun, yetişip biraz da artması gereklidir.⁷³⁴ *Hırz'ül-Müluk* adlı eserin müellifi, saltanatın bekasının adalet ve yarar asker ile olacağını belirtmektedir. Aynı zamanda müellif, dirliklerin hak edenlere verilmemesinden ve miri arazilerin vakıf ve mülke dönüştürülmesinden yakınmaktadır.⁷³⁵

Asker tedbiri ne kadar önemli bir iş ise hazine tedbiri de yönetimde bir o kadar önemlidir. Çünkü hazinesiz bir devlet güçlü bir devlet olarak görülmeyecektir. Hazine, her zaman dolu olmalı ve gereksiz harcamalar asla yapılmamalıdır.⁷³⁶ Hazineler ordu için dolu olmalıdır. Çünkü devleti ordu, orduyu da hazine ayakta tutmaktadır.⁷³⁷ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; saltanat hazine ile ayakta durur. Hazine de tedbir ile olur. Mutlaka gelir giderden fazla olmalıdır. Hazine idaresinde gayret budur ki, sık sık maaş arttırmaya çalışılmamalı ve emekliye ayırmada titizlik gösterilmelidir. Mukataaları belirli taksitlerle ödemek üzere vermekten, emanet ile verilmesini uygun gören müellif, yanı sıra gelir ile gider, her yıl kontrol edilip ona göre hareket edilmesi gerektiğinin altını

⁷³⁰ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 437.

⁷³¹ Kadı Hüseyin, *Letâifü'l Efkâr*, 62.

⁷³² Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 37.

⁷³³ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 54.

⁷³⁴ Lütü Paşa, *Asafnâme*, 43-47.

⁷³⁵ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 176-178.

⁷³⁶ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 52.

⁷³⁷ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 114.

çizmektedir.⁷³⁸ Hazine, dürüst güvenilir kimselere emanet edilmelidir. Çünkü devlet ve millet için hazine şarttır.⁷³⁹ Gerek bireysel gerek toplumsal bütçenin düzenlemesi için ayrı bir bölümde detaylı nasihatler veren Bedri Dilşad’a göre; hazine için toplanan mal boş yere değil, akla danışıp gerekli yere sarf edilmelidir. Bununla birlikte hazineden ne kadar harcama yapıldıysa onun yerini doldurmak gerekmektedir. Tedbirsiz sarf eden, zengin de olsa sonunda muhtaç duruma düşecektir.⁷⁴⁰

3.1.6 Liyakat

Osmanlı yönetim sisteminde liyakat ön planda tutulmaya çalışılmıştır. Yönetimde, devleti en iyi idare edecek kişinin tahta geçmesi bütün eserlerde tavsiye edilmektedir. Devlet dizginlerinin hükümdar ailesinden en dirayetlisine verilmesi her daim daha münasip görülmüştür.⁷⁴¹ Pâdişah, tahtın kendisine Allah tarafından bahşedilen bir lütuf olduğunu bilmeli ve yardımcılarını ehliyet ve diyanet sahibi kişiler arasından seçmelidir.⁷⁴² Büyük işler, sınanmamış kişilere verilmemelidir.⁷⁴³ Liyakat kelimesi sözlükte, “*lâyık olma, uygunluk*”, “*layık olmaya sebep teşkil eden yetenek, yeterlilik, kifâyet*”⁷⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Liyakat, bir şeyi hak etmek ve ona layık olma, dönemin şartlarına göre değişmeyen “*âdil, ehil ve meşru*” esaslar içinde görülmesi gereken vasıflardandır.⁷⁴⁵ Türklerde ileri bir devlet anlayışı olmasının kanıtlarından biri de özellikle yüksek memuriyetlere sahalalarında uzmanlaşmış kişilerin getirilmesidir.⁷⁴⁶ Yönetim kapsamında yapılacak işlerin ehline verilmesi önemli bir husustur. Siyasetnâmelerde, liyakate dayalı kamu görevlisi seçme görevi yöneticilerin en büyük ahlâki sorumluluğu olarak görüldüğü için iş başına gelecek kişilerin seçiminde hükümdar ve vezire çok fazla sorumluluk yüklenmektedir. Osmanlı yönetim anlayışında da her emir işinde ehil olana verilmezse, memlekette bozukluk meydana gelir ve bu da devletin küçülmesine sebep olur. Emanetlerin ehline verilmesi evrensel bir ilke olup adaletin sağlanması,

⁷³⁸ Za’ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 25-26

⁷³⁹ Za’ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 32.

⁷⁴⁰ Ceyhan, “*Bedri Dilşad ‘ın Muradname’si*”, 57.

⁷⁴¹ Kafesoglu, *Türk Milli Kültürü*, 229.

⁷⁴² Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 113-136.

⁷⁴³ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 48.

⁷⁴⁴ Kubbealtı Lugatı, “*Liyakat*”, (Erişim 29 Mart 2022).

⁷⁴⁵ Hızır Murat Köse, “*Siyaset*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İslam Ansiklopedisi, (DİA) (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009) C:37, 295.

⁷⁴⁶ Aydın Taneri (1993). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 220.

makamların ehil olanlara verilmesi, pâdişahın gelişen olayları yakından izlemesi, narh konusuna önem verilmesi ve toplumda fakir kesimin ezilmesinin önüne geçilmesini sağlamaktadır. Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; ulema devletin ve dinin ülkedeki dayanağı durumunda olduğu için bu zümrenin bozulması geniş halk tabakasına kötü örnek olacaktır. Hazine kaynakları zorunlu olmadıkça kullanılmamalı ve toplumda gelirin adil dağılımı sağlanmalıdır. Pâdişahın, tımarları hak edenlere vermesi için elinden geleni yapması konusunda uyaran müellif, toprak düzeninde görülen yolsuzlukların önüne geçebilmek yeni kanunlar çıkarması gerektiği fikrindedir.⁷⁴⁷ Hasan Kâfi Akhisari, ancak hükümdarın adil olması ve emanetlerin ehline verilmesi ile dünyanın düzeninin sağlanacağı kanısındadır.⁷⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi siyasetnâme yazarlarından Şeyhoğlu Mustafa, kendi gözlemleri ile ülkede liyakatin olmayışını bir şiirle bizlere anlatmaktadır:

“Her nerede akılsız, iş bilmez, adi, alçak kimse varsa,

*Bunların kimisi vezir, kimisi hâkim, kimisi de din büyüğü olmuştur...”*⁷⁴⁹

Müellif, bir pâdişahın bir şehre veya vilayete akıllı, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilen, siyaset ve idarede ehil, dindar ve mürüvvetlerini her işi şartlarına göre en güzel şekilde halledebilen bir komutan tayin etmesinin vacip olduğunu sözlerine eklemektedir.⁷⁵⁰ Eserinde, bu konu ile ilgili bir şiir aktarmaktadır:

“İşini bilen kimselere ısmarlamazsan,

Düşman dişini kemiğine kadar batırır.

Elinden iş gelen kişinin yaptıkları güzeldir;

Elinden iş gelemeyen ise bir şey değildir,

*Belki o tersine çevrilmiştir...”*⁷⁵¹

Bedri Dilşâd *Murâdnâme* adlı eserinde, sultanın her işi ehli olana vermesi, ehil olmayana vermekten kaçınması ve ülkede olup biten her şeyden haberdar olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁷⁵² Kınalızâde Âli Çelebi, makam dağıtma ve mertebe takdiminin layık olana verilmesi gereken emanetler olduğunu

⁷⁴⁷ Öz, *Kanuni Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, 6.

⁷⁴⁸ M. İpşirli. (1979-80). “Hasan Kâfi Akhisari ve Devlet Düzenine Alt eseri: Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Alem” *Tarih Dergisi*, S:10-11, 258.

⁷⁴⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 153.

⁷⁵⁰ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 134.

⁷⁵¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 115.

⁷⁵² Ceyhan, “*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*”, 36.

belirtmiştir.⁷⁵³ *Hırz'ül' Müluk* adlı eserde, pâdişahların vezirlik hizmetini de işi ehli olan akıllı ve liyakat sahibi kişilere vermesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Müellife göre; vezirlik hizmeti akıllı, doğru, temiz yaradılışlı, salâh ve diyanetle vasıflanmış, felâh ve adâletle tanınmış, Arapça kitaplardan önemli meseleleri ve hadis-i şerifleri okuyup anlayabilen, Hz. Ali yaradılışlı, Hz. Ömer hasletli, kıyafeti makbul, feraseti makul olan birine verilmelidir.⁷⁵⁴ Ayrıca, pâdişah tahta çıktığında görev başında hazır bulduğu vezirleri denemeden göreve almamalıdır. Pâdişahın her hususta olgun, tedbirli, akıllı, konuşması düzgün ve mantıklı ve açgözlü olmayan muhasipleri olmalıdır. Seçkinlerin, avam ve bütün halkın vezirler ve beyler hakkında neler söylediklerini, ulema ve faziletli kimselerin hangi işle uğraştığını ve hangi müderrislerin ders vermeyi sürdürdüklerini en ince ayrıntısına kadar doğrulukla pâdişaha anlatmalıdır.⁷⁵⁵ Ahmed b. Hüsameddin Amâsî de özellikle pâdişahın akıllı konumundaki vezirlerin deneyim sahibi kişilerden seçilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁵⁶ Hasan Kâfi Akhisari, adaletin bozulmasını, istişarenin terk edilmesini ve askerlik sisteminin bozulmasını Osmanlı yönetim sistemindeki aksaklık ve bozulmaların nedeni olarak görmektedir.⁷⁵⁷ Ona göre; kamu görevlerinde bulunacak kişilere ve mevkilere ehil olanların alınmaması ülkedeki adaletin bozulmasına sebep olmaktadır.⁷⁵⁸ Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; liyakat ve ehliyet esas alınmalı ve hak etmeyen kişiler yüksek makamlara getirilmemelidir.⁷⁵⁹

Kınalızâde'ye göre; yüksek makam ve mevkilerin ehil olmayan kimselere verilmesi dine, devlete ve millete, telafisi mümkün olmayan büyük zararlar verir. Tecrübeli devlet başkanının ve iyi niyetli devlet adamlarının makam ve mevki verirken son derece dikkatli ve ihtiyatlı olmaları gerekir. Yani herkese layık olduğu hak devlet adamına ulaştıktan sonra elinden alınmalıdır. Bu husus da adaletin bir parçasıdır.⁷⁶⁰ Müellife göre; devlet başkanları, mevki ve mertebe

⁷⁵³ Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*, 454-456.

⁷⁵⁴ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 56.

⁷⁵⁵ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 154,155.

⁷⁵⁶ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 461.

⁷⁵⁷ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 40.

⁷⁵⁸ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 58.

⁷⁵⁹ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 55.

⁷⁶⁰ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, 229.

dağıtırken ehil olan kişilerin seçilmesinde dikkatli ve ihtiyatlı davranmalıdır.⁷⁶¹ Lütü Paşa'ya göre; Osmanlı toplumunda, işe göre adam atanmamalı ve devlet yönetiminde liyakat ilkesi çerçevesinde hareket edilmelidir.⁷⁶² Atamaların devleti ayakta tutacağı ve toplumsal düzen için gerekli olduğunu düşünen müellif, şu sözleri aktarmaktadır: “*Gerek ruzname, gerek muhasebe, gerekse diğer hizmetlerde çalışan kâtiplerin rütbe ve derecelerine dikkat edip, yazı işlerinden hiç anlamayan ehliyetsiz kimselere bu görevleri düşürmemek gerek.*”⁷⁶³ Müellife göre; veziriazamın gerek ehl-i divanın gerekse ulamanın meseleleriyle yakından ilgilenmesi ve devlet görevlilerinin hiyerarşisini bilmesi gerekir.⁷⁶⁴

Siyasetnâmelerde vezirlerin yanı sıra diğer üst düzey devlet erkânının da işin ehli olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Vali olacak kişide aranacak şartlar, kâtiplerin önemi ve seçilmesindeki şartlar, kadıların seçimi ve niteliği gibi konulara değinen Gelibolulu Mustafa Âli, kamu görevlerinin çoğu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.⁷⁶⁵ Lütü Paşa'ya göre; vali, kâtip, kadı ve diğer üst düzey idari görevlerin hepsinde temel kaygı ve beklenti liyakate dayalı bir seçim ile vezirlikteki gibi iyi yönetimin gerçekleşmesi yönündedir.⁷⁶⁶ Kadı Hüseyin b. Hasan'a göre, müftü gücünün yettiği kadar çalışan, dürüst ve namuslu olması gerekmektedir. Kadı olacak kişi ise, âlim, adil, suç işlemekten uzak, temiz ve inanç sahibi olmalıdır.⁷⁶⁷ Aynı zamanda, inşâ ehlinin beraatlarının şartları ise; Kur'an ayetlerini ve sebep-i nüzullerini bilmek, hadis ilmine medlûlüyle beraber hâkim olmak, kendilerinden önceki dönemlerde hükümrân olan hükümdarların eylem ve sözlerinde takip ettikleri âdetleri iyice kavramak ve az kelime ile çok fazla anlamı ifade etme kabiliyetine sahip olmaktır.⁷⁶⁸ Abdüsselam el-Amâsî'ye göre; halka adaletle davranmak isteyen idareci, memurlarını iyi seçmeli ve aile reisinin ailesini gözettiği gibi onları gözetmelidir. Bu da idarecilerin, nefsi isteklerini ve hiddetlerini bastırıp akıl ve dine göre yaşamaları ile mümkün olur.⁷⁶⁹ Pir Mehmet Za'îf de kamu görevlilerine iş verilirken onların ilgi ve kapasitelerine

⁷⁶¹ Öztürk, *Kınalızâde Âli Çelebi'de Aile*, 91.

⁷⁶² Lütü Paşa, *Asafnâme*, 12.

⁷⁶³ Lütü Paşa, 1982, *Asafnâme*, 14-20.

⁷⁶⁴ Uğur, “Asafnâme-i Vezir-i Lütü Paşa”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi IV*, S:4, Ankara, 1980, 246,247.

⁷⁶⁵ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 101.

⁷⁶⁶ Lütü Paşa, 2017, *Asafnâme*, 43.

⁷⁶⁷ Kadı Hüseyin, *Letâifü'l Efkâr*, 68.

⁷⁶⁸ Anonim, *Tuhfetü'l Memlûk*, 70.

⁷⁶⁹ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 102-103.

göre davranılması gerektiği düşüncesindedir.⁷⁷⁰ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; pâdişah vakıflar üzerine de nazar sahibi birini getirmeli ve o kişinin dindar, şefkatli, çoluğu çocuğu da kendisi gibi açgözlülük ve hırstan uzak, vakıfların şartlarını yerine getiren ve bayındırlığı için çalışan biri olmalıdır.⁷⁷¹ *Hırz'ül Mülûk* müellifi, eserinde beylerbeyliğin ehline verilmesi gerektiği, veziriazamlığın her istenilen kişiye verilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Yani, bizzat pâdişahın kendisi güvendiği kullardan hangisine bu görevi vereceğini kararlaştırması gerekmektedir.⁷⁷² Kadılığın da ehline verilmesi gerektiğini düşünen müellife göre; kadı gerekli nitelikleri taşıyan doğru, âdil, bilgili bir kadı gittiği yerde davalara doğrulukla bakan, kimseye kinle ve garazla davranmamalıdır. Bunun yanı sıra kazaskerler de gece gündüz çalışan, bahçelerde gezip eğlence peşinde koşmayan halk arasında salâh ve ehliyetle ün kazanan, işlerini kendi başlarına yürüten ve pâdişah buyruğuna aykırı hareket etmeyen kişiler olmalıdır.⁷⁷³ Bedri Dilşâd'a göre; pâdişaha nedim olan kişi beş duyusunu pâdişahın emrinde tutmalı yani gözü onun yüzünden başka bir yüze çevrilmemelidir. Dili onu anmak için kulağı onun sözünü dinlemek için meşgul olmalıdır. Aynı zamanda müellif, nedim olacak kişinin şair olması, şair değilse bile şiirden anlaması, tıp ve yıldız ilmini bilmesi, gücü yettiğinde saz çalabilmesi ve Kur'an okumuş olması gerektiğinin altını çizmektedir.⁷⁷⁴

3.1.7 İstişare

İstişare, devletin olmazsa olmaz konularından olup siyasetnâme yazarlarına göre; hükümdarların sahip olması gereken en önemli özelliklerden biridir.⁷⁷⁵ Memleket işlerinde, akla gelen her şeyi uygulamaya geçirmek doğru değildir. Önce iyice düşünülmeli, ardından bilginlerle meşveret edilmeli daha sonra kararın doğru olduğu tespit edilince Allah'ın adıyla ve Allah'a tevekkül ederek uygulamaya başlanmalıdır.⁷⁷⁶ Fiil kökü, “şevere” olan istişare kelimesi, “danışıp görüşmek, işaret almak” ve “arı kovanından bal almak” gibi anlamlara

⁷⁷⁰ Za'îff, *Gülşen-i Mülûk*, 103.

⁷⁷¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 131.

⁷⁷² Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 160-161.

⁷⁷³ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 164.

⁷⁷⁴ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd'ın Murâdnâme'si*”, 41.

⁷⁷⁵ Anonim, *Tuhfetü'l-Memlûk*, 101.

⁷⁷⁶ Şîrâzî, *Nasihatü'l Mülûk*, 50.

gelmektedir.⁷⁷⁷ Eserlerde meşveret, kalbin akla olan ihtiyacına benzetilmektedir.⁷⁷⁸ Yöneticiler herhangi bir iş, olay veya konu hakkında; ilim sahibi tecrübeli, akıllı ve fikrini esirgemedi söyleyen kimselere danışmalıdır.⁷⁷⁹ Siyasetnâmelerde hükümdarların her zaman istişare etme konusunda özen göstermeleri gerektiği üzerinde durulmaktadır. İstişare ve tedbir idare için önemli bir ihtiyaçtır. İyi bir yönetimin esasları çok aktörlü karar alma süreci, istişare kanalının açık olması, açık görüşlülük ve fikirlere önem verme gibi konulardır.⁷⁸⁰ İslam hukukuna göre imam olarak seçilen adil öndere aldığı kararlarda şura kurallarına uymak, vergi vermek, kamusal yükümlülöklere katılmak ve desteklemek her Müslümanın ödevidir.⁷⁸¹ Hz. Peygamber'in, "İstışare edene yardım edilir" sözüne eserinde yer veren Hasan Kâfi Akhisari'ye göre, pâdişah ve vezirlerin, hataya düşmemek için her önemli konuda âlim, tecrübe ve ehli devlet erkânı ile istışare etmeleri gerekmektedir.⁷⁸² Müellif, bir karar vermeden önce danışarak hareket etmenin önemini vurguladığı gibi kimlerle danışılmaması gerektiği üzerinde de durmuştur. Örneğin; bir karar cimri kişilere, korkak kişilere ve hırsız olanlara danışılmamalıdır.⁷⁸³ Bedri Dilşâd'a göre; pâdişah ne kadar akıllı olsa da olgun ve akıllı kimselere devlet işlerini danışmalıdır.⁷⁸⁴ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; pâdişah elbette kendi başına da doğru kararlar verebilir fakat en iyisi veziriyle de istışare etmesidir. Her işi kendisi yapmak yerine paylaşmasını bilmesi gerekmektedir. Devlet işlerinde bir emir vereceği zaman veziri ile görüşmesi çok daha uygun olacaktır.⁷⁸⁵ İskender'in Aristo ile istışare etmesi sonucu ülkesini düşman fitnesinden kurtardığını söyleyen İbrahim b. Muhammed'e göre; meşveret eden pişman olmaz. Çünkü yönetimin temeli istışareden geçmektedir.⁷⁸⁶ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-*

⁷⁷⁷ Recep Aslan. (2004). "İstışarenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler" *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, S:1, 224.

⁷⁷⁸ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 362,363.

⁷⁷⁹ Kaya, *Üç Gelenekte Devlet*, 53.

⁷⁸⁰ Hasan Beyzade Ahmet Paşa, *Usulü'l Hikem fî Nizami'l Âlem*, 40-41.

⁷⁸¹ Çavuş, *İslam ve Siyaset*, 75.

⁷⁸² Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 71; Çavuş, *İslam ve Siyaset*, 28.

⁷⁸³ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 9.

⁷⁸⁴ Ceyhan, "Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si", 35.

⁷⁸⁵ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 28.

⁷⁸⁶ İbrahim, *Devlet ve Siyaset: Yönetimin ilkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme- Metin-Tercüme)*, 201-203.

Ulemâ adlı eserinde ayet ve hadis-i şeriflere yer vererek müşavere etmenin gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁷⁸⁷

Siyasetnâmelerde hükümdarın elindeki yetkiyi bizzat kendisinin kullanması gerektiği ve bu yetkiyi kullanırken de dikkat etmesi gereken hususlar hakkında öğütler verilmektedir. Örneğin; Şeyhoğlu Mustafa devletteki beyler ile naiplerin tebaaya ve orduya şefkat ve sevgisi pâdişahınki gibi olmayacağı için yönetimi bizzat pâdişahın yönetmesi gerektiğini düşünmektedir.⁷⁸⁸ Fakat pâdişahları gönüle, akli ise vezirlere benzeten müellif, pâdişahların vezirlerine danışmadan hiçbir karar almaması gerektiğinin de altını çizmektedir. Çünkü ona göre; vezirleri olmadan pâdişahlar hiçbir iş yapamamaktadır.⁷⁸⁹ Kadı Hüseyin b. Hasan’a göre; müşavere ve adalet hükümdara gereklidir. Ancak hükümdar cahil, haset, korkak, cimri insanlar müşavere etmemelidir. Müellif, Hz. Peygamber’in ashabına, “*Benimle istişare ediniz*”, “*Müzakere eden pişman olmaz*” ve “*Kul meşveret başvurursa, şaki olmaz*” sözlerine eserinde yer vermektedir.⁷⁹⁰ *Tuhfetü’l Memluk* adlı eserin müellifi Hz. Ömer’in, “*Bir kişinin görüşü tek bir ip gibi, iki kişinin görüşü birbirine bağlanmış sağlam iki ip gibi, üç kişinin görüşü ise [kopması neredeyse imkânsız] halat gibidir*” sözleriyle büyük hükümdarların özelliklerinden birinin istişarede bulunmak olduğuna işaret etmektedir.⁷⁹¹ İbn-i Fîrûz’a göre; pâdişaha yakışan şey akıl sahiplerini ve iş görece kimseleri yakınında bulundurması, güvenilir, dindar ve dürüst kimselerle oturup onların nasihatlerini dinlemesidir. Devletin direkleri âlimlerle ve faziletli kimselerle yapılan istişareyle sağlam durur.⁷⁹² Bir yöneticinin, en büyük ve en önemli görevi çevresinde sadık, güvenilir, bilgili, savaş konusunda yetenekli ve tecrübeli olan aynı zamanda devletin önemli konularında taktik ve tavsiyeler alabileceği kimseleri bulundurmaları gerekmektedir.⁷⁹³ Ahmed b. Hüsameddin Amasî’ye göre; Allah’ın elçisi olan Peygamberler’in bile ihtiyaç duyduğu yerde diğer insanların danışmaya ihtiyaçlarının olduğu tartışılmaz bir gerçektir.⁷⁹⁴ İskender’in sefere çıkmadan önce yaptıklarının nasıl yararlı ve sağlam olacağını âlimlere

⁷⁸⁷ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 40-41.

⁷⁸⁸ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 64- 65.

⁷⁸⁹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 114.

⁷⁹⁰ Kadı Hüseyin, *Letâifü'l Efkâr*, 74.

⁷⁹¹ Anonim, *Tuhfetü'l Memluk*, 102.

⁷⁹² Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 264.

⁷⁹³ Machiavelli, *Prens*, 143.

⁷⁹⁴ Ahmet b. Hüsameddin Amasî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 455.

sormasının ve âlimlerden, “*Başkalarına danışmadan bir işe girme*” yanıtını almasının üzerinde oldukça duran müellife göre, devlet yönetiminde istişare oldukça önemli bir konudur.⁷⁹⁵ Pâdişahların yanı sıra veziriazamın ve yönetimde görevli diğer devlet erkânının da istişare etmesi gerekmektedir. Örneğin; başlıca özelliği ahlâki iradesi olan Lütî Paşa,⁷⁹⁶ veziriazamın haftada iki gün özel olarak Peygamber Efendimizin ruhu için yemek hazırlatmasını ve bu yemeğe de birçok akıllı kimseyi çağırarak onların bilgisinden faydalanmasını tavsiye etmektedir.⁷⁹⁷ Gelibolulu Mustafa Âli’ye göre; yöneticiler bilgili ve akıllı kişilere hizmetinde yer vermelidir.⁷⁹⁸ Ahmedi, bir iş yapılacaksa bu işin danışılmadan yapılmamasının önemini vurgulamaktadır. Bunun dışında, pâdişahın hayırlı işler yapmasını, halkına iyi davranıp adaletli olmasını ve kötü alışkanlıklara da yönelmemesini öğütlemektedir.⁷⁹⁹

3.1.8 Yönetimde Vezirlik

Siyasetnâmelerde, yönetim idaresiyle alakalı nasihatlere öncelikle hükümdarın nitelik ve beklentileriyle başlanmakta daha sonra vezirlik ve diğer üst düzey kamu görevlileri ile ilgili olanlara geçilmektedir. Bu şekilde, siyasetnâmeler yönetimi ve devleti bir bütün olarak ele almıştır. Vezir, devlet başkanı üzerindeki yükleri üstlenmektedir. Vezir kelimesi, sırt /arka anlamına gelen “*ezr*” kelimesinden türemiştir.⁸⁰⁰ Bu kelimenin sığınacak yer olan “*vezer*” kelimesinden türediği de söylenmektedir. Nitekim devlet başkanı, vezirin görüşüne ve tedbirine sığınmıştır. Siyasetnâmelerde, liyakate dayalı iş dağılımı ile başlayan insan kaynağının iyi bir yönetim sağlanmasına katkı sağlayacağı özellikle vezir konumundaki kişilerin doğru ve yeterli niteliklere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Vezirlerin yönetim ve siyaset alanındaki öneminin farkında olan düşünürler, bu kişilerin doğruyu söyleyen ve dalkavukluktan uzak bir karaktere sahip olmaları gerektiğinin altını çizmektedir.⁸⁰¹ Her şeyden önce, sultanın yönetimde kendisine yönetici kadrosu kurması lazımdır. Divana vezir ve kâtipler kendine nedim ve vergilerle ilgilenmesi için elemanlar edinmelidir.⁸⁰²

⁷⁹⁵ Abdüsselam el-Amâsî, *Tuhfetü’l Ümera ve Minhatü’l Vüzerâ*, 76.

⁷⁹⁶ Lütî Paşa, *Asafnâme*, 9.

⁷⁹⁷ Lütî Paşa, *Asafnâme*, 35.

⁷⁹⁸ Âli, *Nushatü’s-selatin*, 100.

⁷⁹⁹ Ahmedi, *İskendernâme*, 764-765.

⁸⁰⁰ Kadı Hüseyin, *Letâifü’l Efkâr* 26.

⁸⁰¹ Levend, “Siyasetnâmeler”, 170.

⁸⁰² Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 103.

Vezirlerin ve üst düzey yöneticilerin uyması gereken kurallar vardır. Bir pâdişah için veziri akıl mesabesindedir. Nitekim nasıl ki kalp kendisine danışacağı meşveret edeceği bir akla muhtaç ise pâdişahlar da âlim adil güvenilir bir vezire muhtaçtır.⁸⁰³ Vezirlerin hükmü memlekette geçerli tutulmalı⁸⁰⁴ ve münasebetlerinde doğrucu, kararlı, sabırlı ve yücelik sahibi olmaları gerekmektedir.⁸⁰⁵ Osmanlı'nın en önemli kadılarından Kadı Hüseyin b. Hasan'a göre; vezir devletin yönünü belirleyen en büyük destekçisidir. Müellif, eserinde vezir istihdamının caiz olduğunu da açık bir şekilde ifade etmiştir.⁸⁰⁶ Bedri Dilşâd'a göre; pâdişahlar için akıllı bir yardımcı her şeyden daha iyi ve daha mecburidir. Her şeyden daha zararlı olan şeyin ise vezirin kötü huylu ve kötü fikirli olmasıdır.⁸⁰⁷ Abdüsselâm el-Amâsî'ye göre; vezirlik, saltanatın gereği ve memleketin işlerinin yolunda gitmesi için zorunludur. Göreve gelen vezirler güzel ahlâklı, iyi niyetli, doğrucu, iyiliksever, yumuşak huylu ve sözünü bilen olmalıdır. Sultanların dindar, akıllı ve olgun vezirleri olmazsa devletlerinin süsü ve devamı olamaz.⁸⁰⁸ Vezirler, askerîlerin giderlerini ayarlamalı, her birinin ihtiyacına ve rütbesine göre maaş vermelidir. Sultanın unuttuklarını kendine hatırlatacak iyi bir vezir bulması Allah'ın sultana bir lütfu gören müellife göre; iyi bir vezir sultanın sırrını koruyan, memleketin işlerinin düzenleyicisi ve ülkenin süsüdür. Önceliği her zaman hayır ve vakıf işleri olmalıdır. Sultan vezir yanlış yaptığında hemen cezalandırmamalı, idaresinden ayrılırsa onun malına mülküne el koymamalı ve vezir sultandan bir şey isterse onu yerine getirmelidir.⁸⁰⁹

İdrîs-i Bitlisî, sultanın işlerini yapmasında iki vezirin gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlardan biri mal mülk işlerine bakmalı diğeri ordu ve devletin ileri gelenlerinin haline mukayyet olmalıdır.⁸¹⁰ İnsanoğlunu dört sınıfa ayıran Hasan Kâfi, kılıç ehli olan birinci sınıfa sultanlar, vezirler ve sultanın naipleri olan beyler, beylerbeyiler ve bunun gibi kamu görevlilerini koymaktadır. Bu sınıfa mahsus olanların görevinin ise; bu dört sınıfın cümlesini zapt etmek, adalet ile uygun tedbirlerle gerçekleştirilen yerinde ve iyi siyasetle onları görüp gözetmek

⁸⁰³ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 179-180.

⁸⁰⁴ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 169.

⁸⁰⁵ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 185-190.

⁸⁰⁶ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 64.

⁸⁰⁷ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd 'ın Muradname'si*”, 35.

⁸⁰⁸ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 115.

⁸⁰⁹ Abdüsselâm el-Amâsî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 177-120.

⁸¹⁰ Tavokkoli, “*İdrîs-i Bitlisî'nin Kânun-i Şehinşâhî'sinin Tenkidli Neşri ve Türkçe 'ye Tercümesi*”, 121.

olduğunun altını çizmektedir. Fakat bunu yaparken de âlimlerin ve âkillerin görüşlerine danışmaları gerekmektedir. Bu sınıfları düşmandan korumak ve onlar için mücadele etmek de onların görevidir.⁸¹¹ Pâdişahın akıllı, âlim ve her işi ıslah edici bir vezir seçmesi gerektiğini düşünen müellife göre; eğer vezir salih ve iyi olursa pâdişah ve pâdişahlıkta iyilik üzere olup bütün devlet işleri nizam ve intizam sahibi olacaktır.⁸¹² İbrahim b. Muhammed'e göre; vezirlik, saltanat için her halükarda gerekli ve oldukça önemlidir. Müellif, vezirliği işlerin yürütülmesinde kendi fikirlerince tam yetki ile hareket edebilen bir şahsı vezir tayin etme durumu olan vezaret-i tefviz ve vezaret-i tenfîz yani yürütme vezirliği olarak iki gruba ayırmaktadır. Müellife göre; vezaret-i tefvizde vezir bizzat hüküm verebilir. Yetkili mahkemelerinde yargı işlerine nezaret eder. Devlet işlerinde idarecileri tayin eder, sorumluları belirler, savaş hazırlıkları yapar orduyu idare eder, hazine mallarından harcama ve toplama da yetki sahibidir. Ama vezaret-i tenfîzde; vezir, bunların hiç birini tek başına yapma yetkisine de sahip değildir.⁸¹³ Şeyhoğlu Mustafa, vezirliğin yönetimdeki rolünü çadır-devlet ikilemine benzetmektedir. Ona göre vezirlik, pâdişahlık çadırının direğidir. O direk yüce, yüksek ve kuvvetli olunca pâdişahlığın çadırı güçlü, dayanaklı, sağlam, heybetli ve güzel görünüşlüdür. Vezirde, dört özelliğin bulunması gerektiğini düşünen müellife göre; bu özelliklerin birincisi doğruluk, ikincisi yücelik, üçüncüsü sebat ve kararlılık, dördüncüsü de tahammül ve dayanaklılıktır.⁸¹⁴

Ahmet b. Hüsameddin Amasî'ye göre; eğer pâdişahın akıllı ve adil bir veziri olursa ünü yayılır ve saygınlığı artar.⁸¹⁵ Pâdişah, devlet idaresinde kendisine yardımcı olacak devlet işlerini takip ederken ortak olacak bir vezire muhtaçtır.⁸¹⁶ Pâdişah, vezir ile ilişkisinde bazı noktalara dikkat etmelidir. Vezirin suçu olduğunda onu cezalandırmak konusunda acele etmemeli, vezir aleyhine konuşanlara kulak asmamalı, vezir çok zengin bile olsa onun malına göz dikmemeli, vezir pâdişahı istediği her zaman görebilmeli, vezirden sırrını saklamamalı ve vezir ne ihtiyacı varsa sultana iletilebilmelidir.⁸¹⁷ Pir Mehmet

⁸¹¹ Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 45-46.

⁸¹² Akhisari, *Usulü'l-hikem Fî Nizami'l-Âlem*, 60.

⁸¹³ İbrahim, *Devlet ve Siyaset: Yönetimin ilkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)*, 172-173.

⁸¹⁴ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 140.

⁸¹⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 453.

⁸¹⁶ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 455.

⁸¹⁷ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 457.

Za'îfî, pâdişahın devlet işlerinde bir emir vereceği zaman veziri ile görüşmesini çok daha uygun bulmuştur.⁸¹⁸ Siyasetnâmelerde vezirin gerekliliği ve öneminin yanı sıra adaletli, sabırlı, azimli ve dürüst olması gibi bazı sıfatlara sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin; Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre, vezir doğru ve insafli olmalı, kimseye kin ve düşmanlık beslememelidir. Özellikle, alçak gönüllü iyi huylu güzel yüzlü keskin görüşlü, güzel yazı yazan güzel şiir söyleyen şair olmalıdır. Her konuda yetenekli olmalıdır. Vezir bulunduğu makamın kıymetini her zaman bilmeli, kendisini o göreve layık gören hükümdarına karşı iyi niyetten ve sadakatten ayrılmayarak, her daim doğru olanı söylemeye özen göstermelidir. Devlet işleri ile alakalı olarak rüşvetten sakınmalı, hazineyi gözeterek israf etmemeye özen göstermelidir. Halk ile hükümdar arasında bir köprü vazifesi görüp, halkın isteklerine karşı çareler bulmalıdır. Vazifesini yerine getirmede gevşeklik gösterirse görevden alınacağını aklından çıkarmamalı bu nedenle görevine dört elle sarılmalıdır. Pâdişahın güzel sohbet rütbesini en yüce makam saymalı, şükür sahibi olmalı, düşkünlerin elinden tutmalı ve başkası ile konuşup görüşmeye cesaret edemediği işleri pâdişaha ince ayrıntısına kadar anlatmalıdır. Vezir özellikle afyon ve uyuşturucu kullanmamalıdır. Lale renkli şaraptan uzak durmalı, pâdişaha uygun hareket etmeli, ortaya koyduğu tavır ve hareketler pâdişaha uygun olmalıdır. Sırları açığa vurmamalı ve her yaptığı işte doğruluk onunla birlikte olmalıdır.⁸¹⁹ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; pâdişahların, adaletli, insafli, uyanık, güvenilir, iyiyi kötüyü birbirinden eksiksiz ayırabilen, yardımsever, e doğru düşünceli, temiz inançlı ve merhamet sahibi vezirleri olmalıdır.⁸²⁰ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; vezirlerin yetkin olmaları ve güzel sıfatlara sahip olması gerekir.⁸²¹ Müellif, vezir olmak için erdemlilikte parmakla gösterilen, akıllı, tecrübeli, hak yolun yolcusu, parlak görünüşlü, güzel yüzlü, cömert, anlayışlı, akıllı, bilgili, güvenilen, mert, ileri görüşlü ve sözünü bilir olması gerektiğini düşünmektedir.⁸²² Bedri Dilşâd, vezirlik adabı hakkında vezir olacak kişinin pâdişahın malını ve mülkünü idare etmek için iyi hesap yapmasını, halkına insafli davranmasını, memleketin viran yerlerini bayındır hale getirebilen, adil ve yapıcı olmasını istemektedir. Aynı zamanda müellif, vezirin gafil

⁸¹⁸ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 38.

⁸¹⁹ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 90-91.

⁸²⁰ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 114.

⁸²¹ Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 42.

⁸²² Za'îfî, *Gülşen-i Mülûk*, 90.

olmaması ve her an pâdişahın hareketinden ve yöredeki beylerin durumundan haberdar olması, ehli olmayan birine ve zalime iş vermemesi, kimsenin hükmüne aykırı davranmamasını ve yalan yere ferman yazmaması gerektiğinin de altını çizmektedir.⁸²³

Kadı Hüseyin b. Hasan'a göre; vezir hayırlı, dürüst, namuslu, güvenilir, gizli bir iş yapması hususunda kendisine görev verildiğinde o işin üstesinden gelebilen, bilgili, uyanık, atılgan ve yetenekli olmalıdır.⁸²⁴ Ahmed b. Hüsameddin Amâsî'ye göre; vezir güzel ahlâklı, iyi niyetli, doğrucu, iyiliksever, yumuşak huylu ve sözünü bilen olmalıdır.⁸²⁵ İbn-i Fîrûz'a göre; vezir doğru, dürüst, gayretli ve alçakgönüllü olmalıdır. Vezirin din işlerinde inancının doğru ve sağlam olması gerekmektedir. Dayanıklı, içiyle dışıyla pâdişaha sadık olmalı, kalbini sultana ihanet etmekten ve kıskançlıktan sakınmalıdır. Vezir, her zaman yüce gönüllü, kararlı, pâdişaha hizmetinde vefalı ve sadık olmalıdır. Halka adaletle davranmalı ve şefkat göstermelidir. Ömrü boyunca halk için uğraşmalıdır. Halka karşı merhametli ve memleketin yükselmesi için hırslı olmalıdır. Vezir, elinden geldiği kadar saltanat işlerinin düzelmesi için yazışmalar yapmalı ve kötü olayları hayra meyletmelidir.⁸²⁶

Lütfi Paşa'ya göre; vezirde kötülük olmaması gerekmektedir. Her şeyi, Allah için yapmalı ve pâdişaha hak sözünü çekinmeden söylemelidir. Sır saklayabilmeli, nedimsiz ve muhasıbsiz kalmamalıdır. Pâdişaha sık sık görünmesi lazımdır. Halktan makam sahibi olmaya layık fakir ve güçsüzleri iyice araştırıp onlara görevler verip kalkındırmalıdır. Kendi adamlarına zeamet vermemeli verirse az miktarda vermeli ve olur olmaz yere ulak emri vermemelidir. Pâdişahı, mala meyletmekten ve mala olan yakınlığı veya sempatisi ile vebalden korumalıdır. Halka tedbirli ve tuttuğunu koparan ağa ve akıllı kâtip tayin etmeye çalışmalıdır. Beş vakit namazını evinde kılmalı ve evinin kapısı görüşmek isteyenler için her zaman açık olmalıdır. Mümkün mertebe gönül almaya çalışmalıdır. Normal bir geliri olduğu için bununla yetinmeli ve açgözlü olmamalıdır. Meclisinde memurların mertebelerini bilmelidir. Ulufe müteferrikalığını dışardan birine vermemelidir. Haftanın iki günü pâdişahın ruhu

⁸²³ Ceyhan, "Bedri Dilşâd'ın Murâdnâme'si", 37-41.

⁸²⁴ Kadı Hüseyin *Letâîfü'l Efkâr*, 64.

⁸²⁵ Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l-Mülûk*, 115-116.

⁸²⁶ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 36-39.

için yemek yedirmelidir. Oraya sülehadan ve ulemadan pek çok kimseleri davet edip onlarla sohbet esnasında birçok ahvalden haberdar olmalıdır. Vezirler, hangi makama kim layık ise onu bilmeli ve o makama işin ehlini getirmelidir. Vakıf idaresi de böyle özelliklere sahip kimselere verilmelidir. Değer bilen olmalı ve herkesi türlü meziyetlerinden ötürü takdir etmelidir.⁸²⁷ Lütü Paşa, veziriazamın makam dağıttığı işleri dağıttığı kişilerin kendilerine bırakmasını tavsiye etmektedir.⁸²⁸ Hasan Kâfi Akhisari ise; vezirlerin birbirine haset etmesinin zararları üzerinde durarak haset etmemenin kötü sonuçlar getireceğinin altını çizmektedir.⁸²⁹

3.1.9 Yönetimde Reaya

Reaya kelimesi, “*ziraatle uğraşan kimseler*”, “*Müslüman olsun Gayrimüslim olsun, bir hükümdarın idaresi altındaki halk*” anlamına gelmektedir. Ancak, Osmanlı Devlet’inde bu terim son yüzyıllarda sadece gayrimüslimlere verilmiştir.⁸³⁰ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü’s-selatin* adlı eserinde halkın gelenekteki tanımına da uyan bir tanım yapmıştır:

“*Vây ana def‘-i zulm ide vükelâ*

Pâdişah olmaya mukayyed ana

Çün ra‘iyyet vedî‘at-i Hakdur

Vüzerâdan şâh ana elyakdur...”⁸³¹

Siyasetnâmelerde, reaya hükümdarlara Tanrı’nın bir emaneti olarak görülmüştür. Devlet başkanı, halkına karşı sorumlu olan ve onu koruyup gözetmekle yükümlü kimse olarak tanımlamıştır.⁸³² Hükümdarlar, halkının başında bir çoban misali büyüğü küçüğü korumalıdır.⁸³³ Yöneticilerin, memlekette halkın haksızlığa uğradığına dair bir haber aldığında haberin hangi maksatla gideceğinden kimsenin haberi olmadan has adamlarından birinin o vilayet ve şehrin mamur îkta sahibinin, riayetini ve amilin vaziyetini tespit için

⁸²⁷ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 108-110.

⁸²⁸ Lütü Paşa, *Asafnâme*, 43.

⁸²⁹ Akhisari, *Usulü’l-hikem Fî Nizami’l-Âlem*, 67.

⁸³⁰ Yusuf Halaçoğlu. (1991). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: TTK Basımevi, 92; Abdülkadir Özcan, *Osmanlı Siyasetnâmelerinde Reaya Hukuku, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi: II. Kitap*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, t.y, 91.

⁸³¹ Âli, *Nushatü’s-Selatin*, 288.

⁸³² İbn-i Haldun. (2015). *Mukaddime II*, 6. Baskı, çev. T. Dursun, İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 49-50.

⁸³³ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ*, 99.

gönderilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.⁸³⁴ Pâdişahın halkı ile münasebetlerinde dikkatli olmaları gerekmektedir.⁸³⁵ Aslında yöneten kişiler, çoğu zaman halka hep kuşkulu yaklaşmış ve onların kargaşa çıkarabileceği inancı içinde olmuşlardır. Bu yaklaşım tarzı, Kınalızâde'nin eserinde bir beyitle şöyle açıklanmaktadır:

“Halkın hepsi şimdi baştanbaşa yırtıcı ve vahşidir. Onlarla haşır ve neşir olan bana göre delidir.”

Halk, mutlak yönetilmesi gerekenler olarak görülmüştür. İdrîs-i Bitlisî, halkın iyi idaresini mecburi ve önemli bir iş olarak görmüştür. Halkı meyve veren ağaca benzeten müellife göre; halkın gelirleri oranında vergi alınmalı, aşırı talepte bulunulmamalı ve namusunu zedelemekten sakınılmalıdır.⁸³⁶ Genel bir kanı olarak müelliflere göre; aslında her şey halka dayanır. Çünkü vergi ondan gelir ve asker onlardan beslenir. Sultanın, halka kendini sevdirmesi gerekmektedir. Halk, korumasız güçlü bir hazineye benzemektedir. Çünkü halk, devletin lazım olan şeylerini üretmektedir. Bu yüzden, yönetimde reayanın konumu ve durumu oldukça mühimdir. Halk, sultanın hem hizmetkârları hem de en büyük destekçileridir. Sultan, onların dualarına muhtaçtır. Halk, yaratıcının sultanlara emaneti olduğu için onları kalpten sevmelidir. Sultanlar, doğru yolda devam etmeli ve halkla yakından ilgilenmelidir. Sürekli akıllı kişilerle münasebet kurmalıdır. Gece-gündüz zevk âlemlerinden uzak durmalı, tarih ilmiyle yakından ilgilenmeli, eza ve cefa yerine insaf ve adaletlerini ön plana çıkarmalı, devlet işlerini liyakatli kimselere bırakmalı, tanınmış bilginlere ve hukuk alanında ün yapmış bilgili kişilere iltifat etmelidir. Fakirlere yardım edilmeli ve sultanın gözü hep onların üzerinde olmalıdır. Böylece halk, kendisini sevmiş ve saygıda kusur etmemiş olacaktır. Aynı zamanda, halk toplum düzenindeki yerini bilmeli ve kendi görevi olan üretimden başka bir göreve geçmeye çalışmamalıdır.⁸³⁷ Bedri Dilşad'a göre; sultan askerle sivil halkın ilişkilerini iyi düzenlemeli, her iki tarafın da haklarını korumalı ve birini diğerine ezdirmemelidir. Askerlerin, idare ettiği halka musallat olmasına izin vermemeli, silahlı kuvvetleri gözettiği kadar halkı da

⁸³⁴ Nizamü'l-Mülk, 2021, *Siyasetnâme*, 193.

⁸³⁵ Daye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Me'âd*, 165.

⁸³⁶ Özcan, *Osmanlı Siyasetnâmelerinde Reaya Hukuku*, 91-101.

⁸³⁷ Âli, *Nushatü's-Selatin*, 89,90; Öz, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: tarihî Temeller ve Ana İlkeler”, 33.

gözetmeli ve hepsine adaletli davranmalıdır.⁸³⁸ Lütü Paşa'ya göre; halkın defteri divan defterhanesinde tam kayıtlı olmalıdır. Her 30 yılda bir defa, ölü ve hastalar çıkartılıp yenilenmelidir. Halk yaşadığı zulüm nedeniyle başka bir yere gitmiş ise eski yerlerine gönderilmelidir. Halktan birisi hizmetin karşılığı sipahi olursa ana-babasını ve akrabasını buna nispeten korumak gerekmektedir. Yine halktan birisi ulema sınıfına geçerse kendisi raiyetlikten kurtulur fakat ona tabi olanlar yine râiyettir. Olası isyanlar ve kargaşa ortamı oluşabileceği düşüncesiyle müellif, reayaya fazla yüz verilmemesi gerektiğine inanmaktadır.⁸³⁹ *Hırz'ül-l-Müluk* adlı eserin müellifi de reaya ile ilgili olarak seyitliğin suiistimal edilmesinden yakılarak birçok alakasız kişinin yeşil sarık takarak seyit ve şerifmiş gibi göründüğünü ve vergiden muaf olmaya çalıştığını söylemektedir. Bu sebeple nakibü'l-eşraf olanların bu duruma dikkat etmesi ve gerçek seyitleri ayırt etmek için çaba sarf edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁴⁰ Burada aslında müellif, halkın kontrol edilmesi ve olası haksızlıkların önüne geçilmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmaktadır.

Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; sultan, halkı haksızlıktan ve zulümden korumalıdır. Çünkü onlar namazlarının sonunda sultana dua edecektir. Sultan, halka yaptıkları vaizlerinde hata yapan vaizleri men etmelidir.⁸⁴¹ Müellife göre; halk idarecilerinin görür gözü olmalıdır. Tutar eli olup sultanın zengin halkı fakir ve zayıftan korumalıdır. Sultanın yapacağı her harbe halk hazır olmalı, din ve devlette gerekli olan sözleri çekinmeden söylemelidir. Sultanın yürür ayağı olup istediği her yere gitmemeli ve her zaman her yerde hizmetine hazır olmalıdırlar.⁸⁴² Halka çok fazla yüz verilmemesi, sipahiler gibi pahalı elbiseler giymemesi ve kıymetli atlara binmemesini uygun gören Lütü Paşa, eğer ata binilirse ciddi bir para cezası almaları gerektiğini belirtmektedir. Müellife göre; reayaya bir yerden bir yere merkeple gitmek dışında kolaylık sağlamak uygun değildir. Aynı zamanda silah bulundurmamaları ve eğer elinde veya evinde kılıç, ok, yay, tüfek gibi savaş aletleri bulunanlar var ise hemen katledilmelidir.⁸⁴³ Pir Mehmet Zai'fi'ye göre; bir yönetici, halkın tamamının halini bilmeyebilir. Fakat halkın

⁸³⁸ Ceyhan, “*Bedri Dilşâd'ın Murâdnâme'si*”, 36-37.

⁸³⁹ Uğur, “*Asafnâme-i vezir Lütü Paşa*”, 252.

⁸⁴⁰ Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırz'ül-Mülûk*, 119-201.

⁸⁴¹ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 93-94.

⁸⁴² Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 117,120.

⁸⁴³ Lütü Paşa, *Asafnâme*, 48.

içindeki fakiri, fukarayı, garibi yine halkın birilerinden sorarak durumlarından haberdar olup dertlerine derman olmalıdır.⁸⁴⁴ Pâdişahlar, halkın hukuk sınırlarını korumalıdır. Halka kendilerini güzel usulle, iyilikle ve güzel ahlâkla sevdirmelidir ki onlar da devlet ve saltanat işine katılıp devletine ve pâdişahına daha da bağlı olsunlar.⁸⁴⁵ Müellife göre; pâdişah devlet kasasını ağzına kadar doldurur, fakat memleket harap bir durumda olursa halk buna tepki gösterir. Adeta ihtilal yapmaya başlar. Bunun için devlet hazinesine gelen her ne ise onu yine memleket imarında kullanmalıdır. Böylece ticaret gelişecek ve insanlar da mutlu olacaktır. Aksi takdirde hükümdarların halkın takdirini kazanması ve duasını alması mümkün değildir.⁸⁴⁶ İbn-i Fîrûz, sultanın kendisiyle halk arasında adaletle emir olunması gerekenleri uygulaması gerektiğini düşünmektedir. Sultanlar, halka zulmetmemeli ve halk içinde birilerinin diğerlerine zulmetmesine de engel olmalıdırlar. Eğer, bu günaha ortak olurlarsa o zaman halkın idareciye itaat etme zorunluluğu ortadan kalkar. Fakirlere iyilikte bulunmalı ve düşmanları doğru yola getirmelidir. Bu da pâdişahın halka iyilikle emir olunmasının anlamıdır. Halkın haklarını bilmeleri ve ihtiyaçlarını gidermeleri gerekmektedir.⁸⁴⁷ Allah'ın şeriâtinden sapmanın ahireti unutturduğunu ahireti unutmanın ise, Allah'ı unutmaya sebep olduğu uyarısını yapan Firuz, pâdişahın Allah'ı razı edecek ameller işlemesi; halkın bütün işlerine yardımcı olarak onların kalplerini kazanması, zamanın çoğunu halkın ihtiyaçlarına ve memleketin işlerine harcaması gerektiğini düşünmektedir. Allah'ın emrine uygun olarak gücü yettiğinde halkı kendinden hoşnut etmeye çalışmalıdır.⁸⁴⁸

Kasım b. Seydî el-Hafız Ankaravî'ye göre; halkı gözetirken hile ve aldatmacadan uzak durulmalıdır. Eğer, pâdişah hem halkın hem Allah'ın kendisinden hoşnut olmasını istiyorsa devamlı Allah'ın rızasını istemelidir.⁸⁴⁹ *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*'nde, Osman Bey Orhan Gazi'ye halkı hoş tutması ve askerlerine daima ihsanda bulunmasını nasihat ettiği anlatılmaktadır.⁸⁵⁰ Şeyhoğlu Mustafa'ya göre; pâdişâh halkı ve askeri ile adaletli olmalı ve onlara insaf

⁸⁴⁴ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 27.

⁸⁴⁵ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 36.

⁸⁴⁶ Za'ifi, *Gülşen-i Mülûk*, 37-38.

⁸⁴⁷ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 34.

⁸⁴⁸ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 32-33.

⁸⁴⁹ Ankaravî, *Enisü'l Celis*, 41.

⁸⁵⁰ Âşıkpaşazâde. (2010). *Osmanoğlularının Tarihi Tevarih-i Âl-i Osman*, haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 302.

etmelidir. Daima iyiliklerin ve hayırların yapılmasını, yasakların da işlenmemesini sağlamalıdır. Böylece bütün halk itaat ve hayırla uğraşabilmelidir. Yolculara, yolları kuşkusuz emniyet içinde bulundurmalı ve memleketteki her yeri fitne ve karışıklıklardan uzak tutmalıdır.⁸⁵¹ Hem dünyayı tutmanın hem de âlemi idare etmenin hakkını yerine getirmeli ve tebaayı beslemelidir.⁸⁵² Pâdişâh, halk içinde bizzat kendi hüküm vermeli ve bunu başkalarına bırakmamalıdır. Çünkü devletteki beyler ile nasiplerin tebaaya ve orduya şefkat ve sevgisi pâdişahın ki gibi olmayacaktır.⁸⁵³ Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre; pâdişah halka kendisini sevdirmeli, kendine hizmet edenleri de hatırandan çıkarmayıp iltifat ve rağbet etmelidir. Casuslar kullanıp her zaman halkın halinden haberdar olmalıdır.⁸⁵⁴ Halkın umumiyetle melik ve sultanları taklit edip ona uyacakları hususunda uyaran Kınalızâde,⁸⁵⁵ idareyi idarecinin gayesinin Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak olan idare ve idarecinin gayesinin üstünlükle eğlenceye düşkün olduğu idare olarak iki sınıfa ayırmaktadır. Müellife göre; birinci idarede idareci adaletle yapışp, halkını ve tebaasını dost saymaktadır.⁸⁵⁶ Hasan Kâfi Akhisari, konuya örnek teşkil edecek Yezdicer isimli hükümdarın hâkim ve âlim birinden hükümdarlığın aslının halka yumuşaklık göstermek, onlardan alınması gereken vergi gibi hakları zorlama ve sertlik olmadan almak, kendisini halka adaletle sevdirmek, memleketin yollarını güvenli hale getirmek ve zalimlerden mazlumun hakkını almak olduğunu öğrendiği hikâyeye eserinde yer vermektedir.⁸⁵⁷ Tuhfetü'l Memlûk adlı eserin müellifi "*Hükemânın ve Söz Erbabı Zâtların, Siyâset ve Siyasîler Hakkındaki En Güzel Sözleri*" adlı bölümde, hükümdarların en iyi yöneteni halkının kendisine gönülden itaat etmelerini sağlayabilen hükümdar olduğunu belirtmektedir.⁸⁵⁸

3.1.10 Yöneticinin Hizmetinde Bulunanların Adab ve Usulleri

Siyasetnâmelerde, sultanın hizmetinde çalışanlara karşı sorumluluklarını yerine getirmesi beklenirken çalışanların da sultana karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları da anlatılmaktadır. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi Osmanlı

⁸⁵¹ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 69.

⁸⁵² Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 67.

⁸⁵³ Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, 64.

⁸⁵⁴ Uğur, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, 93-98.

⁸⁵⁵ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 189.

⁸⁵⁶ Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, 187.

⁸⁵⁷ Akhisari, *Usulü'l Hikem fî Nizami'l Âlem* 54.

⁸⁵⁸ Anonim, *Tuhfetü'l Memlûk*, 84.

yönetiminin düzenli işleyişi açısından oldukça önemlidir. İbn-i Fîrûz'a göre; bu kişiler bütün vakitlerini sultanın kalbini mutlu etmek için çalışmalıdır. Emirlerle karşı gelmemeleri ve sultanın güler yüzüne aldanmamalıdır. Huzurunda düşmanlarına karşı düşmanca konuşmamalı, huzurundayken gözleri ve kulaklarıyla onun emrine hazır beklemeli ve sultandan çok şey beklememelidir. Sultan ile konuşurken yumuşak sözler kullanmalı, huzurunda ise güler yüzlü ve iyi huylu olmayı alışkanlık haline getirmelidir. Sultan'ın, has hizmetlisine karşı düşmanlık beslememelidir.⁸⁵⁹ Kanuni dönemi önemli müelliflerinden Abdüsselam el-Amasî'ye göre, idarecilere hizmet etmek ve sultanlara yakın olmak büyük sorumluluk istediği için bu kişiler daima korku içinde olmalıdır. İdareci hata yaptığında hemen itiraz etmemeli ve hatalarını yumuşak dille zaman içinde düzeltmeye çalışmalıdır. Vakitlerini idareciye yardım etmekle geçirmeli ve iş yaparken samimi olmalıdır. İdarecinin huzurunda başkalarını kötileyici sözlerden sakınmalıdır.⁸⁶⁰

Kınalızâde Âli Çelebi'ye göre; sultanlara hizmet edenlerin uyması gereken, diğer insanlarla sohbet ve onlara hizmet etme usullerinden farklı olan bazı özel adap usullerin olduğu bilinmelidir. Sultanlara hizmet etmek çok önemli ve zor bir iştir. Bu iş yetkin bir akıl, kusursuz bir alıştırma ve yetenek gerektirmektedir. Müellife göre; devlet hizmetlileri, dil ve devlet reisine yakın olup hizmette bulunulacağı vakit nezaket ve saygı kurallarına uymaları gerekmektedir. Devlet hizmetinde çalışan kişi, beden ve kalben tüm varlığı ile görevini gönüllü olarak yerine getirmelidir. Bir görev verildiğinde başka hizmete karışmadan görevini lâıyğı ile yerine getirmelidir. Görev verildiği zaman bekletme yapmaksızın hemen yerine getirmelidir. Devlet reisine yönelik yapılan itirazları yok etmeli, o ne yaparsa yapsın hayra yorumlamalı ve edebî bir tavır ile nasihatte bulunmalıdır. Devlet reisine en büyük hizmet, sırrını muhafaza etmektir. Devlet reisi, uygunsuz bir iş yaparsa, bu işi ya kendi üzerine almalı ya da söz inceliklerinin hilelerini kullanarak kendini temize çıkarıp başkasına nispet ederek ondan uzak tutmalıdır. İstediği makama veya herhangi bir istekten ötürü devlet reisine ısrarcı tavır sergilememelidir. Şahsî mal varlığını genişletmek için bu hizmeti bir araç olarak görmemeli ve şahsî mallara ya da halkın malına asla tamah

⁸⁵⁹ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 40.

⁸⁶⁰ Abdüsselam el-Amasî, *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 127.

etmemelidir. Malı, bizzat istemek yerine malı elde etmesini sağlayacak olan fiili takip etmelidir. Devlet reisinin, kendisine niyet ettiği şeye asla göz dikmemeli, hizmet etmekten bıkmamalı, onun sayesinde kazandığı hiçbir malı ondan esirgememeli ve gurura kapılıp şımarmamalıdır. Devlet reisi, emsallerinden birini tercih ederse bundan dolayı üzüntü duyduğunu belli etmemeli ve toplantılarda izin almadan konuşmamalıdır. Devlet reisi, başka birine yakınlık gösterirse bundan ötürü kıskançlık yapmamalı ve onun mertebesini elinden almaya çalışmamalıdır. Yardımcılarının gizli kusurlarını iletmemeli ve devlet reislerinin arzu ettikleri şeyleri istememelidir.⁸⁶¹ Ahmed b. Hüsameddin Amasî'ye göre; sultanın hizmetinde bulunanlar onunla yakın olma talebinde bulunmamalıdır. Müellif, bu durumu ateşe girmeye ve aslan ile oynamaya benzetmektedir.⁸⁶² İbn-i Fîrûz'a göre; sultanın emrinde olanlar sultanın kendilerine yaptığı iyilikten sevilip sevilmediğini anlamaya çalışmalıdır. Daha az konuşmaya özen göstermeli sultanın yanında asık suratlı durmamalıdır.⁸⁶³ Bedri Dilşâd'a göre; sultana hizmet ederken zevkle ve şevketle hizmet edilmelidir. Sultanın sözleri, boş ve lüzumsuz görülmemelidir. Sultan, ne derse memurunun karşılığı onun altında olmalıdır. Onun gözünde hürmetsiz ve değersiz bir konuma kimseyi düşürmemelidir. Sultana hizmet eden kişi, pâdişaha ne kadar yakın olursa olsun bununla gururlanmaması ve yakınlığından kaçıp kulluğundan kaçmaması gerekmektedir. Pâdişah katında, biri hakkında iyilikten başka bir şey konuşursa, bu kötülüğün bir gün kendisine dokunacağını unutmamalıdır. Aynı zamanda, açgözlü olmamalı, hiç bir şeye hainlik etmemeli ve daima pâdişahın hizmetinde kulluk etmelidir. Bir memleketin hâkimi olan sultanlara hizmet etmek büyük bir hünerdir. Bu nedenle, pâdişaha yakın bulunan kişi daima korku ve endişe içinde olmalıdır. Eğer, pâdişahın bir kusurunu affettiği hizmetkâr aynı hatayı tekrar işlerse, cezayı hak etmiş olacaktır. Müellif eserinde Hz. Peygamberin, “*Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz*” hadis-i şerifine yer vererek insanın ferasetli olması ve hatada ısrar etmemesi gerektiğini bildirmiştir. Aynı başlıklar halinde komutanlık ve nedimlik kurallarını da anlatan müellife göre; askerî basına denenmiş, başarısını ispat etmiş komutanlar tayin edilmelidir. Komutanlar barışı korumak, tedbir almak ve

⁸⁶¹ Ayşe Sıdika Oktay. (2015). *Kınalızâde Âli Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 3.baskı, İz Yayıncılık, İstanbul: 346; Öztürk,1990, *Kınalızâde Âli Çelebi'de Aile Ahlâk ı*, 93.

⁸⁶² Ahmet b. Hüsameddin Amâsî, *Mir'âtü'l Mülûk*, 381.

⁸⁶³ Fîrûz, *Gurretü'l Beyza*, 40.

harpte galip gelmek için askeri istihbarat şirketine çok önem vermelidir. Düşman tarafına casus göndermek hususunda tembel davranmamalı ve pusu kurma konusunu küçük görmemelidir. Ordunun başındaki kumandan düşmanına karşı daima uyanık ve tedbirli davranmalıdır. Eğer savaş yapmadan istenilen elde edilirse barış yanlısı olmakta fayda vardır. Ama savaş kaçınılmaz ise sonucu ne olursa olsun savaşılmalı ve bu yoldan dönülmemelidir. Savaşa başladığı zaman komutan olan kişi, düşmanı yenmek azim ve kararı ile ilerlemelidir. Bütün ordunun gözü kendi üzerinde olduğu için de asla korkaklık belirtisi göstermemelidir. Bunun yanı sıra, savaşarak barış kazanan askerlere belirli mükâfatlandırma yapılmalıdır ki askerler bir sonraki harbe istekli olabilsin. Pâdişahın nedimi ise; güler yüzlü, tatlı sözlü, hoş sohbetli ve yazıcılık vazifesini de yerine getirmelidir. Asli vazifesi sultanı eğlendirmek olan nedim çok hünerli ve bilgili olmalı ki sözü-sohbeti zevkle dinlenebilsin. Bizzat şair olmasa bile güzel şiirleri, hikâyeleri, fıkraları ezberleyip yeri geldiğinde bunları nakletmelidir. Aynı zamanda çalgıcıların bulunmadığı hususi sohbetlerde çalıp söylemeyi de bilmelidir. Nedimler, tıp, remil ve astroloji hakkında bilgi sahibi olması gerektiği gibi dünya ve dinler tarihî hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Aynı zamanda cesur, birçok alanda bilgili ve ilk yardım yapabilecek kadar doktor olmalıdır.⁸⁶⁴

⁸⁶⁴ Ceyhan, “*Bedr-i Dilşâd ‘ın Murad-namesi*”, 39-42.

SONUÇ

Siyasetnâmeler, hükümdarın hükmetme gücünü ve iktidarını koruma yollarını gösteren metinler ve başucu kitaplarıdır. İyi bir hükümdar olmanın yolları ve devletin nasıl iyi yönetilebileceğini öğretmeye çalışan siyasetnâmeler muhalefet amacı taşımayan, hükümdarları eleştirmeyen ve sadece idarecilere nasihat ve yol göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu da dini bir temeli işaret etmektedir. İkincisi, Hulefâ-i Râşid'in devri başta olmak üzere yapılan siyasî uygulamalar, sözlü rivayetler, siyasî ve idarî mektuplaşmalar gibi siyasî uygulamalardır ki bu da tecrübelerin göz önüne alındığını göstermektedir.

Bu eserlerden yola çıktığımızda genel olarak müellifler hükümdarların adil, cömert, cesur, akıllı, kararlı, yumuşak huylu ve şükür sahibi gibi güzel ahlakla ahlaklanmalarını istemektedir. İnsanlar doğası gereği bir arada yaşamaya meyillidir. İnsanların bu bir arada yaşama eğilimi toplumu ortaya çıkarmıştır. Bu toplumun nizam ve istikrar ihtiyacı da devleti ortaya çıkarmıştır. Devletin nizam ve istikrarı için adalet vurgusu, zulmün önlenmesi, vergilerin düşürülmesi ve iktisadî açıdan tasarruf edilmesi, Türk-İslam devlet yönetiminin ilkelerini belirleyen siyasetnâme tarzı tüm eserlerde yönetimin ana ilkeleri olarak ortaya konan esas konular olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifler, devlet yönetiminde iyi yönetim ilkelerini benimseyerek istikrarın sağlanması konusunda hemfikirdir. Adalet kavramı, Osmanlı yöneticileri katında istikrarı ifade etmektedir. Osmanlı ulemâsı ve mütefekkirleri devletin ayakta kalması ve gerilemesi üzerinde kafa yorarken genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması için gereken şeyin adalet olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple, yönetimde adil olunmalı, kararlı olunmalı, devlet atamalarında liyakat ilkesi benimsenmeli, istişare yapılmalı, gözetim yapılmalı, tedbir alınmalıdır. Osmanlı siyasî düşüncesinin temeli, “*hükümdar-ordu-hazine-reaya*” ve bu konumdakilerin birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları üzerine kuruludur. Bu ilişkilerin kökü eski Hint siyasî felsefesine dayanmakta ve İslam siyasî düşüncesine ünlü Kelîle ve Dimne ile “*daire-i adliye*” terimi çerçevesinde etki etmektedir. Bu formülü XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kınalızâde Âli Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî* isimli kitabında adalet dairesini sekiz maddede anlatarak bu konuya değinmiştir. Birinci maddeden son maddeye kadar ortak olan adalet kavramıdır. Yani daire adalet ile başlayıp, adalet ile son bulmaktadır. Bir devlet

yapılanmasının dört temel kurumu vardır. Bunlar; hukuk, siyaset, ordu ve ekonomidir. Devletin devlet olma vasfı bu kurumların hepsinin aynı anda varlığı ile alakalıdır. Adâlet dairesi, bu kurumların birbirleri ve toplumla olan ilişkisinin adâlete dayanması gerektiği üzerinden ortaya çıkmıştır. Bu araştırma, aslında bugüne kadar Türk toplumunun zihnindeki hükümdar imajını da bizlere vermektedir.

Müelliflerin hemen hemen hepsi hükümdarlarda bulunması gereken özellikler ve yönetim ile ilgili fikirlerde ortak düşüncede birleşmektedir. Fakat farklı düşünceler taşıyan müellifler de vardır. Kimisi hükümdarın sarhoş edici şeylerden uzak durmasını kimisi de belirli dozda içki içmesini uygun görmüştür. Bir taraftan satranç ve tavla gibi oyunların kumara dönüşmeden oynanmasında bir sakınca olmadığı ve av gibi oyunların faydalı bir spor olduğu düşünülürken diğer taraftan bu aktivitelerin hükümdarın otoritesini zayıflatacağı ve uzak durulması istenmektedir. Gelenekçi bakış açısına sahip olan müelliflerin yanı sıra Avrupa'nın örnek alınmasını isteyen müellifler de vardır. Örneğin; askerlikle alakalı Hasan Kâfi Akhisari diğer siyasetnâmecilerden farklı olarak Avrupa'nın yeni askerî gelişmelerinin takip edilmesini istemektedir. Ona göre askerî hem silahlanması hem de zırh giydirilmesi farzdır. Bir taraftan hükümdara itaat eden halk ve askerın devlet için önemi vurgulanırken diğer taraftan bu kimselerin çok fazla şımartılmaması gerektiğinin altı çizilmektedir. Devlet yönetiminde mühim bir konu olan istişare ele alınırken akıl alınan kimselerin, özellikle âlimlerin dünya hırsından arınmış kimseler olursa dinlenmesi, değil ise itibar edilmemesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Hükümdarların cömert olmaları öğütlenirken aynı zamanda israftan kaçınmaları gerektiği üzerinde de durulmaktadır.

Araştırmamızda ele aldığımız müellifler hükümdarlarda bulunması gereken özellikleri anlatarak aslında idealist bir yaklaşımda bulunmaktadır. Aslında, bu eserler olmuş olanı değil olması gerekeni bizlere anlatmaktadır. Bunu gerçekleştirirken geçmiş hükümdarların sözlerinden, tarihî olaylardan ve hikâyelerden örnekler verilmekte ve konu pekiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışma, XVI. yüzyılın sonuna kadar gelmiş olsa da Osmanlı'nın daha sonraki dönemleri ve Cumhuriyet dönemindeki yönetici imajının köklerini bulma noktasında ipuçları vermektedir. Devlet düzenindeki aksaklıkları dile getirip öneriler sunmak için kaleme alınan siyasetnâmeler, Osmanlı Devleti'nin XVII.

yüzyıl sonunda devlet düzeninde açığa çıkan olumsuzlukların giderilmesi için kaleme alınan lâyihalara bir temel oluşturmuştur. Her iki kaynak da Osmanlı devlet yönetiminin nizam ve istikrarının nasıl daha ileriye gidebileceği hususunda önemli bilgi ve öneriler vermektedir. Yalnızca hükümdarlarda bulunması gereken nitelikleri değil aynı zamanda vezir ve diğer devlet erkânında bulunması gereken nitelikleri de anlattıkları için siyasetnâmeler devleti bir bütün olarak ele almıştır.

Bu eserlerde hükümdarda bulunması gereken nitelikler anlatılırken tam aksine bir hükümdarda bulunmaması gereken özellikler de bir konu olarak anlatılmıştır. Çünkü hükümdarda bulunması gereken nitelikleri incelerken aslında bulunmaması gereken nitelikleri de öğrenmiş oluyoruz. Örneğin; bir hükümdar adil olmalı yani zalim olmamalıdır. Cömert olmalı fakat savurgan olmamalıdır. Her iki açıdan hükümdara nasihat veren siyasetnameler, çalışmada da görüldüğü üzere idealist yaklaşımları anlatır. Bu ise geçmişin idealize edilmesi ile yapılır, geçmiş örnek alınarak bir gelecek tasavvuru çıkarılır. Burada müellifler aslında geleceğe bakmazlar; hep geçmişin şanlı sayfaları idealize edilir.

İncelediğimiz siyasetnamelerin bir başka yönü ise mevcut Osmanlı siyasi düşüncesini ele vermesidir. Müellifler bunu oldukça açık bir şekilde yaparlar. Aslında yaptıkları çıkarımlar, ulaşılması gereken hedefler bakımından hep soyut ve semboliktir. Yapılan önerilere bakıldığında olumlu nitelikler tavsiye edilirken hükümdarın belli bir seviyeye çıkması istenmekte, olumsuz niteliklerden kaçınması söylenirken de hükümdarlar sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşımlar bize hiç de zannedildiği gibi - en azından dönemin yazarlarının zihninde - sınırsız bir hükümdar imajının olmadığını gözler önüne sermektedir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abdülhamid el Katib. (2007). *Ahdü Mervân*, 1.Baskı, çev. G. Gündüzöz-S. Gündüzöz, İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- Abdüsselâm el-Amâsî. (2012). *Tuhfetü'l-Ümera ve Mintahü'l-Vüzerâ*, 2.baskı, çev. M. Coşar, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin. (2013). “Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.34, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 237-253.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin, “Muhiddin Cemalî’nin Tevarih-i Ali-i Osman’ı”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul,1990.
- Adaloğlu, Hasan Hüseyin, “*Siyasetnâme*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:7, 2009.
- Afyoncu, Erhan “*İbrahim Müteferrika*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:21, 2000.
- Ahmed b. Hüsameddin Amâsî. (2016). *Mir’âtü’l Müluk*, haz: M. Şakir Yılmaz, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Ahmedi. (2019). *İskendernâme*, 1. Baskı, haz: Yaşar Akdoğan, Türkiye İstanbul: Yazma Eserler Başkanlığı.
- Ahmedi. (2011). *İskendernâme*, haz: Mehmet Kanar, İstanbul: Say Yayınları.
- Ak ve Ak, U. E. (2015). *Gazzâlî’nin Düşünce Yapısında Din- Devlet İlişkisi*, M. Akıncı- G.N. Şafak (Dü.) Aksaray: I. İslam Siyasi Kongresi
- Akgün Ömer Faruk “*Koçi Bey*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:26, 2002.
- Akhisari, Hasan Kâfi. (2018). *Usulü’l Hikem fi Nizami’l Âlem*, haz: Asım Cüneyt Köksal, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Akhisari, Hasan Kâfi, Nizamü’l- Ulema ila Hatemi’l Enbiya, v. 292.
- Aksoy, Hasan, “*Kınalızâde Âli Efendi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:25, 2002.
- Akyılmaz, Gül. (2004). “Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı” , *Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:8, S:2.
- Âli Çelebi, *Hümayunnâme*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, no:843.
- Âli, Gelibolulu Mustafa. (2015). *Nushatü’s-Selatin*, haz: Faris Çerçi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Âli, Gelibolulu Mustafa, *Nasihatü’s-Selatin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 311.
- Âli, Gelibolulu Mustafa. (1997). *Kitâbü’t Târih-i Künhü’l Ahbâr*, neşreden: Ahmet Uğur, v.d, C: II, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Âli, Gelibolulu Mustafa (2000). *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü’l-Ahbâr’a göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli’nin Tarihçiliği*, C: II, neşreden: Faris Çerçi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

- Alptekin, Seda Işık, “Türk Hukukunda ve Uluslararası Boyutu İle Rüşvet Suçu”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, , İstanbul, 2008.
- Altay, Ahmet. (2011). “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Genel Bir Bakış”, *Turkish Studies*, C:6, S:3,1795-1809.
- Ankaravî, Kasım b. Seydî el-Hâfız. (2017). *Enîsü'l-Celîs*, haz: A. Azmi Bilgin, Ankara: TÜBA.
- Anonim. (2016) *Tuhfetü'l Memluk*, çev. Yakup Kara, Ankara: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı.
- Arıkan, Sema “*Ebubekir Ratıp Efendi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:10, 1994.
- Aruşi, Muhammed, “*Hasan Kâfî Akhisari*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C:26, 1997.
- Aslan, Recep. (2014). “İstişarenin Önemi Ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:2, S: 1, 223-241.
- Âşıkpaşazâde. (1970). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz: Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Âşıkpaşazâde. (2010). *Osmanoğlularının Tarihî Tevarih-i Âl-i Osman*, haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Atmaca, Veli. (2000).“Hadisleri Bakımın Siyasetnâmeler II”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:5, 557-564.
- Atik, Kayhan. (2001). *Lütfî Paşa ve Tevarih-i Ali-i Osman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Atsız, Hüseyin Nihal (2011). *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Bey Tarihi Ahmedî: Dasitan ve Tevarih-i Mülûk-ı Âli-i Osman- Şükrullâh: Behçetü't Tevarih)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Attar, Feridun. (2015). *Pendnâme*, 1. Baskı, haz: M. Sait Mermutlu, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Avçin, Mehmet. (2012). “Bir Siyasetnâme Olarak Ahlâk-ı Muhsin’i”, Ankara: *Turkish Studies Dergisi*, C:7/2.
- Ayaz, Hüseyin. (1979). *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşşâd)*, (İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Balata, Refet Yalçın, “Hünkarnâme Tevarih-i Ali-i Osman Mir Seyyid 'Ali Muzaffer-i Maali”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1992.
- Baltacı, Halil. (2010). “Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mirsâdü'l-ibâd”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, C:2, S.26, 163-177.
- Banarlı, Nihat Sami (1939). “Ahmedî ve Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-ı Âl-i Osman”, *Türkiyat Mecmuası*, C:6, 49-176.
- Bayar, Nevnihal Bilecik, “Tuhfetü's-Selatin (Metin-İndeks-İnceleme)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul,1994.
- Bilgin, Azmi. (2006). “XV. Yüzyıla Kadar Yazılan Siyasetnâmelerin Türk Kültüründeki Yeri ve Enîsü'l Celîs”, *Tarih Dergisi*, S:44, 37-47.
- Blaydes, Lisa, Grimmer, Justin, Mcquenn, Alison, (2018), “Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and İslâmîc Worlds”, *The Journal of Politics*, Vol: 80, Number: 4, pp. 1150-1167.
- Başaran, İbrahim Ethem. (1989). *Yönetim*, Ankara: Yargıcı Matbaası

- Bostan Çelebi, *Gazavat-ı Sultan Süleyman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya No:3317.
- Bulut, Yakup. (2020). *Devlet Yönetiminde İyi Yönetim ve Anlayış İlkeleri*, İstanbul: Çizgi Kitapevi
- Canatan, Kadir. (2014). *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, 1.Baskı, İstanbul: Doğu Kitabevi
- Çavuş, Abdülaziz. (2015). *İslam ve Siyaset*, çev. Mehmet Akif Ersoy, haz: İlknur Kirenci, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Celal zade Mustafa (1990). *Selim-Nâme*, haz: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ceyhan, Âdem. “*Bedr-i Dilşad’ın Murad-namesi*”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul,1994.
- Ceyhan, Âdem. (1997). “*Bedr-i Dilşad’ın Murâdnâme’si I-II*”, C: I, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ceyhan-Kayaokay ve İlyas-Âdem. (2018). “Hz. Ali’nin Mısır Valisine Nasihatleri: Ahd-name-i Emirü’l-Müm’minin İmam Ali”, *Divan Edebiyatı Araştırmalar Dergisi*, S:21, 49-84.
- Cici, Recep. (2000). İbn Firûz ve “El-Gurretü’l- Beyda Adlı Eseri, *Uludağ üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:9, S:9, 301-306.
- Çamur, Ömer. (2020). “Kamu Yönetiminde Liyakatin Önemi: Adalet Temelinde Bir Değerlendirme”, *Gaziantep University Journal Of Social Science*, C:19, S:2, 459-474.
- Çiçekler, Mustafa “*Sadi Şîrâzî*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:35, 2008.
- Çuhadar, Cengiz. (2007). “Bazı Filozofların Düşüncesinde Devlet Kavramı”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12: 2, 11-129.
- Daye, Necmeddin. (2017). *Mirsâdü’l-İbâd Mine’l-Mebdei İle’l-Me’âd (Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol)*, 1.Baskı, çev. Ş. Severcan, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Develioğlu, Ferit. (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, haz. Aydın Sami Güneycal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dinçer, Ömer. (2018). *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Drechsler, Wolfgang, (2015), “Paradigms of Non-Western Public Administration and Governance”, *The International Handbook of Public Administration and Governance*, Edit: Andrew Massey and Karen Johnston Miller, Edvard Elgar, pp. 104-131.
- Ebü’n-Necîb Şeyzerî. (2013). *Nechü’s- Sülûk fî Siyâseti’l-Mülûk (Siyaset Stratejileri)* 1.Baskı, E. Köse (Dü.), çev. Nahîfî Mehmed Efendi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Ebü’n-Necîb Şeyzerî. (2016). *Yöneticinin Nitelikleri*, 4.baskı, çev. O. Arpa Çukuru, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Erarslan, Kemal (1991). *Şeyhoğlu: Kenzü’l Küberâ ve Muhekkü’l-Ümera*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan- Kızıldağ- Karabalık, İsmail Hakkı- Şaban -Ali Erdi. (2021). “Medeniyeti Devlet Geleneği ve Diğer Felsefi Görüşlerin Analizi Çerçevesinde Sosyal Hukuk Devlet Modeli Yapılanmasına Yönelik Temel Yaklaşımlar” *Van Yüzcü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 6, S:11, 141-142.
- Eravcı, H. Mustafa, “Mustafa ‘Âlî’s Nusret-nâme (Edition and study on the History of the Persian Campaign Under Lala Mustafa Paşa)”, Doktora Tezi, Edinburgh Üniversitesi, 1998.

- Eravcı, H. Mustafa. (2005). “Mustafa ‘Âlinin Nusret-namesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:24, S:38, 163-184.
- Erkan, Davut, “Matrakçı Nasuh’un Süleyman-nâmesi (1520-1537)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türk Araştırmalı Enstitüsü, İstanbul, 2011, 2.
- Eroğlu, Zekeriya, “Şehnameci Lokman’ın Hüner-namesi (2. Cilt-1-154 Varak)”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.
- Esmail, M. Ebrahim, “Kâşif ’inin Gazanâme-i Rum Adlı Farsça Eseri ve Türkçe’ye Tercüme ve Tahlili”, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Fazlıoğlu, İhsan. (1997). “Sultan I. Alâeddin Keykubat’a Sunulan Siyasetnâme: El- Letâifü’l-Âlâ’iyye Fi’l- Fedaili’s-Seniyye”, *Divan Dergisi*, 225-229.
- Feyzioğlu, Nesrin. (2018). “Mûrâdnâme’de Yer Alan Türk Atasözleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 12, S:2, 25-39.
- Fîrûz, İbn-i (2012). *Gurretü’l Beyzâ*, haz: M. Kaçar, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Fleischer, Cornell H. (2008). *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı 1541- 1600*, çev. Ayla Ortaç, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Genç, Nurullah. (2007). *Yönetim ve Örgüt*, Ankara: Seçkin Kitapevi
- Giese, F. (1992). *Anonim Tevarih-i Ali-i Osman*, haz: Nihat Azamat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Günay, Ü. (1988). *Gazzâli’nin Toplum Görüşü*, A. H. Köker (Dü.), *Ebu Hamid Muhammed El Gazzâli* içinde (s.167-175). Erciyes Üniversitesi, Kayseri: Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü
- Güvahi. (1983). *Pendnâme*, haz: Mehmet Hengirmen, Ankara: Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK.
- Haldun, İbn-i. (2011). *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Haldun, İbn-i. (2015). *Mukaddime II*, 6. Baskı, çev. T. Dursun, İstanbul: Kaynak Yayıncılık.
- Hasan Beyzade Paşa (2017). *Devlet Yönetiminde Bilgelik Kılavuzu*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Hatîb el-İskâfî. (2018). *Luţfî’-tedbîr fî siyâseti’l-mülûk (Devlet Yönetiminde İstişâre, Tedbir ve Tecrübe)* 1.Baskı, çev. S. Yazar, R. Bayram (Dü.), A. Kudsî, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Haydar Çelebi. (1973). *Haydar Çelebi Ruznamesi*, haz: Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Herevî, A. B. (2016). *Tezkiretü’l-Hereviyye’si fi’l-Hiyeli’l-Harbiyye*, 1.Baskı, S. Yazar (Dü.), çev. Mehmed Arif Hilmi Efendi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Heywood, Andrew. (2013). *Siyaset*, 8.Baskı, çev. B. Bekir Berat- Bican Şahin-Mete Yıldız-Zeynep Kopuzlu-Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara: Adres Yayınları.
- Hoca Sadeddin Efendi. (1979). *Tacü’t-Tevârih*, haz: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Howard, D. (1988). "The Ottoman Historiography and the Literature of Decline of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asiatic Society*, 1988, S.22, 35-72.
- Hüseyin b. Hasan es-Semerkindî, *Letâifü'l-efkâr ve kâşifü'l-esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, no: 698.
- Itzkowitz, Norman. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları
- İbnü'l Mukaffa. (2018). *İslâm Siyaset Üslûbu*, 3.Baskı, çev. V. Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbrahim b. Muhammed. (2016). *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme- Metin-Tercüme)* haz: Hayrullah Acar, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- İdris-i Bitlisî. (2019). *Heşt Behişt VII. Ketibe/Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, Ankara: TTK
- İdris-i Bitlisî. *Selim-Şah-nâme*, haz: Hicabı Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara, 2016.
- İmam Gazzali. (2019). *Yöneticilere Tavsiyeler*, 6.baskı, çev. O. Arpaçukuru, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- İnalcık, Halil. (1966). *Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri*, Ankara: TKAE
- İnalcık, Halil. (1990). "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" *Türkiye Günlüğü*, S:11, 30-41.
- İpşirli, Mehmet. (1979-80). "Hasan Kâfi El-Akhisar ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usulü'l- Hikem Fi Nizamü'l-Âlem" *İÜFTD*, S.10-11, 239-278.
- Kadı Hüseyin b. Hasan. (2018). *Letâifü'l Efkâr (Kadı Hüseyin B. Hasan'ın Siyasetnâmesi)*, haz: Özgür Kavak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kafesoglu, İbrahim. (1977). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
- Kara, Mustafa. (2013). "Kur'an'da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri" *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:34, 137-172.
- Karaman, Ahmet "Ahlâk-ı Alâî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:2, 1989.
- Kâtip Çelebi. (2016). *Siyaset Nazariyesi, (Düsturu'l Amal Li Islahi'l Haleb, (Karşılaştırmalı Özgün Metin)*, hazırlayan: Ensar Köse), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Kavak, Özgür. (2012). "Bir Osmanlı Kadısının Gözüyle Siyaset: Letâifü'l Efkâr ve Kaşifü'l Esrar Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1, 98-100.
- Kaya, Sıbgatullah. (2016). *Üç Gelenekte Devlet*, İstanbul: Pınar Yayınevi
- Kefeli, İdil, "John Locke'un Felsefesinde Birey-Devlet İlişkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Keykavus b. İskender, *Kabusnâme*, çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmed, haz: Atilla Yıldırım, C: I-II, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, t.y.
- Keykavus b. İskender (2006). *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmet, haz: O. Şaik Gökyay, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Keykavus b. İskender. (2020). *Kabusnâme*, çev. S. Günbal Bozkurt, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

- Kınalızâde Âli. Çelebi, *Devlet ve Aile Ahlâkı*, haz: Ahmet Kahraman, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Kınalızâde Âli Çelebi. (2010). *Devlet ve Aile Ahlâkı*, Kemal Gurulkan (Ed.), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (1833). *Ahlâk-ı Alâî*, C: I, Bulak: Bulak Matbaası.
- Kınalızâde Ali Çelebi. (1981). *Tezkiretü's-Şuara*, İbrahim Kutluk (Dü.), C:2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kınalızâde Âli Efendi. (2020). *Ahlâk-ı Alâî ve Devlet Ahlâkı*, 1. Baskı, B. Güneş (Ed.), İstanbul: Çağdaş Kitapevi.
- Kınalızâde Âli Efendi. “Ahlâk” *Ahlâk-ı Alâî*, haz: Hüseyin Algül, İstanbul: İstanbul: 1001 Temel Eser, t.y.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. (1989). *Tezkiretü's-şuarâ (Tezkire)*, C: II, haz: İbrahim Kutluk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey Risaleleri*, çev. Seda Çakmakçıoğlu İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Köse, Hızır Murat “Siyaset” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C:37, 2009.
- Köse, Saffet (2008). “İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S: 11, 139-166.
- Kubbealtı Lugati, Erişim 1 Şubat 2022, <http://lugatim.com/>.
- Kubbealtı Lugati, Erişim 15 Şubat 2022, <http://lugatim.com/>.
- Kubbealtı Lugati, Erişim 10 Mart 2022, <http://lugatim.com/>.
- Kubbealtı Lugati, Erişim 22 Mart 2022, <http://lugatim.com/>.
- Kubbealtı Lugati, Erişim 29 Mart 2022, <http://lugatim.com/>.
- Kut, Günay “Ahmedî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:2, 1989.
- Kütükoğlu, Bekir “Gelibolulu Mustafa Âlî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C:2, 1989.
- Lamb, Harold. (2006). *Muhteşem Süleyman Kanuni*, çev. A. Göke Bozkurt İstanbul: İlgi Yayınları.
- Latifi. (1990). *Tezkiretü's şuara*, haz: Mustafa İsen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı. (1963). “Siyasetnâmeler”, *Belleten*, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, C:10, 167-194.
- Lütfi Paşa. (2017). *Asafnâme*, haz: Ahmet Uğur, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Lütfi Paşa, *Asafnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, no. 3737.
- Lütfi Paşa. (2001). *Tevarih-i Ali-i Osman*, haz: Kayhan Atik, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı.
- Machiavelli, Niccolo. (1981). *Prens*, 5. Baskı, çev. Nazım Güleç, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Matrakçı Nasuh. (2015). *Tarih-i Sultan Bayezid*, çev. Mertol Tulum, Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

- Mâverî E. H. (2019). *Dürrü's- Süluğ Fi Siyâseti'l Müluk (Mâverî'nin Siyasetnâme)*, 1. Baskı, haz: Abdüsselam Arı, çev. Yakup Kara, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Mehmet Neşri. (1984). *Neşri Tarihi I-II*, Mehmet Altay Köymen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Menekşe, Ömer. (2005). "İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverî ve Nizamü'l-Mülk Örneği", *Dilbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C:5, S:2, 193-211.
- Mustafa Selaniki Efendi, (1999). *Tarih-i Selanik'i*, haz: Mehmet İpşirli, C:I-II, Ankara: TTK.
- Mürsel, Sefa. (1976). *Bediüzzam Said Nursi ve Devlet Felsefesi*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Naima Mustafa Efendi. (1967). *Naima Tarihi I*, haz: Zuhuri Danışman, İstanbul: Bahar Matbaası.
- Nâsir, Hüseyin. (1989). *İslam ve İlim*, 1. Baskı, çev. İlhan Kutluer, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2021). *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (1997). *Siyasetnâme*, trc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2019). *Siyasetnâme*, 3.Baskı, çev. A. Erol, İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Nizamü'l-Mülk. (2014). *Siyasetnâme*, çev. M. Topkaya, Ankara: Nilüfer Yayıncılık.
- Oktay, Ayşe Sıdika. (2015). *Kınalızâde Âli Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Okumuş, Ejder. "Osmanlılar 'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi" *Politika Dergisi*, S:5, 2005, 45-51.
- Okuyan, Mehmet "Necmeddin-i Daye", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:32, 2016.
- Oruç Bey. (2016). *Oruç Bey Tarihi*, haz: Hüseyin Nihan Atsız, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Önder, Özgür. (2014). *Siyasetnâme Yönetimde Adalet ve Saadet: Bir Nasihatname Geleneği*, 2.Baskı, İstanbul: Lotus Yayınevi.
- Öz, Mehmet. (1997). *Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özbek, Süleyman. (2007). "Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirmesi" *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: IX, S: 2, 147-162.
- Özçelik, İsmail. (2017). "Kâtip Çelebi'nin Penceresinden Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatına İlişkin Bazı Düşünceler" *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 2, 216-247.
- Öztürk, Hüseyin. (1990). *Kınalızâde Âli Çelebi'de Aile Ahlâkı*, İstanbul: T.C. Aile ve Başbakanlığı Yayınları.
- Öztürk, Necdet. (2001). *XV. Yüzyıl Tarihçilerinden Selatin-Nâme*, Ankara: TTK.
- Uğur, Ahmet. (1980). "Asafnâme-i vezir Lütü Paşa", *İslam İlimler Enstitüsü Dergisi*, C: IV 233-258
- Uğur, Ahmet. (1985). *İbn-i Kemal*, İzmir: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1981). *Peçevi Tarihi I*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Peçevi İbrahim Efendi. (1992). *Peçevi Tarihi II*, haz: Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pehlivan, Gürol. (2008). “Varna Savaşı ve Bir Tarih Kaynağı Olarak Gazâvatnâmeler (Varna Savası ile İlgili Yeni Bir Yayın Münasebetiyle)”. *Turkish Studies* C:3 S:4, 598-617.
- Saklı, Ali Rıza (2018). “Kınalızâde Âli Efendi’nin Ahlâk-ı Alâî (Devlet Ve Aile Ahlâkı) Adlı Eserinin İncelenmesi”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, C:2 S:1, 147-152.
- Selânikî Mustafa Efendi. (1989). *Tarih-i Selânikî*, neşreden: Mehmet İpşirli, C: I, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Şîrâzî, Şeyh Sadi-i. (1980). *Bostan ve Gülistan*, trc. Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Meral Yayınevi
- Şîrâzî, Sadi. (2016). *Nasihatü’l Mülûk (Hükümdarlara Öğütler)*, çev. Turgay Şafak, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Şîrâzî, Sadi. (2000). *Bostan*, çev. Yakub Kenan Necefzade, Bedir İstanbul: Yayınları.
- Solakzâde Mehmed Hemdemi Efendi. (1297). *Solakzâde Tarihi*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Sökmen, Uğur. (2011). “Devlet Memuruna Hediye Rüşvet (mi)dir?” *Malîye Dergisi*, S:161, 231-258.
- Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed’e Nasihatler*, haz: Abdullah Uçman, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Süreyya, Mehmed. (1996). *Sicill-i Osmani*, haz: Nuri Akbayan, İstanbul: Tarih vakfı Yayınları
- Şahin, Hanifi. (2013). “İbn Teymiyye’nin Siyaset Anlayışı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.6, 615-638.
- Şükrî-i Bitlisî. *Selim-Nâme* haz: Mustafa Argunşah, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1995.
- Şükrullâh Efendi. (2011). *Behçetü’t-Tevârîh Tarihîn Aydınluğında*, 2. Baskı, çev. Hasan Almaz, İstanbul: Mostar Yayınları.
- Şükrullâh-i Şirvan. (2019). *Riyazü’l -Kulub (İlim Bahçeleri)*, haz: Serpil Koç, İstanbul: Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı.
- Tahir, Bursalı Mehmet (1975). *Osmanlı Müellifleri*, haz: İsmail Özen, C: II-III İstanbul: Meral Yayınevi
- Tâlikîzâde Mehmed Subhî, *Gürcistan Seferi Tarihçesi*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, no: 1300.
- Taneri, Aydın. (1993). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taş, Kenan Ziya. (2019). “Klasik Dönem Osmanlı İdare Anlayışını Etkileyen Kültür Havzaları”, *OTAD*, C: III, S:2, 54-69.
- Tavernier, J. B. (2005). *Bir Fransız Seyyahın Gözüyle Topkapı Sarayı’nda Yaşam, Büyük Senyörün Sarayı*, çev. Haluk Yanardağ, İstanbul: Parıltı Yayınları
- Tavokkoli, Hasan, *İdrîs-i Bitlisî’nin Kânun-i Şehinşâhî’sinin Tenkidli Neşri ve Türkçe ’ye Tercümesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1974.
- Tulum, Mertol “*Dursun Bey*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C:10, 1994.
- Tursun Bey. (1977). *Tarih-i Ebü’l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: Baha Matbaası.

- Tursun Bey, *Fetih Babası Fatihin Tarihi (Tarih-i Ebü'l-Feth)*, haz: Abdullah Uçman, İstanbul Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- Turtûşî. (1995). *Siracü'l-Müluk (Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair)*, çev. Said Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sungurhan, Aysun, “Beyanî Tezkiresi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.
- Uğur, Ahmet. (2001). *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uğur, Ahmet, “İshak Çelebi ve Selim-namesi”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1986.
- Unan, Fahri. (2016). *Osmanlı Siyaset Literatüründe Adalet, “Türk Devlet Yönetimi Geleneği” içinde*, (s.214), Cengiz Buyar, Mehmet Kıldıroğlu ve Muratbek Kocobekov (Ed.), Bışkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Üçok, Coşkun. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Woodhead; Christine. (1995). *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, Edited by Metin Kunt-Christine Woodhead, New York, Longman.
- Yastı, Mehmet, “Nişancı Mehmet Paşa-Tevarih-i Âl-i Osman 1b-120a Metin-Dil Özellikleri-Sözlük”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015.
- Yılmaz, Ozan. (2015). *Keykavus-Kabusname'den Seçmeler*, İstanbul: Has Bahçe Yayınları
- Yılmaz, Hakkı. (2016). *Kur'an Işığında Siyasetnâme*, İstanbul: İşaret Yayınları
- Yusuf Has Hâcib. (1996). *Kutadgu Bilig*, trc. Fikri Silahdaroglu, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı.
- Yusuf Has Hâcib. (2019). *Kutadgu Bilig*, çev. Muzaffer Tunçel, Halil Aşıcı (Ed.), Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Yusuf Has Hâcib. (2019). *Kutadgu Bilig*, 8.Baskı, çev. A. Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Yusuf Has Hâcib. (2017). *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Yolcu, Sümeyra, “Kınalı zâde Ali Çelebi'nin Ahlâk-ı Alâî Çerçevesinde Devlet Felsefesi”, Yüksek Lisans Tezi Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019.
- Yücel, Yaşar. (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitâbü Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn, Hurz'ül-Mülûk*, Ankara: TTK.
- Yüksel, Musa Şamil. (2009). “Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisinde Sultan” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:28, S:46, 231-247.
- Zafer, İbn-i E.-S. (2014). *Sülvânü'l-mütâ fî udvânî'l-etbâ*, S. Yazar (Dü.), çev. Kara Halilzade Saîd Mehmed Efendi, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Za'ifi, Pîr Mehmet (2012). *Gülşen-i Mülûk*, haz: Vedat Ali Tok, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Zengin, Zeynep, “Selçuklu Dönemindeki Siyasetnâmeler'in Işığında Türk Hukuk Anlayışı”, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2018.
- Zürcher, Erik Jan. (1996). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları.